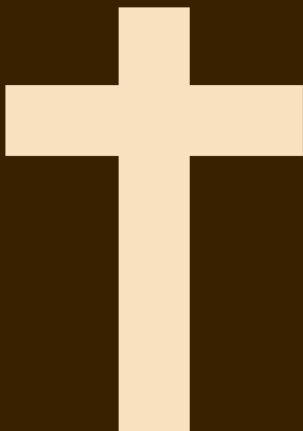

Mum Language NT
Portions

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea

Mum Language NT Portions
Portions of the New Testament in the Mum language of
Papua New Guinea
Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2022-06-21

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 11 Nov 2022 from source files dated 29 Jan 2022
7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2

Contents

Matyu	1
-----------------	---

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, angwimiki arikita arikita hañindu kimangima angwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Angwimiki kaniñandihin kimangimañi Maria Jisasin kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, nanga Jisasin yivutatamahu kimuta savayi kita anga yahamirata, nuñandi hatin mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim angwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru mumingar simbitin pata Israel hatin anga miñimandi vata siritimbumi. Nanga angwimiki kaniñandihin Jisasirim kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu angwimiki kaniñi kuyu sambi muhimimuhim vana Jisas andimirim isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañinij ambavaramu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi ngamara.

Aru vana mu angwimiki Matyuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihanangandu aru miku yivurahiriman vata andimi. Kamata krunavundi sihananga nuñandi vana taya miñahandamu vata piri kindi.

Matyundu angwimikiyi, kuyu kutanguta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimangima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihani Jisas apu muyi yahuta, krunavundin Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihani, Jisas nuñandi simbirasara hañinijirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuñandi kuyu krunavundin ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tih kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundin isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuñandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hañi yivurahirimandirim ambavarami.

Angwimiki kaniñandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu mangiyi. Hara angwimiki ni, nimata niñbi miñami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñarasimi. Kuyu kaniñandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

*Jisas Krai niñuñingitakiñandu niñbi
(Luk 3.23-38)*

¹ Niñandihin Jisas Krai niñuñingitakiñandu kuyu. Jisas nu Devit niñuñingji. Devit nu Abraham niñuñingji. ² Abraham Aisak niñuva. Aisak Jekop niñuva. Juda niñusinava nanga niñuranava niñuva Jekop. ³ Peres nanga Sera niñuva Juda, nuriñandi niñum Tamar. Peres Hesron niñuva, Hesron Ram niñuva. ⁴ Ram Aminadap niñuva, Aminadap Nason

niņuva, Nason Salmon niņuva. ⁵ Salmon Boas niņuva, Boas niņum Rahap. Boas Obet niņuva, Obet niņum Rut. Obet Jesi niņuva. ⁶ Jesi, aru miku Devit niņuva. Devit Solomon niņuva. Solomon niņum Batseba, Batseba Uria kindahu. ⁷ Solomon Rehoboam niņuva, Rehoboam Abiya niņuva, Abiya Asap niņuva. ⁸ Asap Jehosafat niņuva, Jehosafat Jehoram niņuva, Jehoram Usia niņuva. ⁹ Usia Jotam niņuva, Jotam Ahas niņuva, Ahas Hesekia niņuva. ¹⁰ Hesekia Manase niņuva, Manase Emon niņuva, Emon Josaiā niņuva. ¹¹ Josaiā Jehoiakim naņga niņuranava niņuva. Kandihirivi haņi Babilon hati pata Israel sanġa kurihata, Israel hatin miņata uta Babilon tamahu simbira tikatika miņamu. ¹² Babilon kita simbira tikatika miņamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielin kavumi. Sealtiel Serubabel niņuva. ¹³ Serubabel Abiut niņuva, Abiut Eliakim niņuva, Eliakim Asor niņuva. ¹⁴ Asor Sadok niņuva, Sadok Akim niņuva, Akim Eliut niņuva. ¹⁵ Eliut Eleasar niņuva, Eleasar Matan niņuva, Matan Jepok niņuva. ¹⁶ Jepok, Josep niņuva, Maria nimuņa. Maria Jisasiņ kavuhi, Jisasiřim Krais vandu.* ¹⁷ Jisasiřu krunzapayindu kimanggima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiytimbiiyi řiņi kavumu patavata Devitiyi. Devitiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiytimbiiyi řiņi kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihi, miņata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miņamu takuk haņi kita 14 krunzapa siwitimbiiytimbiiyi řiņi kavumu patavata Krais kuhirami.

*Maria Jisasiņ kavumi
(Luk 2.1-7)*

¹⁸ Jisas Krais yahami vana haņandihin nimata. Niņum Mariaņ, Josepirim miņavihu. Hara kihiri upi maņgarihimat kita tihi, Gotindu Maviřiņi mavindanguramahi mavinangandimi. ¹⁹ Nimuņa Josep, nu tititaya kiyihiiyi miņga. Maria naņga kihiri upi maņgarihandu. Harim Maria kipi naņgandihii ngata, krunavundindu tamingangimbaņi piņguvaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviřam haņi kita nuņ mitiriř indarimitami. ²⁰ Kamatiriřan vata indarimitata kiyimiyi, kiyiyi karihata akwisihuyi Aru niřandu kutikara hamaņ ngahi nuņ niřavami, Josep, Devit niņuiņgi ngana, řiņi mavi humbambu kiyi haņandihin Gotindu Maviřiņi mavindanguramahi kipi naņgandisimi. Harim Mariaņ uraurariř piņimandu. ²¹ Nu kru řiņi kaviriřandi. Nu tihi nuņandi krunavundi řamba vanavana andindu haņiņi sihiņgata nurin nguramata aņga miņimandi. Harim nuņ řimbi nguta Jisas vamba amba, vami.*

²²⁻²³ Kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara hama ambami, Ngamara, navundi muņambi kru naņga kihiri upi maņgarihatara kipi naņgandita, kru řiņi kaviriřandi. Kamati nuņandi řimbi Emanuel virimandiyu, vami. Kanivavami kuyu niņandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel řimbi kaniaņdihindu kuyu sapa ha nimata, Got ara naņga kiyi. ²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru niřandu kutikara ambami maņa Mariaņ urami. ²⁵ Hara Maria naņga kihiri upi maņgarihimat kiyihii ututa Maria

1:6 2 Sml 12.24 **1:7** 1 Sto 3.10-16 **1:11** 2 Kin 24.14-15 naņga, 1 Sto 3.15 naņga, 2 Sto 36.10

naņga, Jer 27.20 **1:12** Esr 3.2 * **1:16** řimbi Krais vava niņandihinindu kuyu sapa ha nimata, Kru, Got krunavundi nuņandiiņ aņga miņimandi vata yihiramami vava řimbi. **1:18** Lu 1.27 naņga, 1.35 **1:19** Lo 24.1 **1:21** Lu 1.31 naņga, 2.21 naņga, Si 4.12 naņga, 13.23 naņga, 13.38

* **1:21** Hibru kuyuyi řimbi Jisas vava niņandihin Aru nima krunavundiņ aņga miņamiņa vava kuyu maņa řandi. řimbi Jisas vava ni, Griķ kuyuyindu. Hibru kuyuyi Josua vandu. **1:22-23** Ais 7.14 **1:25** Lu 2.7 naņga, 2.21

kru ñinji ha kavuhi Josep ñimbi nguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi nanga hanjiniñ jisasiñ ngirim payimu

1-2 Herot aru miku minga kiyimi hiriviñi, Maria Jisasiñ pirivisa Judia pihu Betlehem kavumi.* Kamatihi indarimit avi nanga muvira ina yahayahavundu hanjiniñ pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, Ñinji kihi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuñandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ngata nuñandi ñimbi tihuyahirim pariñ, vamu. 3 Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuñandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemdu krunavundi ndahara sihananga nurinandi mavi hambu avi mandimi. 4 Kamata Herot yahata Gotiñ kirañinguhundu aru miku hanjiniñ nanga Israelindu tikatika kuyundu mirimba nanga hanjiniñ ambahi pata tihuru nuriñ nimavamba kitihumi, Got krunavundiñ anga miñimandi vata yihiramami kru kandihama pihu pañi nzikwi yivurahimandi, vami. 5 Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu miñata ambavarava minga kuyu nimata yihimbivirami. 6 Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira hanjiniñ ñimbi nanga. Nandahara ñimbi nanga. Nandi kru muminga aru miku minga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatin karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

7 Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru mumingañ aviñam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjiniñ ambahi payimu. Payihu nuriñ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviñi kiniki kandiha yivurahahi ngamara, vami. 8 Kamavata nuriñ ambami. Uta ñinji kandiha avindamata puhiramangarata ngata, pata yañ ambitira yindahara uta nuñandi ñimbi tihuyahitin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu. 9-10 Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ngamu siwi hanjandihin ngata kinzihinzitimu. Kiniki kandiha kasiramata uhihi nuriñ sihindu umu. Uta tavi ñinji kiyimi hañi kimba hambu kiyimi. 11 Kamata indihuta ñinji ha nanga niñum Marian ngata tanda mikwimikwinita kipumika nurinandi ha piriyi tamahu minguhi ñinji hamandu ñimbi tihuyahamu. Kamata panangara ha miñavihirita muhimimuhim miñata payimu hanjiniñ, gol, nanga sambangihivi maña him kirahu kinza avi yahandi him, nanga paura uviñginza avi yahandi hanjandihin asihuramata Jisasiñ ngumu. 12 Kamatihi Got akwisihuyi nuriñ nimavami, Uta sihinda Herot kiyi hañi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindin nuriñandi pihuyi anga umu.

Josep tama Isip umu

13 Kru indarimit avi nanga hanjiniñ uhuhu, Aru niñandu kutikara pata akwisihuyi Josepiñ nimavami, Herot ñinji nimañ puhiravuhiraramata ngata yivutatamiriman vata anditihahi yahamirata ñinji nanga niñuminiñ timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami. 14 Kutikara hama kamavahi Josep yahata niñuminiñ nanga ñinji hamañ timbuta Isip

2:1-2 Nam 24.17 * 2:1-2 Aru miku Herot pirivisa Judia nanga pirivisa muvira, Judia ariñi kindu hanjiniñ nanga karatamarasimi. Herot aru miku minga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku mingandu tiwiñi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisar varasimu. 2:6 Mai 5.2 nanga, Jo 7.42 * 2:9-10 Betlehem, Jerusalem ariñingindi, 8 kilomita taya. 2:11 Sng 72.10 nanga, Ais 60.6

kiviyi umu. ¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana niḡandihinirim Aru nima, kru nuḡandi kuyu miḡata ambavaravara miḡaḡa ambahi, nimavami, Yandi kru ḡiḡi Isip kiyihi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana niḡandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ḡiḡi muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu haḡiḡiḡi uhuu, Herot yaḡ kuyasihirata mu hindiyi umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu haḡiḡiḡi kitihuhi ambamu, Kiniki ḡgamariḡ ha arikinzimbi umiha, vamu. Kamataharim kru muviraḡ simbihi pihu Betlehem naḡa pihu makamaka ariḡariḡi kiyimuyi umu. Uta kru ḡiḡi taya arikinzimbi naḡa miḡgata haḡiḡiḡi yivuhimumbiramu. ¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kaniḡiḡiḡiḡiḡi Got ambahi, kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel niḡuḡiḡiḡiḡiḡiḡi ḡiḡisim kimumbiramu. Kamatiḡu ḡiḡi niḡuminava haḡiḡiḡi irihinzihi tamamu. Kamatiḡu krunavundi muḡiḡiḡiḡiḡiḡi pata nurin miḡaḡiḡiḡiḡiḡiḡi maviḡam haḡi kiyimu vata andihura kambu maḡindarimu, vamba ambami haḡandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama aḡa payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisayi kiyihiji, Herot kimutatiḡi Aru nimandu kutikara hama Josepiḡ akwisihuyi yivurahami. ²⁰ Kamata Josepiḡ nimavami, ḡiḡi niḡaḡ yivutatamindaḡ vata andisimu haḡiḡiḡiḡiḡiḡi kimusimu. Harim yahamirata ḡiḡi ha naḡa niḡumiḡ timbuta pirivisa Israel aḡa umara, vami. ²¹ Kamavahi Josep yahata ḡiḡi ha naḡa niḡumiḡ urata pirivisa Israelirim aḡa umu. ²² Hara, Arkelaus niḡuva Herotindu upi miḡata pirivisa Judiandu aru miku miḡaḡ kiyi vahu Josep indarita kandihambu uhuhurim piḡitumi.* Hara Aru nima akwisihuyi Josepiḡ nandi indarimit ha kandi vamba ambami. Kamavahi yahata pirivisa Galili umu. ²³ Uta pihu Nasaret minzimu. Harim kuha kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara haḡiḡiḡiḡiḡiḡiḡi ambamu, Kru nima pihu Nasaretindu miḡaḡ vamba ambirimandiyu, vamu haḡandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

3

Jon krunavundiḡ kukuyi miḡaḡaḡiḡiḡiḡi hama kuyu ḡgumi

(Mak 1.2-8 naḡa, Luk 3.1-18 naḡa, Jon 1.19-28)

¹ Kandihivi haḡi Jon kukuyi miḡaḡaḡiḡiḡiḡiḡi hama pirivisa Juda, kru maniman upivu umu. Uta krunavundiḡ nimavamba kuyu ḡgumi, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariḡiḡiḡi. Harim ḡamba vana vana ha mitata maviḡgimurumara, vami. ³ Got ambahi kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Aisaia Jonirim nimavami, Kru maniman upivu kru mumiḡaḡ kuyu kimbaniḡ nimavirimandi, Aru nimarim kwimbi siwitamata, kwimbisiki sukisirambi haḡiḡiḡiḡiḡiḡi miḡasirivamara, vamba ambirimandi, vami. ⁴ Jonindu miḡwiri ha, kamel mirikwiyi

2:15 Hos 11.1 **2:17-18** Stt 35.19 naḡa, Jer 31.15 **2:20** Kis 4.19 **2:22** Ais 11.1 naḡa, 53.2 naḡa, Mk 1.24 naḡa, Lu 2.39 naḡa, Jo 1.45 * **2:22** Aru miku Herot kimutatiḡi, Rom hati nuḡandi pirivisa haḡiḡiḡiḡiḡiḡi nuḡandi ḡiḡiḡiḡiḡiḡiḡiḡiḡiḡiḡi. Kamatiḡu Arkelaus pirivisa Samaria naḡa Judiandu aru miku yivurahami. Kamata aru miku 10 simbi kiyimi. **3:1** Mk 1.4 naḡa, 1.15 naḡa, Lu 3.2-3 naḡa, Jo 1.28 **3:2** Mt 4.17 naḡa, Mk 1.15 **3:3** Ais 40.3 naḡa, Mk 1.3 naḡa, Lu 1.76 naḡa, Jo 1.23 **3:4** 1 Sml 14.25-26 naḡa, Sek 13.4 naḡa, Mk 1.6

sivirimu. Kandihanandihin tamata anggi simbiyi yivumungundi. Anggi kandihanandihin memendu pisayi musa mįnjamu. Jon kandihama řařa sikwi mařandi. Kapirimbativat nanęa mimi mikwi taya řandi.*
 5 Kandihirivi haru Jerusalem hati, Judia hati nanęa pirivisa kuku Jordan ariři kirasimu harinįn Jon kirasimiyi parasimu. 6 Kamatindi řamba vanavana andindu harinįn ambavarahuhu nuriņ Jon, Jordan kukuyi mįnangirundi. 7 Kamatihihi Farisi nanęa Sadyusi muvira, utiriņ ariņ kukuyi mįnangirum vata payimu. Kamatihi nuriņ ngata nimavami, Tau řambandu řiņi nari. Nariņ nin ambahi Got nariņirim kitiri kita řamba hivi ngurimandi niņandihinirim tarahirimindaņ vata andira. 8 Nari maviņgimiruriņ nzikwi vataņgata, muhimimuhim vana anditira kru muņinįn ngamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri maviņgimiruyu, vamba ambirimandiyu. 9 Nariņandi indarimitiyi, Abraham ariņandi ařiņgitak vamba maņdariramamara. Nariņ yinda ambin, Got ambiti timba muņgimunęi niņinįn nariņandi upi mįjata Abraham niņuřiņgiņa yivurahahu. 10 Kahiri ha ahu tahiratahirarim kimita kiyi. Harim ahu sihananęa kandi mandamandu harinįn tahirandahira ahumirayi kavari mandiyu. 11 Yi nariņ maviņgimirumarana vata kukuyi mįnangirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama nariņ Gotindu Maviřiņiyi nanęa ahumirayi mįnangirumandi. Nuņandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika taratvirandi. Yi avi mįnganzikwi ma, harim nuņandi tandambisa ha maņgavuhin. 12 Nu wit taratara timba ha mįjata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimbipiri ha muvu mįngaramiti avi harinįn muvu mįngaramiti mįjata nuņandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata řambařamba harinįn ahutuvarandiyi kiririmandi, vami.

*Jon Jisasin kukuyi mįnangirumi
(Mak 1.9-11 nanęa, Luk 3.21-22)*

13 Kanditiwimi haři Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yaņ kukuyi mįnangirumandi vata kuku Jordan umi. 14 Hara Jon nuņ karirahiriman vata nimavami, Na yaņ kukuyi mįnangirunanda avindihi. Mumindihi kimbinzini yi kini niři pana, vami. 15 Kamavahira Jisas kimbi nuņ ambami, Kindam, tihu yi ambin mařandaya andi. Nananęa kanimata vana anditanda, Got avi vana sihananęa andimara vata piri kindi harinįn andimindaņ, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami mařa andimi. 16 Kamavahi Jon, Jisasin kukuyi mįnangiruta mituhi yahami. Kamatihi ihunzihi harinįn taruviřiři, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviřiņi harandihin ngahi kava umari mařa nu kiyimiyi mįngami. 17 Kamatihi Gotindu pihu nimbu kuyu samur muņandi nimavami, řiņi niņandihin yandi mavindamandin mįņa. Yandi mavinimbu nuřiirim kinziřinziti, vami.

* **3:4** Kru Gotindu kuyu mįjata ambavarava hama Elaija mikwiri tamandama, řařa řarasimi. Jon ndahara mikwiri siwimařa tamandama řařa siwimařa řarasimi. Kuyu kanįndihin 2 King 1.8 nanęa, Malakai 4.5 nanęa, Matyu 11.14 nanęa, 17.10-13yi ngamara. **3:7** Mt 12.34 nanęa, 23.33 nanęa, Lu 3.7 nanęa, Ro 5.9 nanęa, 1 Te 1.10 **3:9** Jo 8.33 nanęa, Si 13.26 nanęa, Ro 2.28-29 nanęa, 4.1 nanęa, 4.11-12 nanęa, 4.16 **3:10** Mt 7.19 nanęa, Lu 13.6-9 nanęa, Jo 15.6 **3:11** Ais 4.4 nanęa, Mal 3.2 nanęa, Jo 1.26-27 nanęa, 1.33 nanęa, Si 1.5 nanęa, 2.3-4 nanęa, 1 Ko 12.13 **3:12** Mal 3.3 nanęa, 4.1 nanęa, Mt 13.30 **3:16** Ais 11.2 nanęa, Mk 1.10 nanęa, Lu 3.22 nanęa, Jo 1.32-33 **3:17** Stt 22.2 nanęa, Sng 2.7 nanęa, Ais 42.1 nanęa, Mt 12.18 nanęa, 17.5 nanęa, Mk 1.11 nanęa, Lu 9.35 nanęa, Jo 12.28 nanęa, 2 Pi 1.17

4

*Satan Jisasij miŋamingiriman vata andimi
(Mak 1.12-13 nanŋa, Luk 4.1-13)*

¹ Kandidiwimi hañi Gotindu Maviñinji Jisasij, pirivisa kru maniman upiŋu nuŋ Satan miŋamingirimandi vata timbuta umi. ² Kamatihi Jisas 40 hivi itihañata inayi kiviŋi mañimat aviharim kiyimi. ³ Kamatihi Satan pata Jisasirim nimavami, Kandi na Gotindu Ñiŋitingata timba muŋgimungji niŋinij ambina mavatimba yivurahamu, vami. ⁴ Kamavahira Jisas nuŋ nimavami, Gotindu anŋwimikiŋi kuyu nimata kiŋi, krunavundi ñañayi taya mangindu. Hara Gotindu kuyu miŋata maviñi tamata miŋa tikatikatihana handa siha kiyihana, vami. ⁵ Kamavahi Satan Jisasij timbuta Gotindu pihu aru Jerusalem uta, Gotiŋ kirañinguhu tavi hañindu upiyindu tapa kimbandikatikayi tamami. ⁶ Kamata Satan yahata Jisasij nimavami, Gotindu anŋwimikiŋi ambami, Got nuŋandi kutikara hañinij simbiti pata kumandamata naŋ miŋahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandarandirimandi, vamba ambami. Harim na Gotindu Ñiŋitingata, kumbitihuta miŋgu, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu anŋwimikiŋi kuyu nimata ndahara kiŋi. Got nandi Aru nimandu tikatikarim mañiŋa miŋga, vami. ⁸ Jisas kamavahi, sihindu Satan nuŋ timbuta apu kimbandikatikayi yahumi. Kamata nuŋ piri niñindu pirivisa sihananŋa tikatika hañinij, nanŋa nuriŋandi muhimimuhim avivi kiyimi hañinij isihuramami. ⁹ Kamata Jisasij nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi ñimbi tihuyaha. Kamatina naŋ muhimimuhim kaniŋinij ŋguriman, vami. ¹⁰ Satan kamavahi Jisas nuŋ nimavami, Satan, mikitamata uhu. Gotindu anŋwimikiŋi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiŋi taya kiñi. Kamata nuŋandi ñimbi tihuyahata, nuŋandi simbira taya miŋa, vami. ¹¹ Jisas kamavahi Satan mitata uhihi Gotindu kutikara hañinij pata nuŋ ŋguramamu.

*Jisas nuŋandi kimangima simbira Galili miŋami
(Mak 1.14-15 nanŋa, Luk 4.14-15)*

¹² Jisas, Joniŋ miŋata kru ñamba vana andihu tamandu upiŋi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi. ¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kaperneam umi. Pihu Kaperneam kandiha indu Galilindu tiŋiŋi kiyimi. Krunzapa Sebulun nanŋa krunzapa Naptalindu pirivisaŋi kiyimi.* ¹⁴⁻¹⁶ Kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miŋata ambavar-avara Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa nanŋa krunzapa Naptalindu pirivisa kandiha kwimbivat aru añakingukuyirim uhuhu tiŋiŋi kindi. Pirivisa kandiha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kindi. Pirivisa Galili kandihañi krunavundi sambu muvundumuvundu niŋinij kindu. Krunavundi kiviŋingwiŋi kuyu hañinij siña ngayu. Nanŋa krunavundi kimuhimurim piŋituta kiviŋingwiŋi kuyu hañinij, nuriŋirim

4:1 Mk 1.12-13 nanŋa, Lu 4.1-13 nanŋa, Hi 2.18 nanŋa, 4.15 **4:2** Kis 34.28 nanŋa, 1 Kin 19.8
4:3 Jo 6.30-31 **4:4** Lo 8.3 **4:6** Sng 91.11-12 nanŋa, Jo 7.3-4 **4:7** Lo 6.16 **4:10** Lo 6.13
nanŋa, 10.20 nanŋa, Jos 24.14 **4:11** Hi 1.6 nanŋa, 1.14 **4:12** Mt 14.3 nanŋa, Mk 1.14 nanŋa,
6.17 nanŋa, Lu 3.19-20 nanŋa, Jo 4.43 **4:13** Jo 2.12 * **4:13** Kuha Israel hatindu krunzapa
arikita, krunzapa Sebulun nanŋa krunzapa Naptali, indu Galili ariñi minzimu. Hara Jisas kiyimi
hirivisi nuriŋandi pirivisa hanandihin pirivisa Galili kiyimi. **4:14-16** Ais 9.1-2 nanŋa, 42.7
nanŋa, Lu 2.32

siña yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kindanginda kuyu nguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi miñavindamami

(Sapta 4.17—9.34)

Jisas asa miñandu njinij arikita arikita vatiñ uraramami

(Mak 1.16-20 nanja, Luk 5.1-11)

¹⁷ Kandihirivi hañu nda kita Jisas kimañgima simbira miñata krunavundiñ nimavamba ambavarami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñi payi. Harim ñamba vanavana andindara hañiniñ mitata maviñgimirumara, vami. ¹⁸ Jisas indu Galili tiviñindiviñi ndaya umi. Uta kru niñusi niñurañ ngahi nuriñandi kamahayi ha indu hañi kavarata kiyimu. Niñusi Saimon, mu ñimbi hambu Pita, niñura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisirim miñandu njinij. ¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata nimavami, Avayimara, pata yi nanja kinditira asa miñandara maña nariñ krunavundiñ miñamiñarim ambaramitiñ ngamara, vami. ²⁰ Kamavahi arikimbat sariwayiñandi nuriñandi kamahayi hañiniñ mitata Jisas nanja umu. ²¹ Kamata Jisas uhandata, niñusi niñura, Sebedindu ñiñisim, Jems nanja Joniñ ngami. Nuriñandi kamahayi hañiniñ kundirahu sivirita kupik himba hañi, niñuva Sebedi nin kiyimu. Kamatihuhu Jisas pata arikimbatiniñ uraramami. ²² Kamatihi sikwi nda nuriñandi kupik ha nanja niñuvañ mitata arikimbat Jisas nanja umu.

Jisas kuyu ambavarata kandi miñavindamami

(Luk 6.17-19)

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatiñdi nuriñandi Got nanja kuyundavaravara taviyi indihundiñ krunavundiñ ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi ambavarambara, muhimimuhim kandi nanja muhimimuhim andihi krunavundiñdi kwirandi ñambatimi hañiniñ miñavindamami. ²⁴ Kamatihi nuñambirim pirivisa Siriandu sihanannga ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundiñ kru sihanannga muhimimuhim kandi nuriñ pisingarahi kañinda aru kavumu hañiniñ, sundi ñamba nanja hañiniñ, kru kandi andihi miñgata yivuta nananngarahu kuma tanda tikatikatiñdi hañiniñ, nanja punzi kimuhimu hañiniñ Jisas kiyimiyi timbuta payimu. Kamatihi sundi ñamba hañiniñ piñguvarambara, kandi nanja hañiniñ miñavindamami. ²⁵ Kamatihi krunavundiñ sambu pirivisa Galili hati, pirivisa Dekapolis hati, pihu Jerusalem hati, pirivisa Judia hati, nanja pirivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu nanja kindandu.

5

Jisas apuyi kita kuyu ngumi

¹ Jisas ngahi krunavundiñ sambu payihu, apuvu yahumi. Kamata miñzihi, nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi payimu.*

Jisas krunavundiñ kinziñzitiñi vanarim ambami

(Luk 6.20-23)

4:17 Mt 3.2 nanja, 10.7 nanja, Mk 1.14-15 **4:19** Mt 13.47 nanja, Lu 5.1-11 **4:20** Mt 19.27 nanja, Mk 10.28 nanja, Lu 18.28 **4:23** Mt 9.35 nanja, Mk 1.39 nanja, Lu 4.15 nanja, 4.44 nanja, Si 10.38 **4:24** Mk 6.55 **4:25** Mk 3.7-8 * **5:1** Juda hatindu vanayi, kru mirimba nanja hama krunavundiñ ambaramirim minizita kuyu ngundi. Matyu 13.2, 24.3 nanja Luk 4.20yi ndahara ngamara.

² Jisas nuḡandi simbirasaraḡ ambaramata ambami,* ³ Krunavundindu maviñiḡi tikatika mandihī Gotiḡ ndaya tihiraramandu haḡiḡiḡ kinziḡiḡzitiḡu. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ⁴ Krunavundi iriḡiḡgukuyi kuyu haḡiḡiḡ kinziḡiḡzitiḡu. Nuriḡ Got miḡaḡiḡariti maviñamifiḡi kiyimandiyu. ⁵ Krunavundi nuriḡandi ñimbi taḡguhu miḡgundi haḡiḡiḡ kinziḡiḡzitiḡu. Nuriḡ Got piriḡvisa niḡandihin sihanaḡa ḡgurimandi. ⁶ Krunavundi avihatihi naḡa kukumitandihī andindu maña avi vana anditirim piritamandu haḡiḡiḡ kinziḡiḡzitiḡu. Nuriḡ Got ḡguramiti avi vana taya andirimandiyu. ⁷ Krunavundi muḡiḡiḡ ḡgata sihisihitita ḡguramandu haḡiḡiḡ kinziḡiḡzitiḡu. Nuriḡ ndahara Got sihisihitita ḡguramirimandi. ⁸ Krunavundi Gotindu avi vanarimindaya indarimitandu haḡiḡiḡ kinziḡiḡzitiḡu. Nuri Gotiḡ ḡḡimandiyu. ⁹ Krunavundi kuyumiḡguta kurihahu, timu miḡa tamu miḡata miḡasirivandu haḡiḡiḡ kinziḡiḡzitiḡu. Kandihaniḡiḡirim Got yandi ḡiḡisim, virimandi. ¹⁰ Krunavundi avi vana anditu, muḡiḡiḡ nuriḡ kaḡinda ḡgutu kinziḡiḡzitiḡu. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ¹¹ Kamata nariḡ ḡḡitu yandi ḡiḡḡiḡiḡ kitira, nariḡ kuyu ḡamba ḡguta, nariḡ ḡamba taḡguta kuyusiḡiḡiḡguyu ihivaritu ndahara kinziḡiḡzitiḡara. ¹² Kandihamata musa anditu ndahara aru kinziḡiḡzitiḡara. Muhimimuhim avihimiḡḡim nariḡambirim Gotindu piḡuyi kiyi. Kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Gotindu haḡiḡiḡ kasiramata umu haḡiḡiḡirim ndahara sihwimaña musa nda andimu, vami.

*Nari aḡak naḡa siña maña
(Mak 9.50 naḡa, Luk 14.34-35)*

¹³ Jisas siḡinda ambami, Nari piri niñindu aḡak maña, hara aḡak kandiḡa sinza yiḡariti pamatiriḡ siḡinda sinzandirimandi. Kandihamata aḡak haḡandihinindu simbirā maḡḡindi. Harim kru taḡḡusiḡḡiti taḡḡuyiyiyiwitihu. ¹⁴ Siwimañanzihī nari piri niñindu siña maña. Harim niḡata niḡbu indarimara, piḡu aru muḡandihin apuhitiyiḡ kindi haḡandihin manzipiruhi. ¹⁵ Naḡa umbiḡḡḡi simuviramata siḡḡiyiḡ mandariḡḡuḡahu. Siḡwitaya pina ḡimbañi tamahu siñandihī sihanaḡa kru tavi ḡimbañi kindu haḡiḡiḡ siñayi kindu. ¹⁶ Kamataharim siña maña kita, krunavundindu tamiḡḡaḡi avi vana andimara. Kamatira avi vanavana andirimandira haḡiḡiḡ ḡḡimandiyu. Kamata nariḡandi nava nuḡandi piḡuyi kiyi hamandu ñimbi tihuyahirimandiyu, vami.

* **5:2** Matyu 4.23-25yi naḡa, 9.35yi Jisas arikinzimbira miḡami. Krunavundiḡ ambaramarama simbira, naḡa muḡa muḡimimuhim kandi miḡavindamatama simbira. Matyu 5yi kita uta 7yi Jisas kuyu sambī Gotindu tiwiyi kiyiḡiḡirim krunavundiḡ ambavarami. Matyu 8yi kita uta 9yi krunavundi kandi naḡa haḡiḡiḡ Jisas miḡavindamami. Matyundu aḡḡwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiḡḡiruramata ambavarami hañindu muḡanda ni. Kuyu kuta kimangima ha Matyu 5yi kita uta 7yi kiyi. Jisas kuyu kaniḡandihin apuyi kita ambavarami. **5:3** Sḡ 51.17 naḡa, Ais 57.15 naḡa, Lu 6.20 **5:4** Ais 61.2 naḡa, Lu 6.21 naḡa, Sk 7.17 **5:5** Sḡ 37.11 naḡa, Ais 29.19 **5:6** Ais 55.1-2 naḡa, 65.13 **5:7** Je 2.13 **5:8** Sḡ 15.2 naḡa, 24.3-4 naḡa, 51.10 naḡa, 73.1 naḡa, 1 Ko 13.12 naḡa, Hi 12.14 naḡa, 1 Jo 3.2-3 **5:9** Mt 5.45 naḡa, Lu 6.35 naḡa, Ro 14.19 **5:10** 2 Ko 4.17 naḡa, 2 Ti 2.12 naḡa, Hi 12.4 naḡa, 1 Pi 3.14 **5:11** Lu 6.22 naḡa, Je 1.2 naḡa, 1 Pi 4.14 **5:12** 2 Sto 36.16 naḡa, Lu 6.23 naḡa, Si 5.41 naḡa, 7.52 naḡa, 1 Te 2.15 naḡa, Hi 11.32-38 naḡa, Je 5.10 naḡa, 1 Pi 4.13 **5:13** Mk 9.50 naḡa, Lu 14.34-35 **5:14** Snd 4.18 naḡa, Jo 8.12 naḡa, 9.5 naḡa, Fl 2.15 **5:15** Mk 4.21 naḡa, Lu 8.16 naḡa, 11.33 **5:16** Jo 15.8 naḡa, 1 Ko 14.25 naḡa, Ef 5.8-9 naḡa, 1 Pi 2.12

Gotindu tikatika kuyurim Jisas ambavarami

¹⁷ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim tikatika kuyu nannga kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjiniñindu kuyu minjasingundirim payimi vamba manjandarimitamara. Yi nuriñandi kuyu ha anditin kandisikwisikwi yivuraham vata payimin. ¹⁸ Yi nariñ kandi ambin, ihumbisa nannga pirivisa ni singundirimandi. Hara kuyu musimbiri Gotindu tikatika kuyuyi kindi ndahara manzingundirimandi. Yihisuksirambi nannga munzi suksimbiri, Gotindu tikatika kuyuyi yihimbiviramu hanjiniñ ndahara sihanannga kiyimandiyu. Kituhifu taya ihumbisa nannga pirivisa singundirimandi hivi ha yivurahimandi. Gotindu tikatika kuyu kanimata taya kitihiti muhimimuhim yivurahata mitirimandi. ¹⁹ Kru mumingga Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda tamahubirata, munjiniñirim yi andin maña andimara viti andirimandiyu. Kandiamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara ñimbi maniman mingga kiyimandi. Kru mumingga Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maña andimara vata ambaramiti munjiniñ andirimandiyu. Kru kandiamata hama Gotindu tiwiyi ñimbi aru nannga mingga kiyimandi. ²⁰ Yi nariñ ambin, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nannga hanjiniñ nannga, Farisi Got piritamandi vana andindu. Narindahara Got piritamandi vana andimara. Kamatira nariñandi vana ha, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nannga hanjiniñ nannga, Farisindu vana hanjiniñ tarativiram. Kandiamata vana manjandirimandira ha, Gotindu tiwiyi manjguyimandira, vami.

Jisas ngatingirutingiru vanarim ambami (Luk 12.57-59)

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiñ ambahi, nariñandi nañingitakiñan ambami. Krunavundiñ mayivutatamamara. Krunavundiñ yivutatamirimandi hama ngatingirutingiru hamandu taminggañi tanguramirimandi, vamba ambami. ²² Hara yi nariñ nimavin, kru mumingga niñusi vaha mana niñura nannga kuyu minggurimandi hama, ngatingirutingiru hamandu taminggañi tanguramirimandi. Ara kru mumingga niñusi vaha mana niñurañ mikatihirimandi hama, kru Juda hatindu kuyu minjasirivandu hanjiniñindu taminggañi tanguramirimandi. Siwimaña ndaya kru mumingga yahata kru muminggarim na kwiniñkwinini mingga virimandi hama ahutuvarandi heliyi urimandi. ²³⁻²⁴ Na Gotiñ kirañingurim, kirañinguhu pinayirim uta, indarimitina nasi vaha mana nara nannga vaha nandi pimi vana kitingata, kirañinguhu him ha kirañinguhu pina arihañi tama. Kamata anga pata pimi ha minjasirivina avinditi, uta Gotiñ kirañingu. ²⁵ Sihwimaña nda, kru mumingga nan ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirim timbuta urimandi. Kamati kwimbisi uhuhu nu nannga kuyu minjasiriva. Kamata mandimana ha, nan kru kandihama kru ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nan kandihama ahutambundu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nan ahutambu kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamirimandi. ²⁶ Yi nan kandi ambin, kru ñamba vana andihu tamandu upi hafi kiñingifiñ timbahiris ambirimandiyu mañamaña mut maminjata, tapirañi mambindihirimana, vami.

Jisas kru nannga navundi minjavingiriviniñiri vanarim ambami

5:17 Ro 3.31 nannga, 10.4 nannga, Ga 3.24 **5:18** Lu 16.17 nannga, 21.33 **5:19** Je 2.10 **5:20** Ro 9.31 nannga, 10.3 **5:21** Kis 20.13 nannga, 21.12 nannga, Wkp 24.17 nannga, Lo 5.17 **5:22** Je 1.19 nannga, 1 Jo 3.15 **5:23-24** Mt 8.4 nannga, 18.15-20 nannga, 23.19 nannga, Mk 11.25 nannga, 1 Ti 2.8 nannga, 1 Pi 3.8 **5:25** Mt 6.14-15 nannga, 18.34-35

²⁷ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañingitakiñan ambami, Kru navundi nanğa nari navundi miñavingirivirimirara. Navundi kru nanğa nari kru miñavingirivirimirara, vamba ambami. ²⁸ Hara yi nariñ nimaviriman, kru muminga navundi muñambin ngata niñambirim ñamba hinzihi indarita mavindamandi hama, navundi miñavingirivirigiri vana andindi. ²⁹ Nandi taminga kuma kandi samba hambundu pingirivirigiramiti ñamba vana anditanğata, ivita kavara. Kamata tamingangirisi tamu nanğandaya kiñi. Kamata ñamba vana mañandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara tamingangirisi timu mañivita kavara ñamba vana andirimana ha nandi kwirandimbat ha, sihananğa Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi. ³⁰ Siwimañanda, nandi kuma kandiha pingirivirigiramiti ñamba vana anditanğata pitita kavara. Kamata kuma tamu nanğandaya kiñi. Kamata ñamba vana mañandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavara ñamba vana andirimana ha, nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi, vami.

*Jisas kru navundin pingvaravara vanarim ambavarami
(Matyu 19.9 nanğa, Mak 10.11-12 nanğa, Luk 16.18)*

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesin ambahi, narijandi nañingitakiñan ambami, Kru muminga nimburiñ pingvarim angwimiki yihimbivirata nimburiñ nguta nuñ pingvarimandi, vamba ambami. ³² Hara yi nariñ ambin, kru muminga, nimburiñ sañanğa pingvarimandi. Kru mamavingirindi. Kamati uta kru mumingañ yawirimandi. Kandihamata vana andita, Gotindu tamingañi navundi kru miñavingirivirigiri ñambi andindi maña andirimandi. Kamati kru uta yawirimandi hama ndahara Gotindu tamingañi, kru navundin miñavingirivirigiri miñğa andindi maña andirimandi, vami.

Kuyusihirata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañingitakiñan ambami, Muhim vana andirim kuyusihirata narijandi kuyu ha tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vatangata, Aru nimandu tamingañi ambirimandira maña andimara, vamba ambami. ³⁴ Hara yi nariñ nimaviriman, kuyu munda tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara. Narijandi kuyu tikatikatiramata ihumbisa vata ndahara mañambamara. Ihumbisa ha Gotindu minziminzi maka tihi. ³⁵ Narijandi kuyu tikatikatiramata piri vata ndahara mañambamara. Piri niñandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Narijandi kuyu tikatikatiramata Jerusalem vata mañambamara. Jerusalem pihu aru Got aru miku tikatika nanğa nimandu tihi. ³⁶ Narijandi miku mini ha nariñambi anditira kitiri yivurahata suñi yivurahata mandihi. Harim narijandi kuyu tikatikatiramata miku vata mañambamara. ³⁷ Nari

5:27 Kis 20.14 nanğa, Lo 5.18 **5:28** 2 Sml 11.2 nanğa, Snd 6.25 nanğa, 2 Pi 2.14 **5:29** Mt 18.9 nanğa, Mk 9.47 nanğa, 1 Ko 9.27 nanğa, Kl 3.5 **5:30** Mt 18.8 nanğa, Mk 9.43 **5:31** Lo 24.1-4 nanğa, Jer 3.1 nanğa, Mt 19.7 nanğa, Mk 10.4 **5:32** Mt 19.9 nanğa, Mk 10.11-12 nanğa, Lu 16.18 nanğa, Ro 7.3 nanğa, 1 Ko 7.10-11 **5:33** Kis 20.7 nanğa, Wkp 19.12 nanğa, Nam 30.2 nanğa, Lo 23.21 **5:34** Ais 66.1 nanğa, Mt 23.22 nanğa, Si 7.49 nanğa, Je 5.12 **5:35** Sng 48.2 nanğa, Ais 66.1 **5:37** Kl 4.6 nanğa, Je 5.12

kandi nannga maningga ndaya vamaru. Kuyu muvira narinandi kuyu tikatikiramata ambirimandira hanjini, kanjini Satanindu kuyu, vami.

Kimbiŋgimbi vana manjandimara

(Luk 6.29-30)

³⁸ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narinandi nanngitakiŋan ambami, Kru mumingga, mumingandu tamingga minasipiriti ngata kimbi ndahara nuŋandi tamingga handahara minasipiram. Siwimaŋanzihhi kru mumingga, mumingandu mikahiris ha yivukuviti ngata, kimbi ndahara nuŋandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami. ³⁹ Hara yi narin nimaviriman, kru nan namba vana anditi ndahara, kimbi manjandi. Kru mumingga nunggi nandi ha timu yivuvanditi ngata kimiruramina tamu ndahara yivum. ⁴⁰ Sihwimaŋa nda kru mumingga nan kru ngatingirutingiru hanjiniŋindu kumanngimbaŋi tamata nandi mikwiri ha minjiti ngata, nandi mikwiri kuta ha nannga ngu. ⁴¹ Sihinda kru mumingga yandi maku ni kavuta uta ambirimandi mikwi hanju itivata siwimaŋangirivi utara tama. ⁴² Kru mumingga nambirim muhimirim kitihuta yan ngu vitingata sikwitaya ngu. Nannga kru mumingga nandi muhim nda minjata muhivira kimbi ngutin viti ndahara mirimiri mandi. Kimbi muvira ngu vata manamba. Sikwitaya ngu, vami.

Narinandi miku hanjini maviŋi tamamara

(Luk 6.27-28 nannga, 6.32-36)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narinandi nanngitakiŋan ambami. Nari krunavundi narinandi pihuyindu minjata maviŋi tamamara. Kamata narinandi miku hanjini tikitikimara, vamba ambami. ⁴⁴ Hara yi narin nimavin, Kru miku tamandara hanjini minjata maviŋi tamamara. Kamata Got nannga kuyundavaritira, kru narin namba vana andindu hanjini Got avindamam. ⁴⁵ Kamatirimandira handa narinandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hamandu nini kiyimandira. Nu ina nuŋandi andihi kru namba njini nannga avinjinjirim nannga yahandi. Nannga andihi kuku kru tititaya kiyihyi, nannga titi mangiyihyi njinjinim nannga minjandi. ⁴⁶ Kru gavaman ndamarim timbahiris minjamina hanjini, kru nuri minjata maviŋi tamandu hanjini ndaya maviŋi tamandu. Harim nari, nuri andindu maŋa kru narin minjata maviŋi tamandu hanjini ndaya minjata maviŋi tamirimandira ha, narin Got muhim mangurimandi. ⁴⁷ Kru Gotin manjandu hanjini nuriŋandi njusi njuran ndaya avingivi ngundu. Harim nari, nuri andindu maŋa manjandimara. Kru mujini ndahara avingivi ngumara. Kamata nuri tarativirata avi vana sikwi andirimandira. ⁴⁸ Narinandi Nava nuŋandi pihuyi avinziŋi kindi. Harim narindahara nu maŋa avinziŋi kiyimara, vami.

6

Jisas kru mujini nguramarama vanarim ambavarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Tamingga nannga kindamara. Narinandi

5:38 Kis 21.24 nannga, Wkp 24.20 nannga, Lo 19.21 **5:39** Wkp 19.18 nannga, Ais 50.6 nannga, Lu 6.29 nannga, Jo 18.22-23 nannga, Ro 12.17-19 nannga, 1 Ko 6.7 nannga, 1 Pi 3.9 **5:40** 1 Ko 6.7 **5:42** Lu 15.8-10 nannga, Lu 6.30 nannga, 6.35 **5:43** Lo 23.6 nannga, Sng 41.10 **5:44** Kis 23.4-5 nannga, Lu 23.34 nannga, Si 7.60 nannga, Ro 12.14 nannga, 12.20 nannga, 1 Ko 4.12-13 nannga, 1 Pi 2.23 **5:45** Jop 25.3 nannga, Ef 5.1 **5:48** Wkp 11.44 nannga, 19.2 nannga, Lo 18.13 nannga, Lu 6.36 nannga, Kl 1.28 nannga, 1 Pi 1.15-16 **6:1** Mt 6.5 nannga, 6.16 nannga, 23.5

avi vana ha krunavundindu taminggambañi anditira manggamu. Kandihamatirimandira ha narijandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu muhimimuhim maminjmandira. ² Kru movira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata kru mumingganj simbihu Got nanga kuyundavaravara taviyi nanga kindimbatiyi kaur timihiruta kasiramata undi. Kamatihihikru kuyusihirandu hañiniñ sihindi undu. Kamata kru kandihaniñ krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris ngundu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ³ Krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris nguta, kru muñiniñ mañamba. ⁴ Kamataharim sihisihisimbira andirimandira hañandihin sipiruta kiyimandi. Kamatira, Nava muhimimuhim sipirusipiru him ngandi hama, nu taya nariñ muhimimuhim ngurimandi, vami.

Jisas Got nanga kuyundavaravara vanarim ambami
(Luk 11.2-4)

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru movira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata Got nanga kuyundavaravara taviyi nanga kindi hingiriniñ tanguramandu. Kamata krunavundi ngimandiyu vata Got nanga kuyundavarambara kuyu pingirivipingirim piritamandu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ⁶ Nandi Nava nu sipirusipiru upiyi kindi. Harim nu nanga kuyundavarim nandi karilahariha upiyi indihuta kindihariha yihita nu nanga kuyundavara. Kamatina ndahara nandi kuyu ha indarita nanj muhimimuhim ngurimandi. ⁷ Krunavundi muvundumuvundu ñiniñ, Got ariñandi kuyu indarimandi vata Got nanga kuyundavarata kuyu pingirindu. Harim nariñandi Nava Got nanga kuyundavarim, krunavundi muvundumuvundu kuyundavarata kuyu pingirindu maña kuyu mambingirimara. ⁸ Nariñandi Nava Gotiñ muhimirim nda ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ngandi. Kamataharim nuri andindu maña mañandimara. ⁹ Indarimara, nimavamba kuyundavaramara, Ariñandi yavandak nandi pihuyi kina, nandi ñimbi avinzikwisikwi. ¹⁰ Krunavundi tihu nanga muyivindahara nandi tiwiyi kiyimu. Nandi pihuyi kindu hañiniñ na piritamandana vana taya miñahandandu. Krunavundi piri niñi ndahara na piritamandana vana taya miñahandamu. ¹¹ Kamata musi hivirim ariñ ñaña ngu. ¹² Ariñ kru muñiniñ ñamba vana andihu nuriñ kuñgi kuyivandariñ maña, ara nanj ñamba vana andindariñ hañandihinindu kuñgi kuyiva. ¹³ Na mitina ariñ Satan ñamba vana anditirim miñamingitima. Ara ñamba vana andirimitiriñ ariñ nguramina ñamba vana mañandim, vamba ambamara, vami. ¹⁴⁻¹⁵ Kamavata nuriñ ambami, Krunavundi muñiniñ ñamba vana anditu nuriñ kuñgi manguyivirimandira ha, nariñandi Nava

6:3 Mt 25.37-40 **6:4** Mt 6.6 nanga, 6.18 **6:5** Mt 23.5 nanga, Mk 11.25 nanga, Lu 18.10-14

6:6 2 Kin 4.33 nanga, Mt 6.4 nanga, 6.18 **6:7** 1 Kin 18.26-29 nanga, Ais 1.15 **6:8** Mt 6.32

6:9 Lu 11.2-4 **6:10** Sng 103.19-21 nanga, Mt 7.21 nanga, 26.39 nanga, 26.42 nanga, Lu 11.2 nanga, 22.42 nanga, Si 21.14 **6:12** Mt 6.14-15 nanga, 18.21-35 **6:13** Mt 26.41 nanga, Lu 22.40 nanga, 22.46 nanga, Jo 17.15 nanga, 1 Ko 10.13 nanga, 2 Te 3.3 nanga, 2 Ti 4.18 nanga, Je 1.13 nanga, 2 Pi 2.9

6:14-15 Mt 18.35 nanga, Mk 11.25-26 nanga, Ef 4.32 nanga, Kl 3.13 nanga, Je 2.13

nuṅandi pihuyi kiyi hama ndahara nariṅ kuṅgi maṅguyivirimandi. Hara krunavundiṅ kuṅgi kuyivirimandira ha, nariṅandi Nava nuṅandi pihuyi kiyi hama ndahara nariṅ kuṅgi kuyivirimandi, vami.

Jisas ṅaṅa itihaṅaṅa vanarim ambami

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiṅ kuyusihiritiriṅ ariṅandi ṅimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata krunavundirim niṅiniṅ ṅaṅa itihaṅata kindayu virimandiyu vata kru kandihaniniṅ kipumika ṅambayi tihirandu. Hara nari ṅaṅa itihaṅata ṅgata kru niṅiniṅ andindu maṅa kipumika ṅambayi mandiharamara. Nariṅ yi kandi ambin, kru kandihaniniṅindu ṅimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ¹⁷ Hara nari ṅaṅa itihaṅata ṅgata, nariṅandi kipumika ha ṅimburiṅara. Kamata kwirandiyi taṅgusiṅharahu kinza avi yivurahandi him mikuvu taṅgusiṅharata ṅaṅa maṅjitiṅhaṅata kindimaṅandimara. ¹⁸ Kandihamatira krunavundi nariṅambirim niṅiniṅ ṅaṅa maṅjitiṅhaṅayu, vamba ambirimandiyu. Hara ṅaṅa itihaṅandara ha, nariṅandi Nava ṅgandi. Nu maṅgiyamaṅgiya muhimimuhim sipiruta kiyihiyi him ṅgandi. Kamatira Nava nariṅ muhimimuhim kimbi ṅgurimandi, vami.

Avihimṅgim yivutihiruramarama vana

(Luk 12.33-34)

¹⁹ Jisas sihinda ambami, Nariṅandi muhimimuhim avihimṅgim miṅamaṅa piri niṅi mayivumiṅgumara. Piri niṅi akativatati taviṅandu. Kamatihu ṅaṅgwi yivuta muhimimuhim ṅambatindu. Kru kipa naṅga haṅiniṅ ndahara tapa yivuvirihuta kipa miṅandu. ²⁰ Hara nariṅandi muhimimuhim avivi haṅiniṅ Gotindu pihuyi yivumiṅgumara. Gotindu pihuyi akativatati mandavihandi. Kamatihu ṅaṅgwi mayivundi. Kru kipa naṅga haṅiniṅ ndahara tapa yivuvirihuta kipa mamaṅandu. ²¹ Nariṅandi muhimimuhim avivi kiyimandi upi haṅi, nariṅandi indarimit handahara upi kandihahi ndaya kiyimandi, vami.

Tamiṅga niṅandihin kwirandimbatindu siṅa

(Luk 11.34-36)

²² Jisas sihinda ambami, Tamiṅga niṅandihin kwirandimbat niṅandihinindu siṅa, tamiṅga nandi avindaya kiyimandi ha nandi kwirandi hambu ndahara siṅanaṅga siṅanzaṅinzaṅ ndirimandi. ²³ Hara tamiṅga nandi ha ṅambatirimandi ha, nandi kwirandi ha siṅanaṅga kivimiṅgwtirimandi. Kamataharim siṅa nandi kwirandi humba hambu kiyimandi ha kivimiṅgwti, kivimiṅgwi kandiha arutirimandi, vami.

Miṅgiya miṅgandaya arikimbatindu tiwiyi maṅgiyih

(Luk 16.13)

²⁴ Jisas sihinda ambami, Simbirakara miṅgiya miṅgandaya, aru miku arikimbatindu tiwiyi maṅgiyih. Muhamaṅ miṅjata mavifi tamata, muhamaṅ kutivu mandamahi. Naṅga arikimbatindu kuyu maṅindarihi. Kamataharim nari Gotindu tiwiyi, naṅga timbahirisindu tiwiyi maṅgiyihara, vami.

Jisas muhimimuhimirim indarihithititi vanarim ambami

(Luk 12.22-31)

²⁵ Jisas sihinda nimavami, Kamataharim yi nariŋ ambin, nariŋandi kwirandi ha ŋaŋa naŋga mikwiriŋ taratvirandi. Harim indarihithita mum ŋata, mum kuvirimindaŋ. Kamata mikwiri paŋundu kwirandi yivupihavimindaŋ vamba maŋandarimara. ²⁶ Nari kava niŋiniŋ ŋgamara. Nuri ŋaŋa maŋgurindu. Naŋga nuri ŋaŋa kayivata tavayi mandamandu. Hara nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kandi hama ŋguhihi ŋandu. Harim nari kavaŋi taratvirandara. ²⁷ Kru kira haŋindu muvat miŋga piri niŋi sihinda muhivivi simbiri avinzirisirivi kiyihiyi vanarim indarimitandi. Hara nuŋandi indarimit kandiha anditi arumari hirivi kiyihi vaha. Maniŋga nzikwisikwi. ²⁸ Kamataharim mumirim mikwiririm indarihithitindara. Sumi niŋiniŋ ŋgamara, nuri simbira tikatika mamindaŋ. Naŋga nuri mikwiri manzivirindu. ²⁹ Hara yi nariŋ ambin, kuha aru miku Solomon mikwiri avivi tamandi. Hara sumi niŋiniŋ Solomonindu mikwiri avivi kandihanjiniŋ taratvirandu. ³⁰ Musi tipanzimasima niŋiniŋ kuyu. Hara amu kru tavihavarata ahumira aruyi kavari mandiyu. Tipa kanimata niŋiniŋ Got nuriŋ kanzi miŋyahuramandi. Kamataharim nimata nambu ŋgamara. Got nariŋ ndahara kanzi miŋyahuramirimandi. Nari kru indarimaŋgaramaŋgara vana sukisimbiri naŋga niŋiŋ. ³¹ Kamataharim indarihithita nimavata maŋambamara. Mum ŋata mum kuvirimindaŋ. Naŋga muhimiŋi kwirandi yivupihavimindaŋ vata maŋambamara. ³² Gotiŋ maŋgandu haŋiniŋ muhimimuhim kaniŋiniŋ sihananŋga ŋgimindaŋ vata puhirandu. Hara nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama, muhimimuhimirim kirivitindara haŋiniŋ ŋgandi. ³³ Hara kimaŋgima him andirimandira ha nimata. Nari Gotindu tiwiyi taya kiyihiyirim indarimara. Kamata avi vana taya miŋahandamara. Kamatira nariŋ muhimimuhim kandihanjiniŋ ndahara ŋgurimandi. ³⁴ Kamataharim muhimimuhim vana amu yivurahirimandirim maŋindarimitamara. Pimi amundu haŋandihin amu hivindu. Pimi musindu haŋandihin musu hivindu, vami.

7

Kru muŋiniŋindu vanarim maŋgatiŋgirumara (Luk 6:37-38 naŋga, 6:41-42)

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru muŋiniŋindu vana ŋgata ŋgatiŋgiruta ndaŋiniŋ ŋamba niŋiŋ vata maŋambamara. Kamavitira nariŋ Got sihwimaŋa musa andirimandi. ² Nari kru muŋiniŋ ŋgatiŋgirundara maŋa, Got ndahara nariŋ ŋgatiŋgurimandi. Kamata nuriŋ muhimimuhim musa andara maŋa, nariŋ ndahara kimbiniŋ andirimandi. ³ Mumindihiniŋ nasindu tamiŋga haŋi ayiwirsi sukuyipu ha ŋgata ambandana. Hara nandi tamiŋga haŋi ahusiŋga aru haŋandihinirim maŋindarindana. ⁴ Nandi tamiŋga haŋi ahusiŋga ha kithiti, mumirim yasi nandi tamiŋga haŋi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana. ⁵ Na kuyusihirimbihipiha miŋga. Ati ahusiŋga nandi tamiŋgaŋi ha wisa miŋata kavara. Kamata tihiramaŋgarata sihinda nasindu tamiŋga haŋi ayiwirisuyipu kiyimandi haŋandihin ŋgamaŋgarata tihuyikira. ⁶ Muhimimuhim Gotirim yihiramandu haŋiniŋ miŋgata upiriŋ maŋumara. Nariŋ

6:25 Sng 55.22 naŋga, Fl 4.6 naŋga, 1 Ti 6.6-8 naŋga, Hi 13.5 naŋga, 1 Pi 5.7 **6:26** Jop 38.41 naŋga, Sng 147.9 naŋga, Mt 10.29-31 naŋga, Lu 12.6-7 naŋga, 12.24 **6:29** 1 Kin 10.4-7 naŋga, 2 Sto 9.3-6 **6:32** Mt 6.8 **6:33** 1 Kin 3.13-14 naŋga, Sng 37.4 naŋga, 37.25 naŋga, Ro 14.17 **6:34** Kis 16.4 naŋga, 16.19 naŋga, Mt 6.11 **7:1** Lu 6.37 naŋga, Ro 2.1 naŋga, 1 Ko 4.3-5 naŋga, Je 4.11-12 **7:2** Mk 4.24 **7:3** Lu 6.41-42 **7:6** Mt 10.14

anğa kimiruramata situmandihi. Nanğa narijandi minza avivi hañiniñ sambarim manğavaramara. Kamatiranda tandayi taya tanğumınğutumandihi, vami.

*Kitihuta miñimana
(Luk 11.9-13)*

⁷ Jisas sihinda ambami, Got nanğa kuyundavarata nuñ kitiwitira nariñ muhimimuhim nğurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata nğimandira. Kamata tavi kindiñari yivuyivuramitira nariñambirim Got kindiñari pihirimandi. ⁸ Harim kru Gotiñ kitiħundu hañiniñ muhimimuhim miñandu. Kamata muhimimuhirim puhiravuhiraramandu hañiniñ nğandu. Nanğa tavi kindiñari yivuyivuramandu hañiniñirim Got kindiñariha pihirindi. ⁹ Kira niñindu muvat miñğandu ñiñi, niñuvañ mavatimbarim kitiwiti niñuva nuñ timba nğuhi vaha. Maniñğanzikwi. ¹⁰ Nanğa nuñandi ñiñi niñuvañ asarim kitiwiti tau nğuhi vaha. Maniñğanzikwi. ¹¹ Niñuvanin nari ñamba vana sambı andara. Hara nariñandi ñiñisimih avihimimim nğurim mavindamandara. Kamataharim nğamara. Nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama nanğa kuyundavaritira, muhimimuhim avihimimim nğurim kinzihinzitirimandi. ¹² Muhimimuhim vana nariñ kru muñiniñ andimu vata piri tamirimandira ha, siħwamaña musa kru muñiniñ ndahara andimara. Kanımata vana niñandihin Gotindu tikatika kuyundu kuyu sapa. Nanğa kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñindu kuyuyınu kuyu sapa, vami.

*Nari kindiñari kiñginayi indihumara
(Luk 13.24)*

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri hañi umara. Pihu yiwarayiwara hañi uhuhundu kwimbi ha aru. Nanğa pihu kandihañi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambı kwimbi kandihañi undu. ¹⁴ Hara pihu sihañgiyihiyınu kwimbisiki hañandihin suksimbiri sikwi. Nanğa kwimbisiki kandihañi uhuhurim aviri tamahana. Kamataharim krunavundi miñgiyativat taya kwimbisiki kandiha nğata kandihañi undu, vami.

*Kuyusihiri nanğa niñiniñirim tamiñga nanğa kindamara
(Luk 6.43-44 nanğa, 13.25-27)*

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara niñiñ vamba ambirimandiyu. Harim tamiñga nanğa kindamara. Nuri kuyusihiranzira nariñ kuyu avivi ambavarimandiyu. Hara nariñandi indarimit hambu miñawinikwinitirim andirimandiyu. Kandihamata hañiniñ upiri sañara maña sipsip visa tariñguramata ariñi uta sipsip mu miñahandimındañ vata andınu. ¹⁶ Nuri andirimandiyu musa ha nğata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara niñiñ vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris miñirim siki punzi nanğañi uta mamıñandu, nanğa kru ahu fik kiris miñirim tipa sihivi nanğañi uta

7:7 Jer 29.13-14 nanğa, Mk 11.24 nanğa, Lu 11.9-10 nanğa, Jo 14.13-14 nanğa, 15.7 nanğa, 15.16 nanğa, 16.23-24 nanğa, Je 1.5 nanğa, 1 Jo 3.22 **7:8** Snd 8.17 nanğa, Jer 29.12-13 nanğa, Lu 11.10 nanğa, Je 1.5 nanğa, 1 Jo 3.22-23 nanğa, 5.14-15 **7:9** Lu 11.11 **7:11** Lu 11.13 nanğa, Je 1.17 **7:12** Mt 22.39-40 nanğa, Lu 6.31 nanğa, Ro 13.8-10 nanğa, Ga 5.14 nanğa, 1 Ti 1.5 **7:13** Lu 13.24 nanğa, Jo 10.7-9 nanğa, Si 14.22 **7:15** Ese 22.27 nanğa, Mt 24.4 nanğa, 24.24 nanğa, Mk 13.22 nanğa, Lu 6.26 nanğa, Si 20.29 nanğa, 2 Pi 2.1 nanğa, 1 Jo 4.1 **7:16** Mt 7.20 nanğa, 12.33 nanğa, Lu 6.43-44 nanğa, Ga 5.19-22 nanğa, Je 3.12

mamiñandu. ¹⁷ Kamata maña sihanaŋga ahu avivi hañiniñ kandi avivi tamandu. Ahu ñamba hañiniñ kandi ñamba tamandu. ¹⁸ Ahu avi hañiniñ kandi ñamba mandamandu. Ahu ñamba hañiniñ kandi avi mandamandu. ¹⁹ Sihananga ahu kandi avi mandamandu hañiniñ tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu. ²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara ñiniñ vamba ambandu, vamba ambirimandira. ²¹ Krunavundi sambi sañinaŋga yan ambandu, Aru miñga, Aru miñga, vamba ambandu. Hara krunavundi kandihañiniñ Gotindu tiwiyi mañgiyimandiyu. Kru Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya miñahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi kiyimandi. ²² Got kuyu miñasirivirimandi hivi hañi, krunavundi sambi yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aru miñga nandi ñimbiyi ara Gotindu kuyu miñata ambavarandariñ. Naŋga nandi ñimbiyi taya ara sudi ñamba piñguvarata muhimimuhim nzihi sihirandariñ, vamba ambirimandiyu. ²³ Kamavitu kandihi hivi hañi nurin yi kuyu kimbañi ambiriman. Yi nariñ mañgahandandin. Nari ñamba vana andindara. Harim yi kin niñi mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

*Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita miñahandandi hama, kru indarimit avi naŋga miñga nuñandi tavi timba himbañi tihundi maña miñga. ²⁵ Kumba kayivata miñguta timba parapara aru ha ngandi. Kamata timba himba hañi tavi tipi hañiniñ tararamandi. Kamataharim, kuku miñgata kukuwiri tañgundi, naŋga wini tikatika pandi. Kamata miñañangirahi ndahara tavi kandiha mamiñgata yivundi. ²⁶ Hara kru yandi kuyu indarita mamiñahandandi hama, kru indarimit avi maniman miñga nuñandi tavi kasiyi tihundi maña miñga. ²⁷ Kamatihi wini pandi. Naŋga kuku miñgandi. Kamata kukuwiri tañguta tavi ha miñañangirahi sikwitaya miñgata yivundi, vami. ²⁸⁻²⁹ Jisas kandi kuyu niñiniñ, tikatika kuyundu mirimba naŋga hañiniñ kuyu ngundu maña mangumi. Maniñga. Nurin kru ñimbi naŋga hama kuyu ngumañandimi. Kamatihi krunavundiñ maviyahavarami.

8

*Jisas kru kandi lepra naŋga miñgañ miñavindamami
(Mak 1.40-44 naŋga, Luk 5.12-14)*

¹ Jisas apu ha mitata miñguhi krunavundi sambi nu naŋga umu.*
² Kamatihi kru kandi lepra naŋga miñga Jisas kiyimiyi payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru miñga. Nañ piriti nda

7:17 Jer 11.19 **7:18** Lu 6.43 **7:19** Mt 3.10 naŋga, Lu 3.9 naŋga, Jo 15.2 naŋga, 15.6 **7:20** Mt 12.33 **7:21** Hos 8.2 naŋga, Mt 21.31 naŋga, Lu 6.46 naŋga, Si 19.13 naŋga, Ro 2.13 naŋga, Je 1.22 naŋga, 1.25 **7:22** 1 Ko 13.2 **7:23** Sng 6.8 naŋga, Mt 10.33 naŋga, 13.41-42 naŋga, 25.12 naŋga, 25.41 naŋga, Lu 13.25-27 naŋga, 2 Ti 2.19 **7:24** Lu 6.47-48 **7:28-29** Mk 1.22 naŋga, Lu 4.32 naŋga, Jo 7.46 * **8:1** Kuyu Matyu 5.2yi kiyiha ngamara. **8:2** Mt 9.18 naŋga, Mk 1.40-44 naŋga, Lu 5.12-14 naŋga, Si 10.25

yaŋ miŋjavindamina Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋaŋjirandihin, vami.*
 3 Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihamaŋ ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu tamiŋgaŋi himbaŋi ŋaŋjirandi, vami. Kamavahi sarirwayi ŋandi kandi lepra ha yiwarahi kru hama ŋaŋjirandimi.*
 4 Kamata Jisas nuŋ karikarita ambami, Uta kru muminggaŋ naŋ yivurahi vana nirim maŋambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotiŋ kiraŋiŋguhu hamaŋ isihurama. Kamata Mosesindu tikatika kuyu miŋjahandata, Gotiŋ kiraŋiŋguhu him ŋgu. Kamatina Gotiŋ kiraŋiŋguhu hama kiraŋiŋgum. Kamatina kru muŋiŋiŋ ŋgata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

Saŋganzarandu arumiku miŋga Jisasirim indarimaŋgarami
 (Luk 7.1-10)

5 Jisas piŋu aru Kaperneam indihuhi Romindu 100 saŋganzarandu arumiku muhama pata Jisasin ambasihisihita nimavami, 6 Aru miŋga, yandi simbirakara hama kandikimuhi kuma tanda kimuramata uhi kaŋinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami. 7 Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Uta miŋjavindamitin avindirimandi, vami.* 8 Jisas kamavahi, saŋganzarandu arumiku hama ambami, Aru miŋga, yi avi miŋganziŋkwi ma, harim yandi taviyi maŋu. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi. 9 Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ŋimbi nanga haŋiŋiŋ karatamahu nurinandi tiwiyi kindin. Yandi saŋganzara haŋiŋiŋ yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Paŋi vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakaraiŋ uta kaŋgim simbira miŋa vamba ambahin, uta miŋjandi, vami. 10 Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu nanga kindamu haŋiŋiŋirim ambami, Nariŋ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatiniŋ ŋgahin kru nimandu indarimaŋgaramaŋgara vana maŋa maŋgindi. 11 Nariŋ yinda ambin, krunavundi sambi pirivisa ina yahayaha nanga ina miŋgumiŋguvu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jepok nanga minzita ŋirimandiyu. 12 Hara krunavundi kuha nuŋandi tiwiyi kiyihiyi haŋirim kiyimandiyu vata yihiramami haŋiŋiŋ, Got kavariŋi tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyimandiyu. Piŋu kivimiŋgwi kandihaŋi irihariha miŋa satipirimandiyu, vami. 13 Kamata Jisas saŋganzarandu arumiku hamaŋ ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandihirivi haŋindaya saŋganzarandu aru miŋu hamandu simbirasara hama avindimi.

* **8:2** Juda hatindu tikatika kuyu ambami, Krunavundi kandi lepra nanga haŋiŋiŋ Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋiŋi nanga ŋiniŋ kindu. Ara ŋgahi kandi lepra ha yiwarahi uta kiraŋiŋguhu haŋiŋiŋ ŋgandu. Kamatihi kiraŋiŋguhu haŋiŋiŋ ŋgahu kandi lepra ha siŋgundihi ambandu, Krunavundi niŋiŋiŋ Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋaŋjira yivurahayu, vamba ambandu, vami. Wok Pris 13 nanga 14yi ŋgamara. * **8:3** Juda hatindu tikatika kuyu muha ambami, Kandi lepra nanga miŋgandu kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋiŋindirimana, vami. Jisas kru kandihamandu kwirandi haŋi kuma tamami. Hara Jisas ŋiŋi mandimi. Kru hamaŋ miŋjavindamami. Kamatihi kandi lepra ha yiwarahi avindimi. **8:4** Wkp 14.1-32 nanga, Mt 9.30 nanga, Mk 5.43 nanga, 7.36 nanga, Lu 5.14 nanga, 17.14 **8:5** Jo 4.47 * **8:7** Juda hati Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋiŋjiriŋiŋiŋ vata krunzapa muŋiŋiŋiŋiŋ taviyi maŋundu. Kandi kuyu niŋjandiŋ Simbirasara 10.28yi kiyiha ŋgimandira. Hara Jisas kuyu kandihanandihin miŋjata maviŋi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi. **8:10** Mt 15.28 **8:11** Sng 107.3 nanga, Lu 13.29 **8:12** Mt 13.42 nanga, 21.43 nanga, 22.13 nanga, 25.30 nanga, Lu 13.28 nanga, 2 Pi 2.17 nanga, Ju 1.13

Jisas Pita nimburi niñumindakij miñavindamami
(Mak 1.29-31 naŋga, Luk 4.38-39)

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ngahi Pita nimburi niñumindaki kandikimuhu nuñandi kwirandi ha ahupimbi maña kiyihi, karihata kiyimi.
¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihanjambindu kumañi miñasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ñaña siwitamami.

Jisas krunavundi sambi miñavindamami
(Mak 1.32-34 naŋga, Luk 4.40-41)

¹⁶ Kamata ina miñgurim andihitihi, krunavundi sambi sundi ñamba aringgumu hañiniñ timbuhavuta Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi, sundi ñamba hañiniñ ambahi krunavundi kandihanjiniñ tihimitata umu. Kamata krunavundi sambi kandi naŋga hañiniñ miñavindamami.
¹⁷ Kanimata musa niñandihinirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi arinjanini, nuñambi miñata piñguvarimandi, vami. Kamataharim Got ambami kuyu hañandihin Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas nuñandi vana miñahandahanda vanarim ambami
(Luk 9.57-60)

¹⁸ Jisas ngahi krunavundi sambi kiyimi hañi tihiruhu nuñandi simbirasarañ ambami, Nari naŋga indu timukari ndambu indiwimi, vami. ¹⁹ Kamavahi tikatika kuyundu mirimba naŋga muhama pata Jisasin nimavamba ambami, Ahusiki, na mupihu mupihuyi unandahara, yi nanaŋga urimani, vami. ²⁰ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Upiri sajarandu upi ha piñhumbañi kindi. Naŋga kava ndahara ñiñgi naŋga ñiniñ. Hara Krundu Niñi hamandu karihahariha upi nañgindi, vami. ²¹ Kamavahi simbirasara muhama Jisasin ambami, Aru miñga. Mitina uta yavandakiñ tunjiñi tamitin wisa, vami. ²² Kamavahi nuñ Jisas ambami, Kru kimuhimu hañiniñ nuriñambira tunjiñi tamamu. Pata yi naŋga kindi, vami.

Jisas ambahi winiŋgasa aru siñgundimi
(Mak 4.36-41 naŋga, Luk 8.22-25)

²³ Kamata Jisas kupik hañi minzihi, nuñandi simbirasara hañiniñ ndahara minzita, umu. ²⁴ Uta indu piñiñbirin kiyihuhu, wini aru pata ihimbirahi kuku kupik hañi indihuramata miña siñgirim andimi. Kamatihira Jisas akwarihata kiyimi. ²⁵ Kamatihi Jisasin miñahimiruta ambamu, Aru miñga, kwimitirinmandihi arin ngurama, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas ambami, Nari kru indarimanğaramaŋgara vana sukisimbiri naŋga ñiniñ. Mumirim piñitura, vami. Kamavata yahata wini ha ambahimuhu wini ha siñgundihi, kuku sakiri handara mitami. ²⁷ Kamatihi indarihitihitita ambamu, Kru kanima pamata miñga. Harim wini nuñandi kuyu indarihi, kuku aviñam kiyi, vamu.

Sundi ñamba piñguvarami
(Mak 5.1-17 naŋga, Luk 8.26-37)

²⁸ Jisas uta indu Galili timukari, piñivisa piñu Gadara hati nduvu yivurahami. Kamatihi kru arikimbat sundi ñamba sambi aringgumu hañiniñ, kru kimuhuhu tamandu upi virañi kita pata nuñ ngamu. Arikimbat kandihanjiniñ krunavundiñ yivucarandu. Harim kwimbi

kandihafi manjindandu. ²⁹ Arikimbat nimavamba avangaramu, Na Gotindu Niji, ariji mumindirimana. Got ariji pisingarimandi hivi ha kwisi. Hara ariji pisingarim pana, vamu. ³⁰ Sambanzivi sambi kutañimari kifijigiñi, ñata kiyimu. ³¹ Harim sundi ñamba hañiniñ Jisasij añangarata nimavamu, Ariji pingvarata ngata, mitina uta sambanzivi ndanijindu kwirandi humbañi minguramim, vamu. ³² Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi ñamba hañiniñ kru arikimbatij mitata uta sambanzivi hañiniñindu kwirandiñi indihuramamu. Kamatihu sambanzivi kandihaniñ sihananga tivaramata ñamba humba muyi mingumu. Minguta kuku ñata kimumbiramu. ³³ Kamatihu kru samba karatamandu hañiniñ ngata tivaramamu. Kamata pihu aru hañi yivurahata, krunavundiñ muhimimuhim yivurahamirim ambavaramu. Nanja, kru arikimbat sundi ñamba arijugumu hañiniñ, Jisas sundi ñamba hañiniñ pingvarahi ngamurim ndahara ambavaramu. ³⁴ Kamatihu sihananga krunavundi pihu kandihafi ngati Jisas kiyimiñ payimu. Pata Jisasij, añangaragara ariñandi pirivisa niñandihin mitata uhu vamba ambamu.

9

Jisas kru kuma tanda kimumi minga miñavindamami (Mak 2.1-12 nanja, Luk 5.17-26)

¹ Kamata Jisas kupik muhafi minzita indu timukari anja indihuta, nuñandi pihuyi yivurahami. ² Kamatihu kru muminga kuma tanda atinda kimumi minga, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihafi tamahu karihata kiyimi. Kamatihu Jisas ngahi kru hañiniñ nuñirim indarimangarahu ngata kandi nanja hamañ ambami, Yandi ñiji tikatika kifi. Ñamba vanavana andindana hañiniñ kuñji kuyivin, vami. ³ Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba nanja muvira yahata nuriñambi masamasa kuyundavarambara Jisasirim nimavamu, Kru nima Gotindu upi mijata kuyu kanimata ni ambi, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñandi indarimit hambu ngata nimavami, Mumindihi indarimit ñamba hañiniñ nariñandi mavifi kiyi. ⁵ Yi kru nimarim nandi ñamba vanavana hañiniñ kuñji kuyivin virim avirimandamahin. Nanja yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamahin. ⁶ Nimata nimbu indarimara. Krundu Niji hama piri nifi nu ñimbi nanja minga. Kamataharim ñamba vanavanandu kuñji kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu hamañ tiharatuta ngata ambami, Yahamirata nandi pina ha mijata nandi taviyi uhu, vami. ⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuñandi taviyi umi. ⁸ Kamatihu, kruñ Got tikatika nanja ñimbi ngumihaha ngata pijitumu. Kamata krunavundi Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas Matyuñ uraramami (Mak 2.13-17 nanja, Luk 5.27-32)

⁹ Jisas uta kru muminga ngami. Nuñandi ñimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris miñandu taviyi minzita kiyimi. Kamatihu Jisas nuñ ambami, Na yi nanja pañi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu nanja umi. ¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas nanja nuñandi simbirasara

8:29 Mk 1.24 nanja, Lu 4.34 nanja, 4.41 * **9:1** Kandihirivi hañi Jisasindu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ngamara. **9:2** Mt 8.10 nanja, Mk 2.3-5 nanja, Lu 5.18-20 **9:4** Sng 94.11 nanja, Mt 12.25 nanja, Lu 6.8 nanja, 9.47 nanja, Jo 2.25 **9:5** Mk 2.5 nanja, 2.9 nanja, Lu 5.20 nanja, 7.48 **9:6** Jo 5.8 nanja, 17.2 **9:10** Lu 15.1-2

hanjiniŋ, Matyundu taviyi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa hanjiniŋ nanga, kru muvira ŋamba vanavana andindu hanjiniŋ nanga kihiri minzita ŋamu.* ¹¹ Kamatihu Farisi hanjiniŋ ŋgata, Jisasindu simbirasaraŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa ndaŋiniŋ, nanga kru muvira ŋamba vanavana andindu ndaŋiniŋ, siwimaŋamasa ndamata nariŋandi ahusiki ndama nanga kihiri ŋandu, vamu.* ¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman hanjiniŋ uki kahahaha miŋga kindiyi maŋundu. Kru kandi nanga hanjiniŋ ndaya uki kahahaha miŋga kindiyi undu. ¹³ Got ambami, Nari yaŋ saŋinaŋga kiraŋiŋgundararim pirimandamandin. Hara muŋiniŋ sihingamara vata piritamamaŋgarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kaniŋandihiniŋim indarimitata ŋgamara. Yi tititaya kiyihiyi hanjiniŋ uraramirim mam-bayimin. Yi ŋamba vanavana andindu hanjiniŋ uraramirim payimin, vami.

*Jisas ŋaŋa itihaŋaŋa vanarim ambavarami
(Mak 2.18-22 naŋga, Luk 5.33-39)*

¹⁴ Kanditiwimi haŋi Jonindu simbirasara hanjiniŋ pata Jisasiŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi ara nanga Farisi ŋaŋa itihaŋahariŋ nandi simbirasara hanjiniŋ ŋaŋa maŋitihaŋandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru mumiŋga navundi uririm andindi. Kamata nuŋandi kru mindu hanjiniŋ nanga kiyihihini nuŋambirim indarihu mavindihi maŋirihandu. Kiyihandata kru muŋiniŋ kru kandihamaŋ timbuta muvu undu. Kamatihu nuŋandi kru mindu hanjiniŋ niŋambirim indarihu mavindihi ŋaŋa itihaŋandu. ¹⁶ Siwimaŋanda, kru mumiŋga mikwiri kiji siŋga miŋata, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira hum-baŋi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ŋimburindi. Kamatihu mikwiri kiji siŋga kumba yivuvihita sivirindi haŋandihin uta sukuyiputindi. Kamata mikwiri kiji siŋga ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sihirata kumba ha sihinda arutimaŋgarandi. ¹⁷ Kru mumiŋga wain kiji ŋandi meme visa atinduyi maŋgapirandi. Kamatihu meme visa ha pirihuhi wain ha piriŋi maŋgaramandi. Kamatihu meme visa handahara ŋambatindi. Kamataharim wain kiji, meme visa kiyihiyi kapirandi. Kamatihu arikiŋgim avindaya kindu.*

*Ŋiŋi miŋahimiruta muŋambiŋ miŋavindamami
(Mak 5.22-43 naŋga, Luk 8.41-56)*

* **9:10** Anŋwimikiyi niŋandihin ninimbahandu taviyi sikwi ŋata kiyimuvu avindamata maŋambami. Kru sambu Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniŋandihin Mak 2.15yi ŋgamara. Hara kru muvira Jisasiŋdu taviyi vamba indarimitamu. **9:11** Mt 11.19 naŋga, Mk 2.16 naŋga, Lu 5.30 naŋga, 19.7 * **9:11** Farisi tikatika kuyu sambu miŋahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikatika kuyu kaniŋiniŋ mamiŋahandandu hanjiniŋ ŋamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋi naŋga kindu. Juda hati kru Rom hati naŋga kindu hanjiniŋ Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋi naŋga kindu. Naŋga Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miŋandu hanjiniŋ ndahara Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋi naŋga kindu. **9:12** Mk 2.17 naŋga, Lu 5.31 **9:13** Hos 6.6 naŋga, Mt 12.7 naŋga, Mk 2.17 naŋga, Lu 5.32 naŋga, 1 Ti 1.15 **9:14** Lu 18.12 **9:15** Jo 3.29 * **9:17** Juda meme yivuta nuŋandi pisa ha miŋata sivirihu meme visa ha uta kuku tihitihini vunŋi aru maŋa yivurahahi wain kapirandi. Wain kiji meme visa kandihani tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindindi. Kandihirivi haŋi wain ha kihata meme visa atindu paŋa haŋandihin anditi kundirahi.

18 Jisas Jonindu simbirasara haḡiniḡ ambavarahihi, aru miku mumuḡa pata Jisasindu tandanzapayi tanda mikwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta miḡasarina anḡa yahamiram, vami. 19 Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama naḡa uhi, nuḡandi simbirasara haḡiniḡ ndahara nu naḡa kihiri umu. 20-21 Kamatihi navundi 12 simbi sikwi ḡaḡwi yivukuvita kindi ḡambi nuḡambi ambami, Nuḡandi mikwiri kuta niḡi ḡapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiriman, vami. Kamavata Jisasindu kutivu arihaḡi pata kumandamata nuḡandi mikwiri kuta haḡi timbusarami. 22 Kamatihi Jisas kumiruramata ḡata nimavami, Yandi ḡiḡi tikatikata kiḡi. Na yanḡim indarimaḡarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi haḡambi kandihirivi haḡi sikwitaya avindimi. 23 Kamatihi Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata ḡahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru haḡiniḡ piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu. 24 Kamatihi Jisas nuriḡ ambami, Mikitamata umara. Navundiḡipu ni maḡgwimi. Saḡ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuḡ irimindiḡimu. 25 Kamatihura nuriḡ piḡguvarahi tapiraḡi pindiḡamu. Kamata Jisas indihuta navundi ḡaḡira haḡambindu kuma haḡi miḡahandahi yahamirami. 26 Kandihamatimi haḡindu vana ha pirivisa kandihaiḡindu pihu mumumuvu panzaḡarami.

Tamiḡa ḡumi arikimbatin miḡavindamami

27 Kamata Jisas kandi pihu ha mitata umi. Kamatihi tamiḡa ḡumi arikimbat Jisas uhihi siḡindi uta nimavamu, Devit niḡuḡiḡi, avinda vaha ariḡ siḡiḡahana, vamu.* 28 Kamavahu Jisas taviyi indihuhi, kru arikimbat tamiḡa ḡumi haḡiniḡ Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi nuriḡ kitihuta nimavami, Yi andiriman vana niḡandiḡinirim nari indarimaḡarara vaha, vami. Kamavahi arikimbat ambamu, Kandi Aru miḡa, ara indarimaḡarariḡ, vamu. 29 Kamavahu Jisas nuriḡandi tamiḡa haḡi miḡasarata ambami, Nari yambirim indarimaḡarara, harim ambara maḡa nariḡ yivuraham, vami. 30 Kamatihi arikimbatindu tamiḡa ha taruviḡirimi. Kamatihi Jisas arikimbatin tikatika kuyu ḡuta nimavami, Nimata musa andihin ḡara nirim uta muḡiniḡ maḡambavaramara, vami. 31 Hara arikimbat uta krunavundi pirivisa kandihaiḡi hatin Jisas avi vana andimi haḡandiḡinirim ambavaramu.

Maḡuyundavaravara miḡaḡ miḡavindamami

32 Kamata kru arikimbat uhuhu, krunavundi kru sundi ḡamba ariḡguhi mika pimitihi maḡuyundavarandi hamaḡ, Jisas kiyimiyi timbuta payimu. 33 Kamatihi Jisas sundi ḡamba ha piḡguvarahi kuyundavarami. Kamatihi ḡata krunavundi sihananḡa indarihitiḡita ambamu, Kuha Israel pirivisayi mayivurahandi vana yivurahi, vamu. 34 Kamavahura Farisi ambamu, Nuḡ sundi ḡambandu aru miku hama tikatika ḡuhi sundi ḡamba haḡiniḡ piḡguvarandi, vamu.

Jisas nuḡandi simbirasaraḡ simbira ḡumi

9:18 Mk 5.22 naḡa, Lu 8.41-42 9:20-21 Mt 14.36 naḡa, Mk 5.25 naḡa, Lu 8.43 9:24 Jo 11.11 9:27 Mt 15.22 naḡa, 20.29-34 * 9:27 Juda hati ḡandu, Kru Got krunavundi nuḡandiḡ aḡa miḡimandi vata yihiramami hama, Aru miku Devitindu krunzapayindu miḡa yivurahimandi, vandu. Tamiḡa ḡumi arikimbat Jisasirim nimata indarimaḡaramu, Kru kanimarim ndihi Israel hati taviramu, vamu. Kamataharim arikimbat Jisasiḡ ambamu, Devit niḡuḡiḡi, vamu. 9:29 Mt 8.13 9:30 Mt 8.4 9:32 Mt 12.22 9:33 Mk 2.12 9:34 Mt 10.25 naḡa, 12.24 naḡa, Mk 3.22 naḡa, Lu 11.15

(*Sapta 9.35—10.42*)

Jisas krunavundiŋ ŋgahi mavindimi

³⁵ Jisas pihu aruru nanŋa pihu suksirambi sihananŋayi kindami. Kamata krunavundiŋ Got nanŋa kuyundavaravara tavihumba nurinandiŋ nuriŋ ambaramami. Kamatindi kuyu avivi Gotindu tiwiŋi kiyihiyirim ambavarami. Kamatindi kru muhimimuhim kandi nanŋa haŋiniŋ miŋavindamami. ³⁶ Kamata krunavundi sambu ŋgahi indarihu timindimindihi ŋamba sikipi kita sipsip kara manimani haŋiniŋ kindu maŋa kiyimu. Kamatihi nuŋ mavinzaŋinzaŋinidimi. ³⁷ Kamatihi Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ ambami, Kivayi ŋaŋa sambu minditi. Hara krunavundi ŋaŋa yivutihiruramarama haŋiniŋ maŋgiyu. ³⁸ Kamataharim kiva niŋuva hama nanŋa kuyundavarata kitihamara. Kamatira simbirasaraŋ simbiti uta nuŋandi ŋaŋa haŋiniŋ yivutihirumu, vami.

10

12 simbirasara haŋiniŋindu ŋimbi

(*Mak 3.13-19 nanŋa, Luk 6.12-16*)

¹ Jisas nuŋandi 12 simbirasara haŋiniŋ ambahi payihu ambami, Yi nariŋ yihiramamin. Harim uta sundi ŋamba haŋiniŋ piŋguvarata, krunavundi muhimimuhim kandi nanŋa haŋiniŋ miŋavindamarama. ² Simbirasara kandihaŋiniŋindu ŋimbi haŋiniŋ nimata, kimangima hama Saimon, mu ŋimbi nuŋandi Pita, muhama niŋura Andru. Nanŋa Jems Sebedi ŋaniŋ nanŋa niŋura Jon. ³ Muhama Filip, muhama Bartolomyu, muhama Tomas, muhama Matyu. Kandihamana nu gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa miŋga. Muhama Jems, Alfius ŋaniŋ. Muhama Tadius. ⁴ Muhama Saimon, Selot vat miŋga, imbi hama Judas Iskariot. Kandihamana Jisasiŋ kru ŋamba niŋiniŋindu kumaŋi tamirimandi. Kamati nuŋ ŋamba tanŋurimandiŋyu.

Jisas 12 simbirasaraŋ simbira ŋgumi

(*Mak 6.7-13 nanŋa, Luk 9.1-5*)

⁵ Jisas kru 12 vat kandihaŋiniŋ simbita nimavami, Krunavundi muvundumuvundu kinduyi maŋumara. Samariandu pihu aruruyi ndahara maŋindihumara.* ⁶ Nari sipsip Israel hatindu atinda yiwaramu haŋiniŋ ndaya kinduyi umara. ⁷ Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiŋi kiyihiyiha ariŋindi ha, vamba ambamara. ⁸ Uta kandi nanŋa haŋiniŋ miŋavindamata, kru kimumu haŋiniŋ anditira anŋa yahamiramu. Kamata kru kandi lepra nanŋa haŋiniŋ anditira ŋaniŋanŋiyimu. Kamata sundi ŋamba haŋiniŋ piŋguvararama. Nariŋ simbira miŋamiŋarim yihiramini vana niŋandihin mut miŋata mamijaŋa. Nari saŋ miŋara. Harim nari uta krunavundiŋ ŋguramata, mut miŋamiŋarim maŋambamara. ⁹ Nariŋandi paŋanŋarayi gol, timbahiris silva, nanŋa

9:35 Mt 4.23 nanŋa, Mk 1.39 nanŋa, Lu 4.44 9:36 Nam 27.17 nanŋa, 1 Kin 22.17 nanŋa, 2 Sto 18.16 nanŋa, Ese 34.5 nanŋa, Sek 10.2 nanŋa, Mt 14.14 nanŋa, Mk 6.34 9:37 Jo 4.35 9:37 Lu 10.2 10:1 Mt 9.35 nanŋa, Mk 3.13-15 nanŋa, 6.7 nanŋa, Lu 9.1 10:5 Si 13.46 * 10:5 Matyundu anŋwimikiŋi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiŋgiruramata ambavarami haŋindu muhanda ni. Kuyu kaniŋandihin Matyu 10.5-42yi kiyi. Jisasiŋdu simbirasara krunavundiŋ Gotindu kuyu ambavarimitu nuriŋ muhimimuhim vana yivurahirimandirim ambami. 10:6 Jer 50.6 nanŋa, Mt 15.24 10:7 Mt 3.2 nanŋa, 4.17 nanŋa, Lu 10.9-11 10:7 Lu 10.4-12 10:9 Lu 10.4

kopa kimbarita mañumara. ¹⁰ Urim, nariñandi paña, kwirandi yivupihavihavi arikita, tandambisa, nanga makirutim mamiñamara. Kru simbira miñandi hamañ nuñandi ñaña ha ngundu. ¹¹ Pihu aru muyi vaha, mana suksimbiri muyi vaha indihuta, pihu kandihañi kru avinzi kwisikwi nanga tititaya kiyihiyi miñgan ngamara. Kamata kru kandihama nangandaya kita uta pihu kandih mitamara. ¹² Tavi muyi indihuta ngata, krunavundi tavi kandihañindu ninñirim kuyu avivi nguta ambamara. Gotindu maviñam nari nanga kiyim, vamba ambamara. ¹³ Kamatira tavi kandihañindu krunavundi nariñirim kinzikitun gata, nariñandi kuyu avi ha anditi maviñamiñi kiyimandiyu. Ara nariñirim kinziñinzi manditun gata, Gotiñ kitiwitira maviñamiñi kiyihiyi vana ha nuri nanga mañgiyimandi. ¹⁴ Kamata kru mumiñga nariñ tavi nuñandiyi timbuta mañutingata, nanga nariñandi kuyu mañindaritingata, tavi vaha, mana pihu aru kandih mitata urim nariñandi tanda hañi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru pihu aru kandihañi ngati ngata ambirimandiyu, Ñamba vana andihariñ nimata vana ni andiyu vamba ambirimandiyu.* ¹⁵ Yi nariñ kandi ambin, Got krunavundiñ ngatinguriman vata yihiramami hiviyi hañi, krunavundi pihu kandihañi hati pimi kavirimandiyu. Kamatu Sodom nanga Gomora hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi
(Mak 13.9-13 nanga, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Ngara. Yi nariñ sipsip maña simbihin upiri sañara ñingini ura. Harim tau andindi maña andimara. Indarimañgaratara muhimimuhim vana ha andimara. Nanga kava umari andindu maña andimara. Ñamba vanavana anditirim mañindarimara. ¹⁷ Kruñ ngamañgaramara. Nariñ kru Juda hatindu kuyu miñasirivandu hañiniñindu kumañi tamimandiyu. Kamata Got nanga kuyundavaravara tavi nuriñandiyi nariñ piñgirawisirimandiyu. ¹⁸ Nari yandi simbirasara niñiñ. Harim nariñ gavaman ndama nanga aru miku hañiniñ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru hañiniñ nanga krunavundi muvundumuvundu hañiniñ ndahara ambavaritira indarimandiyu. ¹⁹ Nariñ kru ngatingirutingiru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariñ ambitun gata mumvamba ambavarimindañ, vata mañindarihithitimara. Kanditiwimi hañi nariñandi indarimit hambu, Got nuñambi ambavarititi ambavarimandira. ²⁰ Kuyu ambavarimandira ha nariñambi mañambavarimandira. Nariñandi Navandu Maviñiñi nariñ indarimit nguti ambavarimandira. ²¹ Kru niñurañ vaha mana niñusiñ vaha ngatingiruta ambi tavi yivutatamirimandiyu. Siwimañanzihini nda niñuvanin yahata nuriñandi niñiñ andirimandiyu. Nuriñandi niñiñ hañiniñ ndahara niñum niñuvañ miku tamata, kru muñiniñ simbitu niñum niñuvañ yivutatamirimandiyu. ²² Nari yandi niñiñ. Harim nariñambirim sihanañga krunavundi kitiri niñimandiyu. Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriñ anga

10:10 Nam 18.31 nanga, Lu 10.7 nanga, 1 Ko 9.14 nanga, 1 Ti 5.18 **10:12** Lu 10.5-6 **10:14** Si 18.6 * **10:14** Kuyu siwimaña Mak 6.11yi nanga Simbirasara 13.51yi ngimandira. **10:15** Stt 19.24-28 nanga, Mt 11.24 nanga, Ju 1.7 **10:16** Lu 10.3 nanga, Jo 10.12 nanga, Si 20.29 nanga, Ro 16.19 nanga, 1 Ko 14.20 nanga, Ef 5.15 **10:17** Mt 24.9 **10:17** Mk 13.9-11 nanga, Lu 12.11-12 nanga, 21.12-15 **10:18** Si 25.23 nanga, 27.24 **10:19** Jo 14.26 nanga, 1 Ko 2.4 **10:21** Mai 7.6 nanga, Mt 10.35 nanga, Lu 21.16 **10:22** Mt 24.9 nanga, 24.13 nanga, Mk 13.13 nanga, Lu 21.17 nanga, Jo 15.18-21

miñimandi. ²³ Krunavundi pihu muyindu hañiniñ nariñ ñamba vana anditunğata, tivaramata pihu muyi umara. Yi nariñ kandi ambin, simbira nariñandi Israelindu pihu makamaka mamituramitiratira, Krundu Ñiñi hama payimandi. ²⁴ Ñiñi nuñandi ahusikiñ mandarativirandi, nanga simbirakara hama nuñandi aru miku hamañ tarativirata kimbañi mañgindi. ²⁵ Ñiñi nuñandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanga simbirasara, nuñandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi niñuvarim Belsebul vamba ambandu. Harim ñiñisim tavi kandihañi kindu hañiniñ ñimbi ñamba sikwi ngumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaya piñitumu

(Luk 12.2-7)

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariñ kru kandihañiniñ ñamba vana andirimitu ndahara mambiñitumara. Muhimimuhim tariñguramata kindi hañiniñ mamañi yivurahimandi. Kamati kuyu tariñguramata kindi hañiniñ ndahara sihananga kru indarimandiyu. ²⁷ Nariñ kuyu kiviñi ambavaradin hañiniñ, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiña indarimandira hañiniñ, uta tihirutihiru upiñi kuyu kimbañi ambavaritira krunavundi indarimu. ²⁸ Kru piri niñindurim mambiñitumara. Nariñandi kwirandimbatu ha yivutatamirimandiyu, hara nariñandi maviñiñi ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piñitumara. Nu taya nariñandi kwirandi nanga maviñiñi ha pisingarata, ahutuvarandi heliñi kavariñandi. ²⁹ Nari ngandara, kava arikita sukisirambi kru tuki tamingañi mut miñandu. Hara nariñandi Nava kava sukisirambi kandihañiniñ karatamañgarandi. Harim, kava kandihañindu muvat piriñi mamingata yivum vitiñgata, mamingata yivirandi. ³⁰ Nanga, Got nariñandi miku mini niñiniñ minza minimini ngatigiruta mitundi. ³¹ Nari Gotindu tamingañi aruñiniñ nzikwi kindara, kava sukisirambiñ tarativiramañgarandara. Kamataharim mambiñitumara, vami.

Ara Jisasindu ñiñgiñindu niñiñ vavarim siwimanziwima mandimi

(Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru mumingta krunavundiñ nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñiñgiñindu miñga vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandi vamba ambiriman. ³³ Ara kru mumingta krunavundiñ, nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñiñgiñindu miñga ma vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

Krunavundi Jisasirimindaya mavi ndamamañgaramu

(Luk 12.51-53 nanga, 14.26-27)

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata mañindarimitamara. Nu piri niñi sañga kirahirim payimi vamba mañindarimitamara. Yi sañga kirahirim mambayimin. Yi tuki kuta miñgata payimin. ³⁵ Yi sañga piruramirim payimin. Kru ñiñi hama niñuvarim miku

10:23 Mt 16.28 **10:24** Lu 6.40 nanga, Jo 13.16 nanga, 15.20 **10:25** Mt 9.34 nanga, Mk 3.22 nanga, Lu 11.15 * **10:25** Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiyi. **10:26** Mk 4.22 nanga, Lu 8.17 **10:28** Ais 8.12-13 nanga, Lu 12.4 nanga, Je 4.12 nanga, 1 Pi 3.14 **10:30** Lu 21.18 nanga, Si 27.34 **10:31** Mt 6.26 nanga, 12.12 **10:32** Lu 12.8 nanga, Ro 10.9-10 nanga, Sk 3.5 **10:33** Mk 8.38 nanga, Lu 9.26 nanga, 2 Ti 2.12 **10:34** Lu 12.49-53
10:35 Mai 7.6

tamirimandi, navundi ñiñi hañambi niñumirim miku tamirimandi, nimbasi nipahiñ miku tamirimandi. ³⁶ Nuñandi kru ñiñi, navundi ñiñi, nimburi, nimbasi, nuriñambi masamasa miku tamimandiyu. ³⁷ Kru niñum navañ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. Kru nuñandi kru ñiñi nanğa navundi ñiñiñ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. ³⁸ Nanğa kru, nuñandi ahuandi maña pimi kavuta yi nanğa mañgindirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman.* ³⁹ Kru yambira muhimimuhim vana anditin avindirimandi vamba ambirimandi hama, siñgindirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihañgiyimandi, vami.

Kru nguramirimandi hama muhimimuhim miñimandi
(Mak 9.41)

⁴⁰ Jisas sihinda ambami, Kru nariñirim kinzihinzitirimandi hama, yañirim kinzihinzitirimandi. Ara kru yañirim kinzihinzitirimandi hama, Gotirim kinzihinzitirimandi. Got yañ simbihi payimin. ⁴¹ Hara, kru muminga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavarandi miñgan nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamañ nuñandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ miñandu maña muhimimuhim avivi miñimandi. Nanğa, kru muminga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi miñgan nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamañ nuñandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi miñga muhimimuhim avivi miñandi maña, miñimandi. ⁴² Kru muminga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara ñinginiñdu ñimbi maniman muvatini nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuñ nguramirimandi. Harim yi nariñ kandi ambin, kru kandihamandu avihimiñgim ha manziñgindirimandi, miñimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

11

(Sapta 11.1—16.20)

Jon nuñandi simbirasarañ simbihi Jisas kiyimiyi umu
(Luk 7.18-35)

¹ Jisas nuñandi simbirasara 12 vatini ambaramata mituta, kandi pihu ha mitata pihu makamaka kandihaju kindanginda krunavundiñ ambaramarama, nuriñ Gotindu kuyu ambavarami. ² Kamatihi Jon kru ñamba vana andihi tamandu upiyi kita, Kraisi muhimimuhim simbira miñamindu kuyuhinzi indarimi. Kamata nuñandi simbirasarañ ambami, Uta Jisasiñ nimavamba kitihumara, ³ Jon ambi, Nanjinda vaha

10:36 Sng 41.9 nanğa, 55.13 **10:37** Lo 33.9 nanğa, Lu 14.26 **10:38** Mt 16.24 nanğa, Mk 8.34 nanğa, Lu 9.23 * **10:38** Krunavundi muvundumuvundu nanğa simbirasara sañjiniñ ñamba vana andihu Rom hati ahuandiñi tañgiraramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuñambi nda ahuhirivi ha kavuta tañgiraramarama upiyi urasimi. Jisas ahuandi kavuhavundu tihi kuyu nguta ambami kaniñandihin krunavundiñ pimi kavuta kimuhimurim mambiñitumara vata ambami. **10:39** Mt 16.25 nanğa, Mk 8.35 nanğa, Lu 9.24 nanğa, 17.33 nanğa, Jo 12.25 **10:40** Mk 9.37 nanğa, Lu 9.48 nanğa, 10.16 nanğa, Jo 13.20 **10:41** 1 Kin 17.10 nanğa, 2 Kin 4.8 **10:42** Mt 18.5-6 nanğa, 25.40 nanğa, Mk 9.41 nanğa, Hi 6.10 **11:2** Mt 14.3 **11:3** Mal 3.1

Got simbihi piri niñi payimana, mana muminganj vaha tavirimandan, vamba ambi, vamba ambamara, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñ kimbini mavami, Uta Joniñ muhimimuhim vana indarira, nanga ngara niñiniñ ambavamarara. ⁵ Krunavundi tamiñga ñumi hañiniñ tihirañayu. Tanda ñamba hañiniñ kindavarayu. Kandi lepra nanga hañiniñ ñañira yivurahayu. Kinzihi ñamba hañiniñ kuyu indariyu. Nanga kru kimuhimu hañiniñ anga yahamirayu. Kamatihuhu krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ ndahara kuyu avi indariyu.* ⁶ Nanga kru yan ngitu nuriñandi indarimanngaramanngara vana ha mamiñgata yivirimandi hañiniñ, kinzihiñzitim, vami. ⁷ Kamavahi Jonindu simbirasara hañiniñ indarita umu. Uhuhu Jisas krunavundiñ Jonirim ambami, Nari kru maniman upivu undara ha, wini pata kukimaka miña ñiñuñiñu ndihi ngirim manundara. ⁸ Nanga, nu kwirandi yivupihavihavi kuta avivi hañiniñ tamata kiyihi ngirim manundara. Kru kwirandi yivupihavihavi kuta avivi niñiniñ tamata kindu hañiniñ aru miku ndu taviyi kindu. ⁹ Hara nari undara ha, muhimimuhim kandihaniniñ ngirim manundara. Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara muminganj ngirim undara. Nariñ yi kandi ambin, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara kandihama, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara sihananjan tarativiramanngarahi. ¹⁰ Gotindu angwimikiyi Jonirim ambami, Got ñiñi nuñandiñ ambi, Ngana. Yi kru muminganj simbitin kasiramata yandi kuyu ni miñata ambavarata, nambirim kwimbi miñasirivirimandi. Kamati na sihindi payimana, vamba ambi, vamba ambami. ¹¹ Nariñ yi kandi ambin, Jon kukuyi miñanjiruhiru hama kru pirivisiyi yivurahamu hañiniñ tarativirandi. Hara kru ñimbi manimani nzikwi Gotindu tiwiyi kiyimandi hama, Joniñ tarativirimanngarimandi. ¹² Jon kukuyi miñanjiruhiru hama Gotindu kuyu ambavarami hiriviyi nda kita, patavata tihu ndahara, kru sanngandu tikatika nanga hañiniñ, Gotindu tiwiyi kiyimandan vata tikatikatindu. Kamatindi muvitamuvita sanja kurihandu. Kamata krunavundi Gotindu tiwiyi kindu hañiniñ pimi aru ngundu.* ¹³ Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ, nanga tikatika kuyundu angwimiki niñandiñhin, Gotindu kuyu ambavarahuhu Jon kuhirami. ¹⁴ Harim nari kuyu kaniñandiñhin indarimandan vatanngata indarimara. Gotindu angwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kanñandiñhin Jonirim ambami. ¹⁵ Kru kinzihi nanga hama, kuyu niñandiñhin miñatamamanngarata indarim. ¹⁶ Krunavundi tihundu niñiniñindu vana hañiniñirim ambavaririm, tihi kuyu pamatavu ambiriman. Nuri ñiñi maña tihirutihiru upiyi minzita kindu. Kamata ñiñi muvirarim nimavamba ambandu, ¹⁷ Ara piki timihiruhariñ nari manduramara. Mavimavi sihipuri yivurinj, hara nariñ mavindihi manjirihara, vamba ambandu, vami. ¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandiñgandi mañata wain mannguvirandi, nanga ambandu, Sundi ñamba nu nanga kiyi, vamba ambandu. ¹⁹ Hara Krundu Niñi hama pata, ñata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Niñgamara,

* **11:5** Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami. Got Israel hatin nguramirimandi, vami. Kuyu kaniñandiñhin, Aisaia 35.1-7yi nanga, 61.1-4yi kiyi. **11:6** Mt 13.57 nanga, 26.31 **11:7** Mt 3.5 **11:9** Lu 1.76 **11:10** Mal 3.1 nanga, Mk 1.2 nanga, Jo 3.28 **11:12** Lu 16.16

* **11:12** Grik kuyuyi kaniñiniñirim manambamanngarami. Kru muvira nuriñandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru yanjirim indarimanngarandu hañiniñ ambin, Rom hati nanga kurihata nuriñ piñguvarimandi. Kamata Gotindu kwimbi miñasirivitu muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañiniñ piri niñi yivurahimandi, vamba ambami, vandu. **11:14** Mal 4.5 nanga, Mt 17.10-13 nanga, Mk 9.11-13 **11:18** Mt 3.4 **11:19** Mt 9.10-14 nanga, Lu 7.35

kru nima ñaña sambi ñata wain sambi kuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñandu, nannga kru ñamba vanavana andindu muvirandu nimbiha, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kaniñiniñ miñahandata simbira miñandu. Kamatihu krunavundi muvira nurinandi simbiravu taya ngandu. Kamatihu Gotindu indarimit avi ha mamañindindi, vami.

*Krunavundi mavi manjimiruyu hanjiniñ pimi kavirimandiyu
(Luk 10.13-15)*

²⁰ Pihu aruru muvirañi, Jisas muhimimuhim nzihi sambi sihirahira mavi manjimirumu. Kamatihu kandidiwimi hañi krunavundi pihu aruru kandihanju hatin Jisas ambahimubirami. ²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin nannga Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru muminga uta pihu Tair nannga Saidon muhimimuhim nzihi yi sihirahin ngandara maña nu ndahara sihirahi. Kamati ngata, nuri atinda ñamba vanavana andindu hanjiniñirim indarimata mavinjimiruhu. Kamata mikwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu. ²² Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundin ngatinguriman vata yihiramami hiviñi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Tair nannga Saidon hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi. ²³ Kaperneam hati nari ambandara, Ariñ Got tihuyahiti nuñandi pihuyi yawimindan, vamba ambandara, maninganzikwi. Hara nari kimuhimu njinjindu upiyi mingurimandira. Yi nari nannga kita muhimimuhim nzihi sihirahin ngandara maña kru muminga uta Sodom ndahara sihiriti, Sodom kiyihi wisa. ²⁴ Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundin ngatinguriman vata yihiramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Nari yi kiyiman niñi pata avirikimumara
(Luk 10.21-22)*

²⁵ Kandihirivi hanju Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa nannga piri niñindu Aru minga. Yi nan kuyu avi ngwin, na muhimimuhim kandihanjiniñ indarimit avi nannga mirimba nannga hanjiniñirim sipiruramamana. Kamata kru nurinambi tanguhu minguhi ñinji maña kindu hanjiniñ isihuramamana. ²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihatimamana, vami. ²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumañi tamam. Kru muminga ndahara Ñinji hamañ mangandi. Niñuva nuñambi ngandi. Nannga, kru muminga Niñuvan mangandi. Ñinji hama nuñambi ngandi. Nannga kru Niñuvan isihuramahi ngandu hanjiniñ ndaya Niñuvan ngandu. ²⁸ Kru simbira tikatika minjata pimi aru kavundara nari, sihanannga yi kiyiman niñi pata avirikimumara. ²⁹ Nari yan ngandara. Yi yambi tanguhin minguhi, maviñamiñi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ngata, yandi kuyundu tiwiñi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu pingwiñi pingirimandiyu vata tamandu maña yandi tiwiñi kiyimara. ³⁰ Ahuhirivi nariñandi pingwiñi tamin hanjandihin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Nannga nariñ kavuhavu him ngundin ha pimi ma, vami.

11:21 Ais 23.1-18 nannga, Ese 26.1—28.26 nannga, Jol 3.4-8 nannga, Amo 1.9-10 nannga, Jna 3.6 nannga, Sek 9.2-4 **11:23** Stt 19.24-28 nannga, Ais 14.13-15 **11:24** Mt 10.15 nannga, Lu 10.12 **11:25** 1 Ko 1.26-29 **11:27** Mt 28.18 nannga, Jo 1.18 nannga, 3.35 nannga, 10.15 nannga, 17.2 nannga, Fl 2.9 **11:28** Jer 31.25 **11:29** Jer 6.16 nannga, Sek 9.9 nannga, Jo 13.15 nannga, Fl 2.5 nannga, 1 Jo 2.6 **11:30** 1 Jo 5.3

12

Avirikimuhimu Hiviyi simbirarim karikaritindu vanarim ambami (Mak 2.23-28 nanğa, Luk 6.1-5)

¹ Kamata Avirikimuhimu Hivi mui, Jisas wit kiva itifiitiñi umi. Kamata nuñandi simbirasara hañiniñ avihatihi, wit kiris hañiniñ miñamiña ñamu. ² Kamatihi Farisi hañiniñ ngata Jisasiñ nimavamu. Niñga, nimata vana nandi simbirasara niñiniñ andiyu niñandihin, Avirikimuhimu Hiviyi andihu avimandi, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbiniñ nimavami, Kuha Devit nuñandi hati nanğa aviharim ngata andimi vana ha nari ngatingiruta mambaha ngandara. ⁴ Devit Gotindu taviyi indihuta, mavatiñba amuti ndu tak Gotindu tamingangimbañi kiyihi, Gotiñ kirañinguhu hañiniñ tamahu mambirañi kindi. Kandihandihin miñata nuñandi hati nanğa ñamu. Mavatiñba kandiha kru sañiniñ mañarasimu, Gotiñ kirañinguhu hañiniñ ndaya ñarasimu. Hara Devit nanğa nuñandi hati ñamu. ⁵ Nanğa, tikatika kuyundu angwimikiyi kindi hañandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Avirikimuhimu Hiviyi ndahara Gotiñ kirañinguhu taviyi Gotiñ kirañinguhu hañiniñ simbira miñandu. Hara nuriñ kuñgi mangahandi. ⁶ Harim nariñ yi ambin, kru niñi kiyi miñga Gotiñ kirañinguhu tavi ha tarativiri. ⁷ Got ambami, nari yañ sañinanga kirañingundararim pirimandamandin. Hara muñiniñ sihingamara vata piritamamangarandin, vamba ambami. Harim kuyu kaniñandihindu kuyu sapa ha ngamangarandaranditi, kru pimi manimani niñiniñirim pimi manguhara. ⁸ Harim Krundu Niñi hama nuñambi Avirikimuhimu Hivi karatamandi, vami.

Jisas kru kuma kimuhimu miñgañ miñavindamami (Mak 3.1-6 nanğa, Luk 6.6-11)

⁹ Jisas kandi upi hañu mitata uta pihi mui yivurahami. Kamata Got nanğa kuyundavaravara tavi nuriñandiyi indihumi. ¹⁰ Kandihani kru mumiñga kiyimi, kru kandihama kumamaka timu kimuhimu miñga. Kru muvira kuyusihirata Jisasiñ nuñandi miku niñiñ ndu kumangimbañi tamimindañ vata kitihuta ambamu, Kru kandi nanğa hañiniñ Avirikimuhimu Hiviyi miñavindamahariñ vaha, mana mambaha miñavindamahariñ, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Nariñandi kru mumiñga nuñandi sipsip minzaminza ñandi Avirikimuhimu Hiviyi kumbañi miñguti piñgiriti, yahahi. ¹² Hara kru sipsip maña him ma, sipsipiñ kru tarativiramangarandi. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nanğa hañiniñ miñavindamahariñ, vami. ¹³ Kamavata kru kuma kimuhimu hamariñ ambami, Kuma nandi ha titi tama, vahi, kuma nuñandiha titi tamahi avindita kuma tamu maña kiyimi. ¹⁴ Kandihamatihini ngata, Farisi hañiniñ Got nanğa kuyundavaravara tavi ha mitata uta

12:1 Lo 23.25 nanğa, Mk 2.23-28 nanğa, Lu 6.1-5 **12:2** Kis 20.10 nanğa, Mt 12.10 nanğa, Lu 13.14 nanğa, Jo 5.10 nanğa, 7.23 * **12:2** Juda hatindu tikatika kuyuyi Avirikimuhimu Hiviyi simbira miñamiñarim karikaritimi. Simbira miñamiñarim tikatika kuyu nuriñ karikaritimi muha, ñaña minditiñiniñ yivutihiruramarama simbira. Anga Miñamiña, 34.21yi ngamara. Farisi ambamu, Simbirasara nandi niñiniñ tamahubirata tikatika kuyu kaniñandihin miñata kavarayuy, vamu. **12:3** Wkp 24.9 nanğa, 1 Sml 21.1-6 **12:5** Nam 28.9-10 **12:6** Mt 12.41-42 nanğa, Lu 11.31-32 **12:7** Hos 6.6 nanğa, Mt 9.13 **12:10** Lu 14.3 **12:11** Kis 23.4-5 nanğa, Lo 22.4 nanğa, Lu 14.5 **12:14** Mt 26.4 nanğa, 27.1 nanğa, Mk 3.6 nanğa, Lu 6.11 nanğa, Jo 7.1 nanğa, 7.19 nanğa, 11.53

tihirumu. Kamata kuyundavarata Jisasin yivutatamitirin kwimirimandi vata kindimbuhiramu.*

Jisas Gotindu simbirakara sikwi minga

¹⁵ Farisi hañinij Jisasirim mindahirahu ngami. Harim kandi pihu ha mitata umi. Uhihi krunavundi sambu kandi nanja hañinij sihindu umu. Kamatihu krunavundi kandi nanja hañinij sihananja minjavindamami. ¹⁶ Kamata Jisas krunavundin karikarita ambami, Uta yambirim kru muñinij manjambavaramara, vami. ¹⁷ Jisas kandihamata vana andihi, Got ambahi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Aisaia ambami kuyu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Aisaia ambami, Got ambi, ¹⁸ Niñandihin yandi simbirakara minga. Yi nuñ yambi yihiramamin. Yi nuñ mavindamamangarandin, nanja yandi mavinimbu nuñambirim kinzihinzitimangari. Yandi Maviñin nu nanja tamiman. Kamatin titi vanarimindaya krunavundi pirivisa muvundumuvundu hañinij ambavarimandi. ¹⁹ Nu krunavundin ukari sanjanzangandindi mambihuravirimandi. Nanja kindimakamakayi tanjuramata ambavarititi krunavundi manjandarimandiyu. ²⁰ Kuki tikatikama hañandihin nu mamingaravirimandi. Nanja umbi mandu-mangarimandi ha mamijawimirimandi. Nu simbira minjata anditi tititaya kiyihiyi vana ha ñamba vanavana hañinij tarativirimandi. ²¹ Kamati krunavundi pirivisa muvundumuvundu hañinij, nuñirim indarimanagarata arinj nguramirimandi vata tavirimandiyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

Jisas Belsebul nanja simbira minjandi vamu
(Mak 3.20-30 nanja, Luk 11.14-23 nanja, 12.10)

²² Kandihirivi hañi kru sundi ñamba arinjgumi mingan nanja kiyimiyi minjata payimu. Kru kandihama taminga ñumi nanja kuyu manguyundavarandi minga. Kamatihu Jisas nuñ minjavindamahi, kandihama kuyundavarata tihirañami. ²³ Kamatihu krunavundi sihananja pindirata yahata ambamu, Kru nima Devit niñuñinji vaha, vamu. ²⁴ Hara, Farisi hañinij kuyu kandihama indarita yahata ambamu, Kru nima, sundi ñambandu aru miku Belsebulindu tikatikayi sundi ñamba pinjguvarandi, vamu.* ²⁵ Hara Jisas nurinandi indarimit hambu ngami. Harim nurin nimavami, Pirivisa minzayindu ninij sihirata arikinzipa kita kurihata, krunavundi kandihanjinij ñambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi minzayindu ninij tamarahata arikinzipa kita kurihata, krunavundi kandihanjinij tikatika mandihu. ²⁶ Kamata maña, Satan yahata Satanij pinjguvariti tamarahata arikinzipa kita kurihatu, Satanindu tikatikata nurin karatamatamandu mangiyimandi. ²⁷ Harim yan Belsebul nguramahi sundi ñamba hañinij pinjguvarandintinjgata, narinandi hatin ninindaya nguramahi sundi ñamba hañinij pinjguvarandu. Harim nari ambara kuyu hañinirim

* **12:14** Farisi, kru kandi nanja hañinij minjavindamatama vanarim simbira maña vamba indarimarasimu. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nanja ninij mamjavindamata simbira mamjarasimu. Hara Jisas kru kandi nanja hañinij Avirikimuhimu Hiviyi minjavindamarasimi. Kamatihu Farisindu mavimbu niñambirim ñambatirasimi. Harim nuñ yivutatamimindan vata kindimbuhiramu. Luk 13.14yi, nanja Jon 5.16yi kita uta 18yi ngamara. **12:15** Mk 3.7-10
12:16 Mt 8.4 nanja, Mk 3.12 **12:18** Ais 42.1-4 nanja, Mt 3.17 nanja, 17.5 **12:22** Mt 9.32-33 **12:24** Mt 9.34 nanja, 10.25 nanja, Mk 3.22 nanja, Lu 11.15 * **12:24** Belsebul ñimbi ni Satanindu mu ñimbi. **12:25** Mt 9.4 nanja, Jo 2.25 nanja, Sk 2.23

narijandi hati narij ngatijgurimandiyu. ²⁸ Hara, yaŋ Gotindu Maviñinjij ŋguramahi sundi ñamba haŋinjij piŋguvarandintingata, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha pata ara naŋga kiyiha, vamba indarimara. ²⁹ Kru mumingga kru tikatika miŋganda taviyi pamata indihuta nuŋandi muhimimuhim miŋahi. Kamatirim kru tikatika hamaŋ siki naŋga simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviyi muhimimuhim miŋahi. ³⁰ Kru yaŋ mindu mandamandi hama, yaŋ miku tamandi. Ara kru yaŋ ŋguramata krunavundiŋ mayivutihiruramandi hama, piŋguvarahi siŋunziŋgu undu. ³¹ Kamataharim narij yi ambin, krunavundi muhimimuhim ñamba vanavana andirimandiyu, naŋga Gotiŋ ambasuvirimandiyu haŋinjij, Got kuŋgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñinjij ambasuvirimandi hamandu kuŋgi, Got maŋguyivirimandi. ³² Kru mumingga Krundu Niŋinj kuyu ñamba ambirimandi. Hara ñamba vana kandihanjijij Got kuŋgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñinjij kuyu ñamba ambirimandi hamandu ñamba vana haŋandihin, tihu naŋga mutihu ndahara Got kuŋgi maŋguyivirimandi, vami.

*Ahu ñamba haŋandihin kandi ñamba tamandi
(Luk 6.43-45)*

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi haŋandihin nuŋandi kandi handahara avindirimandi. Ara ahu ñamba ha kandi nuŋandi handahara avi mandirimandi. Kamataharim kru ndahara ñaña kandihambu ŋgaŋgaramata ambandu, Ahu nda avi, nda ñamba, vamba ambandu. ³⁴ Nari kru ñamba, tau ñamba ŋjinij maña. Pamata kuyu avi ambavarimandira. Kru nuŋandi maviŋgukuyi muhimimuhim indarimit kindi haŋinjij ambavarandi. ³⁵ Kru avi hamandu indarimit avivi sambi nuŋandi mavi humbavu kindi. Harim avi vana taya andindi. Ara kru ñamba hamandu indarimit ñamba sambi nuŋandi mavi humbavu kindi. Harim ñamba vana taya andindi. ³⁶ Hara yi narij ambin, Got krunavundiŋ ŋgatijgurimandi hivi hañi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu haŋinjijirim indariramarama ngatijgurimandi. ³⁷ Harim nandi kuyuyu taya ŋgaŋgaramata Got ambirimandi, Kru na ñamba miŋga, na avi miŋga vamba ambirimandi, vami.

*Kru muvira Jisasij muhim nzihij sihirasiharim kitihumu
(Mak 8.11-12 naŋga, Luk 11.29-32)*

³⁸ Kru tikatika kuyundu mirimba naŋga haŋinjij naŋga Farisi muvira Jisasij nimavamu, Ahusiki, muhim nzihij sihirinana ŋgim vata piri kirij, vamu. ³⁹ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbi ambami, Nimati hiriviyindu krunavundi ñamba ŋjinij. Harim Gotiŋ ndaya maviñi mandamandu. Imutamut muhimimuhim nzihij ŋgimindanj vata aŋgarandu hara maŋgimandiyu, manijga. Muhim nzihij sihirahi ŋgimaña ha, kru Gotindu kuyu miŋjata ambavaravara Jona sihirami handaya ŋgimandiyu. ⁴⁰ Jona asa arundu maviŋgumbaŋi arikikwiri hivi kiyimi. Siwimañanda Krundu Niŋinj hama ndahara arikikwiri hivi sava humbañi kiyimandi.

12:28 Dan 2.44 naŋga, 7.14 naŋga, Lu 1.33 naŋga, 17.20-21 naŋga, Si 10.38 naŋga, 1 Jo 3.8
12:29 Ais 49.24 naŋga, Lu 11.21-23 naŋga, 1 Jo 4.4 **12:30** Mk 9.40 naŋga, Lu 9.50 naŋga,
 11.23 **12:31** Mk 3.28-29 naŋga, Lu 12.10 naŋga, Si 7.51 naŋga, 1 Ti 1.13 naŋga, Hi 6.4-6 naŋga,
 10.26 naŋga, 1 Jo 5.16 **12:32** Mt 11.19 naŋga, Lu 12.10 naŋga, Jo 7.12 naŋga, 7.52 naŋga, 1 Ti
 1.13 **12:33** Mt 7.16-20 naŋga, Lu 6.44 **12:34** Mt 3.7 naŋga, 15.18 naŋga, 23.22 naŋga, Lu
 3.7 naŋga, 6.45 **12:38** Mt 16.1 naŋga, Mk 8.11 naŋga, Lu 11.16 naŋga, Jo 6.30 naŋga, 1 Ko 1.22
12:39 Mt 16.4 naŋga, Mk 8.12 naŋga, Lu 11.29-32

* ⁴¹ Krunavundiŋ Got ngatinguriman vata yihiramami hiviyi, Ninive hati krunavundi sihananga Gotindu tamiŋgaŋi űamba vana andindurim taŋguramirimandiyu. Kamata nariŋandi tiwimiyi krunavundi űamba vanavana andindurim kuyu kimbaŋi ambavarimandiyu. Ninive hati Jona ambavaraŋi nganga maviŋgimirumu. Hara kru mumiŋga nari űiŋgiŋi kiyi miŋga, Jonaŋ tarativiri. ⁴² Krunavundiŋ Got ngatingurimandi tiwimiyi, Navundi aru miku Sebandu haŋambi ndahara Gotindu tamiŋgaŋi taŋguramirimandi. Kamata krunavundi tihundu niŋiniŋindu űamba vanavanarim kuyu kimbaŋi ambavarimandi. Navundi aru miku kandihamba, pirivisa niŋindu mandambuyi kindi. Hara Solomon indarimit avivi nuŋandi ambavariti indaritin vata payimi. Hara kru mumiŋga niŋi kiyi miŋga Solomonŋ tarativiramaŋgari, vami.

Sundi űamba aŋga payimi
(Luk 11.24-26)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Sundi űamba kru mumiŋgaŋ mitata urimandi. Kamata kuku maniman upivu avirikimuhimu upi puhirata kindirimandi. Hara avirikimuhimu upi maŋgimandi. ⁴⁴ Kamata ambirimandi, Yi tavi kiyimin haŋi aŋga uta kiyiman, vamba ambirimandi. Kamavata uta kiyimi tavi ha ngiti ikiraŋata kanzi miŋyahuramintu saŋgiyimandi. ⁴⁵ Kamati uta sundi űamba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgipuramata vat űamba vanandu supirisupiri haŋiniŋ timbuta pata indihuta tavi kandihani kiyimandiyu. Kru kandihama kuha űamba kiyimi, hara tihu űambatimaŋgarimandi. Krunavundi tihundu niŋiniŋ siwimaŋanzihii yivurahimandi, vami.

Nininin Jisas niŋum naŋga niŋuranava
(Mak 3.31-35 naŋga, Luk 8.19-21)

⁴⁶ Jisas krunavundiŋ kuyu nguhihi niŋum naŋga niŋuratakiŋa pata Jisas naŋga kuyundavarimindaŋ vata tapiraŋi kiyimu. ⁴⁷ Kuyundavaraŋi, kru mumiŋga pata ambami, Namaka naŋga naratakiŋa nananga kuyundavarimindaŋ vata pata tapiravu nda kuyu, vami.* ⁴⁸ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Yamaka naŋga yaratakiŋa kandihaniŋ nininin, vami. ⁴⁹ Kamavata nuŋandi simbirasaraŋ isihuramata ambami, Ngamara, niŋiniŋ ndihi yandi yamaka naŋga yaratakiŋa. ⁵⁰ Krunavundi Yavandak nuŋandi pihuyi kindi hamandu vana taya miŋahandahandarim pirikindu haŋiniŋ ndaya, yandi yamaka, yarimandakiŋa naŋga yaratakiŋa, vami.

13

Wit kiris ndu tihii kuyu
(Mak 4.1-9 naŋga, Luk 8.4-8)

* **12:40** Jona 1.17yi ngamara. Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Jonandu aŋgwimikiyi Jona uta piŋu aru Ninive hati krunavundiŋ Gotindu kuyu ambavaraŋi, nuŋandi kuyu indarita maviŋgimirumurim ambavarami. Jona 3.5yi ngamara. **12:41** Jna 3.5 **12:42** 1 Kin 10.1-10 naŋga, 2 Sto 9.1-12 naŋga, Mt 12.6 **12:43** Jop 1.7 naŋga, Lu 11.24 naŋga, 1 Pi 5.8 **12:45** Hi 6.4 naŋga, 2 Pi 2.20-22 **12:46** Mt 13.55 naŋga, Mk 3.31 naŋga, Jo 2.12 naŋga, Si 1.14 * **12:47** Kru mirimba naŋga muvira ambandu. Kuyu Matyu 12.47yi kiyi niŋandihin Matyu nuŋambi mayihimbivirami. Kru mumiŋga kuyu Mak 3.32yi naŋga Luk 8.20yi kiyi haŋiniŋ ngata, kuyu siwimaŋara kiyim vata, kuyu Matyu 12.47yi kiyi niŋandihin sihindivura yihimbivirami, vandu. **12:50** Jo 15.14 naŋga, Ro 8.29 naŋga, Ga 5.6 naŋga, 6.15 naŋga, Kl 3.11 naŋga, Hi 2.11

¹ Kandihivi hañindaya Jisas tavihumba hambu mitata tapirañi pindihata uta indu aru hañindu tiviyi minzita kiyimi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimi hañi payihu, kupik hañi yahuta minzimi. Kamatihi krunavundi sihananga indu tivi hambu tanguvatamu. ³ Kamatihi Jisas nuriñ tih kuyu sambu ambavata, nimavami, Indarimara. Kru muminga wit kiris kivayi sisiviriman vata umi.* ⁴ Kamata kiva hañi sisivata uhihi muvira kindimbatiyi mingaramahu kava pata ñamu. ⁵ Muvira piri timba nanga virañi mingaramamu. Piri kandihanu simbiyi simbiyi kiri hambu timba nanga. Kamataharim wit kiris kandihanin piri kandihanu mingaramata sariwayi timiravaramu. ⁶ Hara kundur ha kavarahi piri humbañi mamingumi. Harim ina kirahimahi sahata kimumbaramu. ⁷ Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñingifi mingaramamu. Kamatihi siki punzi nanga hanin timirata wit hanin taringumu. ⁸ Hara wit kiris muvira piri aviyi mingaramata timirata kandi tamamu. Muvira 100, muvira 60, muvira 30 tindi tamamu. ⁹ Kru kinzihi nanga hama, kuyu niñandihin miñatamamangarata indarim, vami.

Jisas tih kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 nanga, Luk 8.9-10)

¹⁰ Kiyihandata Jisasindu simbirasara pata nuñ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundin tih kuyuyi taya ambavarandana, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariñ Got anditi muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ngimandira. Hara krunavundi mangimandiyu. ¹² Kru mumingandu kandihamata him muhimimuhim kiyimandi hañi nuñ Got sihinda muvira ngurimandi. Kamati nuñandi muhimimuhim sambu kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim mangiyimandi ha, muhimimuhim miñahandata kiyimandiyu ha Got pingubarata mitirimandi. ¹³ Kanimata sapayirim nuriñ tih kuyu ngundin. Nuriñandi tamingangiris ha tihirañandi, hara muhim mangimandiyu. Miñatamandu hara, kuyu mu mañindarimandiyu, kamatu nuriñandi mirimba vu mandaruvihirimandi. ¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanimata niñiniririm ndihi Gotindu kuyu miñata ambavarara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambu ñimbiri indarimandira. Hara kuyu sapavu mangimandira. Muhiminda ngimindan vata sambu ñimbiri tihiraramirimandira, hara mangiyimandira. Krunavundi kandañinindu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatihi nuriñandi kinizih hanin kuyu avi indaritaririm yakwirivarandu. Nuriñandi tamingangirisi ha miñayihindu. Kamataharim nuriñandi taminga ha muhim mangimandi. Kamati nuriñandi kinzihi ha muhim kuyu mañindariti, nuriñandi mavi humbavu kuyu sapa ha mangimandi. Kandihamata vana mañandita, mavingimiruta yi kiniyi patu nuriñ miñavindamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi. ¹⁶ Nari kuyu indarindara, nanga muhimimuhim ngandara. Harim nari kinzihinzitimara. ¹⁷ Yi nariñ kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarara nanga kru tititaya kiyihiyi hanin sambu muhimimuhim tihu ngara niñinir ngimindan vata piritamamangaramu,

13:2 Lu 5.1-3 * **13:3** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tingiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin 13.3yi kita uta 52yi tih kuyu sambu Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambami. **13:12** Mt 25.29 nanga, Mk 4.25 nanga, Lu 8.18 nanga, 19.26 **13:13** Lo 29.4 **13:14-15** Ais 6.9-10 nanga, Mk 4.12 nanga, Jo 12.40 nanga, Si 28.26-27 nanga, Hi 5.11 **13:16** Lu 10.23-24 nanga, Jo 8.56 nanga, Hi 11.13 nanga, 1 Pi 1.10-12

hara mangamu. Nannga kuyu indarindara ninjinin indarimindan vata piritamanganaramu, hara manjindarimu, vami.

*Wit kirisindu tih kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nannga, Luk 8.11-15)*

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru muminga kivayi wit kiris kavaramindu tih kuyu hanindu kuyu sapa ambitin indarimara. ¹⁹ Wit kiris kwimbiyi mingaramamu maña handa, kru Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi indarindi. Hara nuñandi sapavu manjandi. Kamatihi Satan nu kindiyi pata sariwayinandi kuyu Got nuñandi mavingukuyi kurindi hanjinin pingvarandi. ²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirivu timba nannga virañi mingaramata sariwayinandi timiravarami maña handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayinandi indarita kinzihinzi tindi. Hara nuñandi indarimananganaramanagara vana ha wit kiris kundur maniman maña, harim nuñandi indarimananganaramanagara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzihinzi tindi. Hara kru nuñandi indarimananganaramanagara vana hanandihinirim pimi nguhu, nuñandi indarimananganaramanagara vana ha mingata yivundi. ²² Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñingini mingaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri ninindu himirim timutimutindi, nannga timbahiris sambi minatihiruramaramarim indarindi. Kamatihi kandi vana hanjinin Gotindu kuyu hanjinin yivutarinnguhi kandimandamandi. ²³ Hara wit kiris piri aviyi mingaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ngamanjarandi. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tindi kandi tamandi, vami.

Tipa ñamba kivayi timiravaramindu tih kuyu

²⁴ Jisas nuriñ tih kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru muminga nuñandi kivayi wit kiris avi hanjinin kavarami maña. ²⁵ Hara krunavundi karihahuhu kru hamandu miku minga pata tipa ñambandu kiris wit avi ñingi hañi kavarata umi. ²⁶ Kamatihi kiyihandata wit hanjinin aruta kandi tamirim andihi ngahura tipa ñamba hanjinin ndahara kandi tamirim kiyimi. ²⁷ Kamatihi simbirasara hanjinin uta kiva niñuva haman nimavamba ambamu, Aru minga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niñi kavaramana vamba indarindarin. Hara mumindihi tipa ñamba nda nannga timiri, vamba ambamu. ²⁸ Kamavahu nuriñ ambami, Miku hiru muminga kandi musa ha andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, Nginanngata uta tipa ñamba ha kumbiravarim, vamba ambamu. ²⁹ Kamavahura nuriñ ambami, Kitiranngitiranngwisa. Tipa ñamba hanjinin kumbiravarambara wit avi hanjinin nannga kumbiravaritiramandihi. ³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihirihiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira minjandiyu hanjininirim ambiraman, Tipa ñamba hanjinin wisa tahirandahira kiti kahanngaha ahuyi kirahirarim tamamara. Kamata wit avi hanjinin yivutihiruramata huyimandavi yandiyi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tih kuyu

(Mak 4.30-32 nannga, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nuriñ tih kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maña. Kru muminga mastet kiris ha minjata nuñandi kivayi sisivami. ³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu

maña ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muviran taratvirata ahu maña arutindi. Kamatihi kava pata nuñandi maka hañi ñiñgi tihundu, vami.

Yisindu tih kuyu

(Luk 13.20-21)

³³ Jisas nuriñ sihinda tih kuyu muñandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha yis maña. Navundi muñambi wit sambi miñata yis nanğa tarayıwarata tamahi kihata siñgi ha nanğa kihirihiritindi, vami.

Jisas tih kuyuyi taya ambavarami

(Mak 4.33-34)

³⁴ Jisas sihananğa kuyu krunavundiñ ambavarami niñiniñ, tih kuyuyi taya ambavarami. Miñamamañi ndamata mañambavarami. ³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara mumiñgandu mikatimbayi Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niñi yivurahami hirivi hañinda kita patavata tihundu takuk niñi, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tih kuyuyi taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andihı kandisikwisikwi yivurahami.

Tıpa ñambandu tih kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundiñ mitata tavi humbañi indihuhi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi pata nimavamba kitihumu, Tıpa ñamba kivayi yaharamami hañindu kuyu sapa ha ambina ngahariñ vaha, vamu.

³⁷ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Niñi. ³⁸ Ara kiva ha piri niñandihin. Ara wit kiris avi hañiniñ krunavundi Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañiniñ. Ara tıpa ñamba hañiniñ, kañiniñ krunavundi Satanıñdu. ³⁹ Kru miku miñga tıpa ñamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahıra tiwimi hañandihin piri niñandihindu imbihivi. Ara simbirasara wit tahiratahıra hañiniñ Gotindu kutikara. ⁴⁰ Kru tıpa ñamba kumbirata kiramu maña ha, piri niñindu imbihiviyi andirimandiyu. ⁴¹ Krundu Niñi hama nuñandi kutikara hañiniñ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andihı krunavundindu indarimanğaramanğara vana ñambatıñdi hañiniñ nanğa, kru sihananğa ñamba vana andıñdu hañiniñ, pinguarımandiyu. ⁴² Kamata kavariu ahumira aruyi urımandiyu. Ahutunğı kandıhañi irihariha mika satıpirımandiyu. ⁴³ Kandidiwimi hañi krunavundi titıtaya kiyihiyi hañiniñ, nuriñandi Niñuvandu tiwiyi kiyihiyi hañi ina timirata siñandıñdi maña siñandirimandiyu. Kru kinzihi nanğa hama, kuyu niñandihin miñatamamanğarata indarım, vami.

Timbahiris tupi piri humbañi sipiruta kindıñdu tih kuyu

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha timbahiris tupi kiva itıñi piri kayıvata sipirumu maña ñandi. Kamatihi kru mumiñga ngata sihinda sipirumi. Kamata kinzihiñzita uta nuñandi muhimimuhim ambahi mut miñahu timbahiris ha miñata uta kiva kandiha mut miñami, vami.

Wiriri avinziñki ñandıñdu tih kuyu

⁴⁵ Jisas sihinda tih kuyu muñandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, kru timbahirisıñdu ariku miñga wiriri avirim puhirata

kindimañandimi. ⁴⁶ Kamata wiriri muñandi ngahi avinzikwisikwi tih, uta ambahi muhimimuhim nuñandiha mut miñahu timbahiris ha miñata uta wiriri avinzikwi kandiha mut miñami, vami.

Kamahayindu tih kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tih kuyu muñandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kamahayi indu muyi kavarahu miñguhi muhimimuhim asa miñandu maña. ⁴⁸ Kamahayi ha yavurihi piñgirita pata tiñgiyu tamamu. Kamata minizita itihata asa avivi hañiniñ maki isi muyi tamata, asa ñamba hañiniñ kahuvaramu. ⁴⁹ Piri niñindu imbihiviyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba ñiniñ kru tititaya kiyihiyi ñiñgi hañi kiyimandiyu hañiniñ miñimandiyu. ⁵⁰ Kamata kavarithu ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutunji aruyi kavarithu irihariha mika satipirimandiyu, vami. ⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara hañiniñ kitihuta nimavami, Kuyu sihananga kaniñiniñindu kuyu sapa ngandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, Ngandariñ, vamu. ⁵² Kamavahu nuriñ ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ tikatika kuyu ngandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ngandu. Nuri tavi aru muñandihiniñindu niñuva maña. Tavihumba hañindu muhambu indihuta muhimimuhim nuñandi avivi kuhandu nanga kih yavurita kindi hañiniñ, sihananga miñaramahi tapirañi pindihami, vami.

Nasaret hati Jisasin kutivu tamamu

(Mak 6.1-6 nanga, Luk 4.16-30)

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tih kuyu kaniñiniñ ambavarata mituta pihu kandiha mitata nuñandi pihuyi umi. Uta Got nanga kuyundavaravara tavi nuriñandiyi indihuta, krunavundiñ Gotindu kuyu ambavarami. Kamatihi krunavundi sihananga nuñandi kuyu ha indarihu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kanima indarimit avi nanga muhim nzihi sihirandi vana niñandihin pañundu miñami. ⁵⁵ Ara ngandariñ, kru nima niñuva tavi tihutihu miñga. Niñum Maria, niñuranava, Jems, Josep, Saimon nanga Judas. ⁵⁶ Nanga niñurimañgati sihananga kihiri kirin. Kru kanima tikatika nanga indarimit avi niñandihin pañundu miñata kandi vana niñiniñ andi, vamu. ⁵⁷ Kamavata nuñirim kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nuriñ nimavami, Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga mupihu mupihu nu ñimbi nanga miñga kindi. Hara nuñandi pihu timbanzikwiyi nanga nuñandi taviyi nu ñimbi maniman miñga kindi, vami. ⁵⁸ Kamataharim niñambirim mañindariñangarahu, pihu kandihañi muhimimuhim nzihi kandiñgandi nzikwi manzihirami.

14

Herot Jisasirim Jon kukuyi miñangiruhiru hama vaha vami

(Mak 6.14-29 nanga, Luk 3.19-20 nanga, 9.7-9)

¹ Kandihirivi hañi Herot pirivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihisihini andimi vana ha indarimi.* ² Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita nuñandi simbirasara

13:46 Snd 2.4 nanga, 3.14-15 nanga, 8.10 nanga, 8.19 **13:47** Mt 22.9-10 **13:49** Mt 13.42 nanga, 25.32 nanga, Lu 13.28 **13:53-54** Mt 2.23 nanga, 7.28 nanga, Mk 6.1 nanga, Lu 4.16 nanga, 4.22 nanga, Jo 7.15 **13:55** Jo 6.42 **13:57** Mt 11.6 nanga, Mk 6.3-4 nanga, Lu 4.24 nanga, Jo 4.44 **13:58** Mk 6.5-6 * **14:1** Herot kanima, mu ñimbi nuñandi Antipas, pirivisa Galili karatamandi. Herot kandihami niñuvandu ñimbi Herot. Niñuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin kavumi. Matyu 2yi ngimandira.

hanjiniŋ nimavami, Kru kandihama Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita aŋga yahamirami. Harim muhimimuhim nzihi sihrasihirandu tikatika nuŋandi kiyi, vami. ³⁻⁴ Kuha Herodiasin Herot urami, nu niŋura Filip nimburi. Kamatihi Jon Herotiŋ nimavami, Navundi kaŋambiŋ urahana avimandi, vami. Kamavahi Joniŋ Herot miŋahandata siki takiri maña tikatika himiñi kahañata ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. ⁵ Kamata Herot Joniŋ yivutatamiriman vata andimi. Hara krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piŋitumi. ⁶ Kamata muhiviyi kru muvira pata Herot naŋga niŋum nuŋ kavumi hivi haŋandihinirim indaramata ñamu. Kamatihi kandihivi hañi Herodiasindu navundi ñiŋi haŋambi pata nuri kiyimu itihañi tutaramami. Kamatihi Herot tuturamami haŋandihinirim mavindamaŋgarami. ⁷ Kamata Herot tikatika kuyu kahañata nimavami, Kandisikwisikwi, yaŋ muhimirim nda kitwina ŋguriman, vami. ⁸ Kamavahi Herodias, navundi ñiŋi haŋambi niŋum, nuŋandi navundiŋ ambami. Kamatihi nuŋandi navundi haŋambi Herotiŋ ambami, Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hamandu mikumuŋgi ha maki muyi tamata kavuta pata yaŋ ŋgu, vami. ⁹ Kamavahi aru miku hama kuyu kandihama indarihi nuŋandi mavimbu pimitimi. Hara tikatika kuyu kahañami haŋandihinirim indarimi. Harim kihiri minzita ñamu haŋiniŋindu tamiŋgaŋimbañi sihumi ŋgavitinima vata, saŋganzarar ambahi navundi ñiŋi haŋambi ambami maña andimu. ¹⁰ Kru mumingar simbihi kru ñamba vana andihu tamandu upiyi umi. Uta saŋganzara muhamar ambahi Joniŋ piŋgwi pitimi. ¹¹ Kamata maki muyi miku ha tamata miŋata uta navundi ñiŋi haŋambiŋ ŋgumi. Kamatihi niŋum kiyimiyi miŋata umi. ¹² Kamatihi Jonindu simbirasara haŋiniŋ pata Jonindu pati ha kavuta uta, sava humbañi tamamamu. Kamata uta Jisasin ambavaramu.

Jisas 5,000 kruŋ ñaña ŋgumi

(Mak 6.31-44 naŋga, Luk 9.10-17 naŋga, Jon 6.1-13)

¹³ Jisas Joniŋ yivutatamatama kuyu indarimi, harim kandi pihu ha mitata nuŋandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kupik miŋata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambi Jisas uyi vava kuyu indarita, pihu aru haŋiniŋ mitata, nuŋ puhirata piriyi umu. ¹⁴ Uta yivurahata ŋgahi krunavundi sambi kiyimu. Kamatihi ŋgahi mavindihi, nuriŋandi krunavundi kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ¹⁵ Kamata kivitititihim simbirasara haŋiniŋ pata Jisasin nimavamu, Niŋu kru maniman upivu, naŋga ina miŋguta kivitirim andi. Harim avinda krunavundiŋ simbina pihu makamaka uhuhu nuriŋambirim ñaña mut miŋamu, vami. ¹⁶ Kamavahu Jisas nuŋandi simbirasarar ambami, Mumirim urimandiyu. Nariŋambinda ñaña ŋgutira ñamu, vami. ¹⁷ Kamavahi nuŋ ambamu, Ariŋandi ñaña niñi sambi maŋgiyi. Mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita taya kiyi, vamu.* ¹⁸ Kamavahu ambami, Ara mavatimba naŋga asa kandihama yi kini niñi miŋata payimara, vami. ¹⁹ Kamatihi Jisas krunavundiŋ ambahi tipa hañi minzimu. Kamatihi mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita haŋiniŋ miŋata, kimba nimbu

14:3-4 Wkp 18.16 naŋga, 20.21 naŋga, Mt 11.2 naŋga, 21.26 naŋga, Lu 3.19-20 naŋga, 20.6

14:10 Mt 17.12 naŋga, Mk 6.27 naŋga, Lu 9.9 **14:14** Mt 9.36 naŋga, Mk 6.34 * **14:17**

Mavatimba Juda hati musa miŋandu haŋiniŋ aru sikwi ma. Mavatimba ariŋandi skon vandu haŋim maña. Mavatimba kumanzipi tiŋgiruramata haŋiniŋ arikimbat taya ñahu. **14:19** Mt 15.35-39 naŋga, Mk 8.6-10

kuta yahuta Gotiŋ kuyu avivi ŋgumi. Kamata miŋasihiraramata nuŋandi simbirasaranŋ ŋguhi krunavundiŋ tiŋgirumu. ²⁰ Kamatihi sihananŋa ŋahu kipitimi. Kamata mitamu haŋiniŋ kiyihi, yivutihiruramata tiwatiwa kuma timutamumu, tanda arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ²¹ Kru ŋamu haŋiniŋ 5,000 vat krundaya. Hara navundi nanŋa ŋiŋisimiŋ mayihitiŋgirumu.

Jisas indu himbaŋi kindavarami
(Mak 6.45-52 nanŋa, Jon 6.16-21)

²² Jisas nuŋambi kita krunavundiŋ simbitin urimandiyu vata andimi. Harim nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kupik haŋi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu vata ambami. ²³ Kamata krunavundiŋ simbihi uhuhu nu nuŋambi apuvu Aru nima nanŋa kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miŋgumi hiriviyi nu nuŋambi apu hambu kiyimi. ²⁴ Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wini kupik ŋapiru hambu pata kuku ha nanŋa kupik ha tarayikirahi minza haŋu ndaya kiyimi. ²⁵ Kamata kwisi pihirita siŋandihi Jisas kuku himba haŋi tanŋuramata uta nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kiyimuyi yivurahami. ²⁶ Kamatihi nuŋ ŋgahu indu himba haŋi payihi piŋituta nananŋarata ambamu. Ni sundi ŋamba muŋandi, vamu. Kamavata piŋituta pati avanŋaramu. ²⁷ Kamatihura sariwayiŋandi Jisas nuriŋ nimavami, Tikatikatita kiyimara. Nimbu yitih piŋimandumara, vami. ²⁸ Kamavahi Pita yahata nuŋ kimbi nimavami, Aru miŋga, na tiŋgata, ambina yindahara kuku himbaniŋi na kina haŋi tanŋuramata utini, vami. ²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara paŋi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba haŋi tanŋutanŋuramata Jisas kiyimiyi umi. ³⁰ Hara ŋgahi wini ha tikatika sikwitih piŋitumi. Kamata kuku haŋi tihita miŋguhandomi. Harim yahata kuyu kimbaŋi nimavami, Aru miŋga, yaŋ ŋgurama, vami. ³¹ Kamavahi sariwayiŋandi Jisas kumandamata Pitaŋ miŋahandata nimavami, Yaŋirim indarimtanŋaramanŋara vana nandi ha sukisimbiri. Mumindihi nandi indarimit arikita kiyi, vami. ³² Kamavata arikimbat kupik haŋi yahuhu wini ha tihimitami. ³³ Kamatihi kru kupik himba haŋi kiyimu haŋiniŋ Jisasindu ŋimbi tihuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu Niŋi, vamu.

Kandi nanŋa haŋiniŋ Genesaret miŋavindamami
(Mak 6.53-56)

³⁴ Jisas nanŋa nuŋandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, pihu Genesaret ariŋi yivurahamu. ³⁵ Kamatihi kru kandihanu hati Jisasinŋ ŋgata, nuŋ ŋgandu, harim sihananŋa pihu kandihanu ariŋi kindu haŋiniŋirim kuyu tamahu umi. Kamatihi krunavundi sihananŋa kandi nanŋa haŋiniŋ timbuta nu kiyimiyi payimu. ³⁶ Kamata Jisasirim, mitina krunavundi kandi nanŋa niŋiniŋ nandi miŋwiri ŋapiru haŋi miŋasarata avindimu vata aŋanŋaramu. Kamata krunavundi sihananŋa kandihamatimu haŋiniŋ, avindimu.

15

*Gotindu tikatika kuyu aññgitakiñandu kuyu tarativirahi
(Mak 7.1-13)*

¹ Kandihirivi hanju Farisi nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hanjiniñ Jerusalem mitata Jisas kiyimiyi umu. Kamata nuñ nimavamba kitihumu, ² Mumindihi nandi simbirasara niñiniñ ariñandi aññgitakiñandu tikatika kuyu ariñ ngumu niñiniñ miñata kavaranu. Ñirim, kuma ñimburitara mañandu, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbi nimavami, Mumindihi nariñandi vana taya miñahandata, Gotindu tikatika kuyu miñata kavaranu. ⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiyi taya kita nuriñandi kuyu taya miñahanda. Nanğa, kru niñum niñuvañ mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami. ⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru mumingga niñum niñuvañ nguramaramandu timbahiris hañandihin ndaya kiti, yahata niñum niñuvañ ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotiñ ngurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi. ⁶ Kru kandihama niñum niñuvandu tiwiyi manñiyimandi. Hara nari ambandara, Kru niñum niñuvañ timbahiris manğuta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihamata vanayi nari Gotindu kuyu hañandihin tanğuhara miñgundi. Kamata nariñandi naññgitakiñandu vana taya tihuyahandara. ⁷ Nari kuyusihirimbihipiha niñiniñ. Gotindu kuyu miñata ambavarava Aisaia nariñandi vanarim ambami, Got ambi, ⁸ Krunavundi yandi ñimbi nuriñandi mikatimbayi tihuyahandu. Hara nuriñandi maviñguku nanğa indarimit hanjiniñ yambirim kutañi nzikwi kindi. ⁹ Krundu tikatika kuyu ambavarata, Niñandihin Gotindu kuyu, vamba ambandu. Harim yandi ñimbi sañ nanğa tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Gotindu tamiñgañi ñiñindindirim ambami
(Mak 7.14-23)*

¹⁰ Jisas krunavundiñ uraramahi payihu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitiñ indarimanğarata mirimbañi tamamara. ¹¹ Muhimimuhim miha humbañi indihundi hanjiniñ andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñi mandindi. Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihi, Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi, vami. ¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hanjiniñ pata nuñ nimavamu, Farisi ndañiniñ kuyu kandini indarihu nuriñandi mavi ndambu avimandiha nganada, vamu. ¹³ Kamavahu Jisas nuriñ nimavami, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama kiva nanğa miñga. Harim muhimimuhim nu manğurimi hanjiniñ kundur hanjiniñ nanğa kumbiravarimandi. ¹⁴ Kanjiniñirim kandi vata manğambamara. Nuri tamiñga ñumi niñiniñ maña. Tamiñga ñumi miñga yahata tamiñga ñumi muhamañ kwimbi isihuramiriman vata arikimbat kumbañi miñguhu, vami. ¹⁵ Kamavahi Pita Jisasiniñ kitihuta nimavami, Krunavundiñ muhimimuhim andihi Gotindu tamiñgañi ñiñindindu vamba tihi kuyu ambavarana hañindu kuyu sapa ariñ ambavarina

^{15:2} Mk 7.5 nanğa, Lu 11.38 * ^{15:2} Simbirasara hanjiniñindu kuma hanjiniñ niñindimbanzikwi mandihira ñamu. Niñi nanğa himinda Gotindu tamiñgañi miñata, nuriñambi niñi nangandituma vata Juda hati piñitundu. Kamataharim kuyu tikatika mu, kuma ñimburita Gotindu tamiñgañi sihinda ñañjiranditara ñañandu ñandi kindi. ^{15:4} Kis 20.12 nanğa, 21.17 nanğa, Wkp 20.9 nanğa, Lo 5.16 ^{15:8} Ese 33.31 ^{15:8} Ais 29.13 ^{15:9} Kl 2.18-22 nanğa, Ta 1.14 ^{15:11} Mt 12.34 nanğa, Si 10.15 nanğa, Ro 14.14 nanğa, 14.17 nanğa, 1 Ti 4.4 nanğa, Ta 1.15 ^{15:13} Jo 15.2 nanğa, 1 Ko 3.7 ^{15:14} Ais 9.16 nanğa, Mal 2.8 nanğa, Mt 23.16 nanğa, Lu 6.39 nanğa, Ro 2.19

indarihariŋ vaha, vami. ¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kwini kwinitira wisa vaha tihi. ¹⁷ Nari ngandara. Muhimimuhim miika humbaŋi indihundi ha mavi humbaŋi miŋgundi. Kamatihi mavi niŋandihin sihusihu taviyi piŋguvarahi undi. ¹⁸ Hara kuyu miika niŋandihin ambavarandi haŋandihin maviŋguku ni mbundu yivurahandi. Kandi vana haŋandihin andihi Gotindu tamiŋgaŋi kru niŋindindi. ¹⁹ Yi krundu maviŋgukuyindu muhimimuhim ŋamba vana nimata niŋiniŋ yivurahandirim ambin. Indarimit ŋamba. Kruŋ yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman naŋga kru navundi maniman miŋaviŋgiriviŋgiri vana. Navundi kru naŋga haŋiniŋ, naŋga kru navundi naŋga haŋiniŋ piŋgarahara vana. Kipa miŋamiŋa vana. Ngatiŋgirutiŋguru tiwimiŋi kuyusihiŋguyu ambavaravara vana, naŋga muŋiniŋ ŋamba taŋgutaju vana. ²⁰ Kandi vana niŋiniŋ andihi, Gotindu tamiŋgaŋi kru niŋindindi. Hara kru kuma ni mburimati ŋandi haŋandihin andihi Gotindu tamiŋgaŋi kru niŋi mandindi, vami.

*Kenanindu navundi Jisasirim indarimaŋgarami
(Mak 7.24-30)*

²¹ Jisas pihi Genesaret mitata, pihi aru Tair naŋga Saidonindu vu umi. ²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta kandambu kindi ŋambi pata kuyu kimbaŋi Jisasiŋ nimavami, Aru miŋga, na Devit Niŋuŋiŋi yaŋ sihiŋga. Yandi navundi niŋi niŋambiŋ sundi ŋamba ariŋguta piŋgarandi, vami. ²³ Kamavahira Jisas nuŋ kuyu kimbi mu ndahara maŋambami. Kamatihira navundi haŋambi tuvira ta sihindi payihi Jisasiŋ simbirasara haŋiniŋ pata Jisasiŋ nimavamu, Navundi niŋambi sihindi ni mbu avanarata sirindamata payitihi simbina aŋga umi, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas ambami, Got yaŋ simbihi Israel hatiŋ ndaya, sipsip siŋgundindu maŋa haŋiniŋ nguramirim payimin, vami. ²⁵ Kamavahira navundi haŋambi pata Jisas kiyimi haŋi tandamikwimikwita, naŋgwandarata pirinimbu tihirata nimavami, Aru miŋga, yaŋ ngurama, vami. ²⁶ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Niŋindu ŋaŋa ni miŋata upiririm kaviritiriŋ utima, vami.* ²⁷ Kamavahira navundi haŋambi nimavami, Aru miŋga, kandi ambana. Hara niŋi haŋiniŋ ŋahu, ŋaŋa miŋi niŋuvandu pina tiwivu miŋgaramandi haŋiniŋ upiri ŋandu, vami. ²⁸ Jisas kuyu kandiha indarita navundi haŋambirim nimavami, Navundi na, nandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha aru sikwi. Harim indarimitana him ha yivuraham, vami. Kamavahi navundi haŋambindu niŋi haŋambi kandihiŋiŋi haŋi sikwitaya avindimi.

Jisas kandi naŋga haŋiniŋ sambu miŋavindamami

²⁹ Jisas pihi kandiha mitata indu Galili kuku tiviyindiŋiŋi ndaya umi. Kamata apuvu yahuta miŋzimi. ³⁰ Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimiŋi payimu. Kamata tanda ŋamba, tamiŋga ŋumi, punzi kimikimi, maŋguyundavaravara haŋiniŋ, naŋga muhimimuhim kandi naŋga haŋiniŋ sambu timbuta pata nuŋandi tandanzapa haŋi tamamu. Kamatihi nuriŋ miŋavindamahi, avindimu. ³¹ Kamatihi krunavundi

15:18 Mt 12.34 naŋga, Je 3.6 **15:19** Stt 8.21 naŋga, Snd 6.14 naŋga, Jer 17.9 naŋga, Mt 12.34 naŋga, Mk 7.21 **15:24** Mt 10.5-6 naŋga, Si 3.25-26 naŋga, Ro 15.8 * **15:26** Jisas navundi haŋambiŋ taŋgutini miŋjum vata maŋandimi. Maŋiŋga. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyi wisa umi, kamati sihindivura muŋiniŋ indarimu vata piri tamami. Kamataharim Jisas tihi kuyu kaŋandihin gumi. Niŋisirambi haŋiniŋ Israel hati maŋa, upiri haŋiniŋ krunzapa muŋiniŋ maŋa. Hara Jisas navundi haŋambindu indarimaŋgaramaŋgara vana ha ngata nuŋ nguramami.

15:28 Mt 8.10 naŋga, 8.13 **15:31** Mk 7.37

ngahu manguyundavarandu hanjiniŋ kuyundavarahu, punzi kimikimi hanjiniŋ avindiŋu, tanda ŋamba hanjiniŋ kindavarahu, tamiŋga ŋumi hanjiniŋ tihiraŋamu. Kamatihi indarihitiŋta Israelindu Gotindu ŋimbi tihuyahamu.

*Jisas 4,000 kruŋ ŋaŋa ngumi
(Mak 8.1-10)*

³² Jisas nuŋandi simbirasaraŋ uraramahi payihu nimavami, Krunavundi niŋiniŋjirim yaŋ mavindi. Ara nanga ariki hivi sikwi kiyihu kwiri hivi niŋi ŋaŋa nuriŋandi maŋgiyi. Harim aviharim kitu simbitin utu avi mandirimandi. Tamiŋganzihisihitinda kwimbiyi miŋgata yivituma, vami. ³³ Kamavahi nuŋandi simbirasara hanjiniŋ Jisasiniŋ nimavamu, Nimbiraŋi kru maŋgiyi. Harim ara mavatimba sambi paŋundu miŋgata krunzivi kaniŋiniŋ ngutiriŋ ŋirimandiyu, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kitihuta nimavami, Nariŋandi mavatimba pamata kiyi, vami. Kamavahi ambamu, Ariŋandi mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramata kiyi, nanga asa sambi sikwi maŋgiyi, vamu. ³⁵ Kamavahu Jisas krunavundiŋ ambahi piŋiyi kambaminzimu. ³⁶ Kamatiŋu mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramata hanjiniŋ nanga asa hanjiniŋ miŋjami. Kamata Gotiŋ kuyu avivi nguta miŋasihiraramata nuŋandi simbirasaraŋ ngumi. Kamatihi nuŋandi simbirasara hanjiniŋ krunavundiŋ ngumu. ³⁷ Kamatiŋu sihanaŋga ŋahu kipitimi. Kamata ŋata mitamu hanjiniŋ yivutiŋhiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ³⁸ Kru minzita ŋamu hanjiniŋ kruŋ ndaya yihitiŋgiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi nanga ŋiŋi sirambiŋ mayihitiŋgirumu. ³⁹ Kamata Jisas krunavundiŋ simbihi uhu, kupik miŋgata Magadanindu vu umi.

16

*Jisasiniŋ muhim nzihi sihirina ngim vamu
(Mak 8.11-13 nanga, Luk 12.54-56)*

¹ Farisi nanga Sadyusi Jisasirim anditi ngim vata pata nuŋ ambamu, Na Gotindu simbira miŋjandanatiŋgata muhim nzihi sihirina nandi kuma munzi ngim, vamu. ² Kamavahura nuriŋ kimbiniŋ nimavami, Kivitiŋi ambandara, Ihumbisa nimbu ŋaŋgwindi. Harim avingivi kiyimandi, vamba ambandara. ³ Kivisiŋu ambandara, Kukumuŋwava ndaŋguta ihumbisa nimbu kitiriti. Harim musi kuku nanga wini payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nimbu muhimimuhim nzihi yivurahandi hanjiniŋ ngamaŋgarandara. Hara muhimimuhim nzihi tihungirivi yivurahandi niŋiniŋ maŋgamaŋgarandara. ⁴ Krunavundi tihundu niŋiniŋ ŋamba niŋiniŋ nzikwi, harim Gotiŋ ndaya maviŋi mandamandu. Kamatiŋdi imutamut muhim nzihi ngimindaŋ vata tuvirandu, hara muhim nzihi muyipu ndahara maŋgimandiyu. Muhim nzihi miŋgiyamiŋgiya, Gotindu kru kuyu miŋgata ambavaravara Jonandu handaya ngimandiyu, vami. Kamavata Jisas nuriŋ mitata umi.

*Farisi nanga Sadyusindu yisindu tih kuyu
(Mak 8.14-21)*

⁵ Jisas nanga nuŋandi simbirasara hanjiniŋ uta indu timukari yivurahamu. Hara nuŋandi simbirasara hanjiniŋ kwiniŋkwiniŋta mavatimba miŋgata maŋumu. ⁶ Kamatiŋu Jisas nuriŋ ambami, Nari Farisi nanga Sadyusindu yisirim tamiŋga nanga kindamara, vami.

7 Kamavahi nuḡandi simbirasara haḡiniḡ nuriḡambi masamasa kuyu-davarata ambamu, Mavatimba mambaha maminiḡata payihariḡ yisirim ambi, vamu. 8 Kamavahu indarita Jisas nuriḡ ambami, Kru indarimaḡaramaḡara vana suksimbiri naḡa nari. Mumindihi nari ariḡandi mavatimba maḡiyi, vamba ambara. 9 Nari indarimitata mambaha ḡara. Mavatimba kumanzipi timu tiḡgiruramata 5,000 kru ḡahu, pamata tiwatiwayi kundamara. 10 Naḡa nari mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiḡgiruramata 4,000 kru ḡamu. Kamatiḡu tiwatiwa aruru pamatayi kundamara. 11 Nari mumindihi indarimitata maḡara. Nariḡ yi mavatimbarim indarimitata kuyu maḡwin. Yi ambin, nari Farisi naḡa Sadyusindu yisirim tamaḡa naḡa kindamara vata ambin, vami. 12 Kuyu kandiha indarita ambamu, Yis mavatimba naḡa kirandu haḡandihinirim maḡambavari. Farisi naḡa Sadyusindu kuyurim tamaḡa naḡa kindamara vata ambi, vamu.

*Pita Jisasiḡ ambami na nuḡaya vami
(Mak 8.27-30 naḡa, Luk 9.18-21)*

13 Jisas piḡu aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kandiḡiwimi haḡi nuḡandi simbirasaraḡ kitiḡuta ambami, Krunavundi ninirim Krundu Niḡi, vamba ambandu, vami. 14 Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi miḡaḡguruhuru hama vandu. Muvira nambirim Elaija vandu, muvira nambirim Jeremaia vandu, mana kuḡandu kru Gotindu kuyu miḡata ambavarava haḡiniḡindu muvat miḡa vaha, vamba ambandu, vamu. 15 Kamavahu Jisas nuriḡ kitiḡuta ambami, Hara nariḡambi, yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami. 16 Kamavahi Saimon Pita kimbi nimavamba ambami, Na Got krunavundiḡ aḡa miḡimandi vata yihiramami hama. Na Got siḡaḡguyihiyi hamandu Niḡi, vami. 17 Kamavahi Jisas kimbi ambami, Saimon, Jon ḡaniḡ, na kinziḡinziti. Kandi kuyu niḡandihin naḡ piri niḡindu kru mumiḡa maḡambaramami. Yandi Yavandak nuḡandi piḡuyi kiyi hama naḡ kuyu kandiḡi ambarami. 18 Kamataharim naḡ ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihananga yaḡirim indarimaḡgarandu haḡiniḡ timba himba kandiḡaḡi tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yaḡirim indarimaḡgarandu haḡiniḡ taḡuti maḡiḡumandiyu.* 19 Yi naḡ Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kinḡinari piḡirivihiri siki haḡiniḡ ḡguriman. Kamatin muhimimuhim vana piri niḡi kahaḡirimanaḡa Got ndahara nuḡandi piḡuyi kahaḡirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niḡi kuyivirimananaḡa Got ndahara nuḡandi piḡuyi kuyivirimandi, vami. 20 Kamavata Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ karikarita ambami, Nari krunavundi nimavamba maḡambamara, Jisas krunavundiḡ aḡa miḡimandi vata Got yihiramami, vamba maḡambamara, vami.

Jisas ambami andinḡi maḡa andimara vami
(Sapta 16.21—20.34)

*Jisas kimuta aḡa yahamiriman vami
(Mak 8.31—9.1 naḡa, Luk 9.22-27)*

16:9 Mt 14.17-21 **16:10** Mt 15.34-38 **16:14** Mt 14.1-2 naḡa, Mk 6.14-15 naḡa, Lu 9.7-8
16:16 Jo 6.68-69 naḡa, Hi 1.2 naḡa, 1.5 naḡa, 1 Jo 4.15 **16:17** Mt 17.5 naḡa, 1 Ko 2.10 naḡa, Ga 1.15-16 naḡa, Ef 2.8 **16:18** Jo 1.42 naḡa, Ef 2.20 naḡa, Sk 21.14 * **16:18** Grik kuyuyi, ḡimbi Pita niḡandihin, timba, vava kuyu maḡa ḡandi. **16:19** Mt 18.18 naḡa, Jo 20.23
16:20 Mt 17.9 naḡa, Mk 9.9

²¹ Kandihivi hañinda kita Jisas nuñandi simbirasarañ ambami, Yi Jerusalem utini, yañ Israelindu aru miku hañiniñ, nañga Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ, nañga tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñjindu kumañi tamimandiyu. Kamatu kañinda sambu kavitiñ, yañ yivutatamitu kwimiriman. Hara arikingivi kita kwiri hañi aña yahamiriman, vami. ²² Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasin timbuta tivi hambu uta nuñ ambahimuta ambami, Aru miñga, maninganzikwi. Nañ kandi vana ha mayivurahirimandi, vami. ²³ Kamavahi Jisas kimiruramata Pitañ ambami, Satan yandi kutinimbu uhu. Na yandi kwimbi kivihiñ andina. Na Gotindu indarimit miñata mañandina. Na krundu indarimit miñata andinandihini, vami. ²⁴ Kamavata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Kru mumiñga yi nañga payiman vatangata, nuñambi tanguti miñgum. Kamata yi pimi kaviriman maña nu ndahara kavum. ²⁵ Kru mumiñga kandihamata vana mañandita nuñandi kwirandi hañandihiniñimindaya timutimutirimandi hama siñgundirimandi. Hara kru mumiñga yambirim indariramata kwimirimandi hama sihañgiyimandi. ²⁶ Kru mumiñga piri niñindu muhimimuhim miñimandi. Hara nuñambi siñgunditi muhimimuhim kandihaniñ sihananga nuñ mañguramirimandiyu. Nañga nuñandi kwirandi hañandihini muhimimuhim kandihaniñ mut mamimimandi. ²⁷ Krundu Niñi miñga nuñandi kutikara hañiniñ nañga niñuvandu siña aruyi payimandi. Kamata kandihivi hañi krunavundi sihananga muhimimuhim vana andindu hañiniñ ngaharamarama nuriñ muhimimuhim ngurimandi. Avi vana andindu hañiniñ avi him ngurimandi. Namba vana andindu hañiniñ namba him ngurimandi. ²⁸ Yi nariñ kandi ambin, kru mañguramata kuyu niñindu muvira mañgwimitutu, Krundu Niñi miñgan ngitu aru miku miñga maña payimandi, vami.

17

Jisasindu kwirandi muvita yivurahami (Mak 9.2-13 nañga, Luk 9.28-36)

¹ Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, nañga niñura Joniñ Jisas timbuta apu kimbantikakayi yahuta nuriñambi kiyimu. ² Kamata tihiraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tivirata muvita yivurahi, nuñandi kipumika ha ina timirimañandimi. Kamatihi nuñandi mikwiri hañiniñ suñindita siña maña yivurahami. ³ Kamatihi Jisasindu simbirasara hañiniñ ngahu Moses nañga Elaija yivurahata Jisas nañga kuyundavaramu. ⁴ Kamatihi Pita kandihamata ngata Jisasin ambami, Aru miñga, niñi kitiriñ avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, nañga mu Elaijarim, vami. ⁵ Pita kuyundavarahihi kanzirisiri ihumukiri mu, siñanzikwisikwi ñandi nuriñ kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandihaniñ kuyu samur mañandihini ambami, Niñi niñandihini yandi,

16:24 Mt 10.38 nañga, Lu 14.27 nañga, Si 14.22 nañga, 2 Ti 3.12 **16:25** Mt 10.39 nañga, Lu 17.33 nañga, Jo 12.25 **16:26** Sng 49.7-8 nañga, Mt 4.8-9 **16:27** Sng 62.12 nañga, Snd 24.12 nañga, Sek 14.5 nañga, Mt 25.31 nañga, 26.64 nañga, Mk 8.38 nañga, Lu 9.26 nañga, Ro 2.6 nañga, 1 Pi 1.17 nañga, Sk 22.12 **16:28** Mk 9.1 nañga, Lu 9.27 **17:1** 2 Pi 1.17-18 **17:5** St 22.2 nañga, Lo 18.15 nañga, Sng 2.7 nañga, Ais 42.1 nañga, Mt 3.17 nañga, 12.18 nañga, Mk 1.11 nañga, Lu 3.22

niñambirim mavindamamangarata, niñambirim kinzihinzitini. Kamataharim nuñandi kuyu indarimara, vami. ⁶ Kamavahi simbirasara arikikwirivat kuyu kandiha indarihu nuriñ piñitih, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu mingumi. ⁷ Kamatihu Jisas arihañi pata nuriñ miñahandatanda ambami, Piñimanduta yahamiramara, vami. ⁸ Kamavahi tihirata yahuta kru arikimbatin mangamu. Jisasin ndaya ngamu. ⁹ Kamata apu ha mitata mingumingu Jisas nuriñ tikatika kuyu nguta ambami, Ngara vana niñandihin kru mumingang manambavarahandamara, ututa Krundu Ñiñi hama sava humbañi kita anga yahamiram, vami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara hanjiniñ Jisasin kitihuta ambamu, Mumindihi tikatika kuyundu mirimba nanja hanjiniñ ambandu, Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas kimbim ambami, Ambandu kuyu hanjandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim miñasirivirimandi. ¹² Hara yi nariñ ambin, Elaija payihira kru nuñ magngamangarandu. Kamataharim nuriñandi indarimitiyi Elaijan ñamba vana andindu. Harim siwimaña vanayi Krundu Ñiñi haman ñamba tanjurimandiyu, vami. ¹³ Jisas kamavahi nuñandi simbirasara hanjiniñ ambamu, Jon kukuyi miñangiruhiru hamarim ambi, vamu.

*Jisas ñiñi nuñandi sundi ñamba piñguvarami
(Mak 9.14-29 nanja, Luk 9.37-42)*

¹⁴ Jisas nanja nuñandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambim kiyimu hañi yivurahamu. Kamatihu kru muminga pata Jisas kiyimi arihañi tandamikwimikwita ambami, ¹⁵ Aru minga, ñiñi yandi niñandihin kwiniñkwinitih nuñandi kwirandi ni ñambatindi. Kamata sambim ñimbiri ahutungiyi mingundi, nanja kukuyi ndahara mingundi. Harim ñiñi yandi ni sihinga. ¹⁶ Nandi simbirasara niñiniñ kiyuyi miñata payihin andihura avimandi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbim ambami, Krunavundi tihundu nari, nariñandi indarimangaramangara ha tikatikama. Nanja nariñandi indarimit nanja andindara vana hanjiniñ avima. Pamata ñimbiri nari nanja kiñingiyi nariñandi pimi kaviriman. Ñiñi kandiha niñi miñata pañi, vami. ¹⁸ Kamatihi Jisas sundi ñamba hanjandihin ambahimuhu sariwayiñandi sundi ñamba ha ñiñi hanjandihin tihimitahi sikwi avindimi. ¹⁹ Kamata muñimbiri nuñandi simbirasara hanjiniñ Jisasin nuñambi kiyihimi pata nimavamba kitihumu, Pamatihi ara sundi ñamba kandiñandihin piñguvarimindan vata andihariñ maningandimi, vamu. ²⁰⁻²¹ Kamavahu nuriñ ambami, Nariñandi indarimangaramangara vana ha suksimbiri sikwi, harim mambingubarahara. Nariñ yi kandi ambin, nariñandi indarimangaramangara vana ha sahi mastet kiris maña kitindahara sundi ñamba ha piñguvarahara. Hara nariñandi indarimangaramangara vana ha sahi mastetindu kiris ndahara mandarativirandi. Harim sundi ñamba mambingubarahara. Nari apu niñandihinirim yahamirata ndambu uhu vitira, uhi. Nariñandi indarimangaramangara vana kiti muhimimuhim vana andihara, vami.*

17:9 Mt 8.4 nanja, 9.30 nanja, 12.16 nanja, 16.20 **17:10** Mal 4.5 **17:12** Mt 11.14 **17:13** Lu 1.17 **17:17** Lo 32.5 nanja, 32.20 nanja, Jo 14.9 **17:19** Mt 10.1 **17:20-21** Mt 21.21 nanja, Mk 11.23 nanja, Lu 17.6 nanja, 1 Ko 12.9 nanja, 13.2 * **17:20-21** Kru indarimit avi nanja muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kanifiñ kiyi. Jisas ambami, Got nanja kuyundavaravara vana nanja itihañiña vana andimara. Kandihamata vana andita sundi ñamba kandihamata ha piñguvarahara. Mu kwimbi mangiyi, vamba ambami, vandu.

*Jisas kimuta yahamiriman vamba sihinda muñimbiri ambami
(Mak 9.30-32 naŋga, Luk 9.43-45)*

²²⁻²³ Jisas naŋga nuŋandi simbirasara hañiniŋ pirivisa Galili tihiruta nuriŋ nimavamba ambami, Krundu Ñiŋi miŋgaŋ krundu kumaŋgimbañi tamata, nuŋ yivutatamirimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi aŋga yahamirimandi, vami. Kamavahi nuŋandi simbirasara hañiniŋ kuyu kandiha indarihu nuriŋandi maviha pimitimaŋgarami.

Kirañiŋguhu taviyirim timbahiris ŋgumi

²⁴ Kamata Jisas naŋga nuŋandi simbirasara hañiniŋ uta pihi aru Kaperneam yivurahata kiyimu. Kamatihu Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindurim vata kru timbahiris miŋandu hañiniŋ payimu. Pata Pitaŋ nimavamba kitihumu, Nariŋandi ahusiki ndama Gotiŋ kirañiŋguhu tavi niŋandihin miŋasirivasirivarim timbahiris ŋguhi vaha, vamu.

²⁵ Kamavahu Pita ambami, Ara, ŋguhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta maŋguyundavarahihi Jisas nuŋ nimavamba kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niñindu aru miku hañiniŋ muhimimuhim simbirayindu timbahiris miŋandu. Kandihañiniŋ timbahiris ninindu taya miŋandu. Nuriŋandi krunzapandu miŋandu, mana muñiniŋindu taya miŋandu, vami. ²⁶ Kamavahi Pita yahata ambami, Kru muñiniŋindu taya miŋandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nuriŋandi krunzapandu timbahiris mamiŋandu. ²⁷ Hara kamatiriŋ ariŋ ambituma. Kamataharim uta indu ndaŋi aŋiŋgi kavara. Kamata asa kimaŋgima piŋgirimana hañandihin nuŋandi mika ha miŋativata timbahiris muñandihin ŋgina kiyimandi. Timbahiris kandiha miŋata nananŋa ariŋambirim tama, vami.

18

*Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu nindaya aru ñimbi naŋga miŋga
(Mak 9.33-37 naŋga, Luk 9.46-48)*

¹ Kandiherivi hañi Jisasindu simbirasara hañiniŋ pata Jisasin nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi, kru ninindaya ñimbi aru naŋga miŋga kiyimandi, vamu. ² Kamavahu Jisas ñiŋi muŋandi uraramahi payihi nuri kiyimu piriŋ hañi taŋguramaramata ³ ambami, Yi nariŋ kandi ambin, nari mavi maŋgimiruta ñiŋisirambi kindu maña maŋgiyimandiraŋa, Gotindu tiwiyi maŋgiyimandira.* ⁴ Kru mumiŋga nuŋambi taŋguti miŋguti ñiŋi nima maña yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi ñimbi aru sikwi naŋga miŋga kiyimandi. ⁵ Ara kru mumiŋga yaŋirim indarimata ñiŋi sukuyipu nimatarim kinziŋhinzitirimandi hama, yaŋirim kinziŋhinzitirimandi, vami.

*Ñamba vanavana andihi indarimaŋgaramaŋgara vana ñambatindi
(Mak 9.42-48 naŋga, Luk 17.1-2)*

⁶ Kamata Jisas sihinda ambami, Kru mumiŋga anditi ñiŋi mu yambirim indarimaŋgarandi ŋandi ñamba vanayi miŋgata yiviti, kandihaman avinda timba muŋgi aru miŋata nuŋandi piŋgwi hañi simahata kavariŋu

17:22-23 Mt 16.21 **17:24** Kis 30.13 naŋga, 38.26 **18:1** Lu 22.24 **18:3** Mt 19.14 naŋga, Mk 10.15 naŋga, Lu 18.17 * **18:3** Matyundu aŋgwimikiyi kuyu kutanŋguta kumanziŋpi timu tiŋgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaŋiŋandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas naŋga kindandu hañiniŋ muhimimuhim vana nuriŋambi masamasa andimu vata ambavarami. **18:4** Mt 20.27 naŋga, 23.11 **18:5** Mt 10.40-42 naŋga, Lu 9.48 naŋga, 10.16 naŋga, Jo 13.20 **18:6** Mt 17.27 naŋga, Lu 17.1-2 naŋga, 1 Ko 8.12

añakinguku tunḡñi miḡguta kimum. ⁷ Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muviranḡ piḡḡirivḡḡiriramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañiniḡ pimi kavirimandiyu. Hara kru piḡḡirivḡḡiriramandu hañiniḡ pimi aru kavirimandiyu. ⁸ Nandi kuma vaha mana tanda vaha piḡḡirivḡḡiriramiti ñamba vana anditaḡgata pitita kavarina umi. Kamata avinda kuma timu naḡga tanda tamu naḡḡandaya kita sihaḡḡiyimana. Nandi kuma arikita naḡga tanda arikita kitunda naḡ Got ahu maḡḡimuhimu tuta sihaḡḡindi hañi kavariti unamandihi. ⁹ Nandi tamaḡga timu piḡḡirivḡḡiriramiti ñamba vana anditaḡgata, tamaḡga kandiha kumbirata kavarina umi. Kamata tamaḡga timu naḡḡandaya kitanda sihaḡḡiyimana. Nandi tamaḡga arikita kitinda naḡ Got ahutuvarandi heliyi kavariti unamandihi. ¹⁰⁻¹¹ Nari indarimara. Niḡji sukisirambi niñindu munirim nda, ñimbi maniman saḡ vitirama. Nariḡ yinda ambin, Gotindu pihuyi, niḡji kaniḡiniḡindu kutikara hañiniḡ, Yavandak nuḡandi pihuyi kiyi hama naḡga sihaḡḡindu, vami.*

Sipsip yiwaramindu tih kuyu
(Luk 15.3-7)

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumḡḡandu sipsip 100 kiti, miḡḡiyataya yivariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maniḡga, ⁹⁹ sipsip hañiniḡ mititi apuvu kituhitu, uta sipsip miḡḡiyataya yivarahi hañandihin puhirahi. ¹³ Yi nariḡ kandi ambin, sipsip hañandihin aḡga miḡḡata kinzihiḡzitihi. ⁹⁹ sipsip manziḡḡundihu hañiniḡjirim kinzihiḡzitimangarahi. Hara sipsip miḡḡiyataya siḡḡundimi hañandihin aḡga miḡḡata, kinzihiḡzitimangarahi. ¹⁴ Kamata maña nariḡandi Nava nuḡandi pihuyi kiyi hama, niḡji suksiramibi kaniñindu muḡandihin yivaritima vata yakwirivarandi, vami.

Krunavundi ñamba vana andihu miḡḡasirivasiriva vana

¹⁵ Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi niḡḡiñindu muvat naḡ ñamba vana anditi, uta nuḡ ḡga. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi ñamba vana nuḡandi hañiniḡjirim miḡḡasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritiḡgata nuḡ aḡga miḡḡimana. ¹⁶ Ara nandi kuyu mañindaritiḡgata, sihinda uta miḡḡiyavatiniḡ vaha mana arikimbatiniḡ vaha timbata uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiyu. ¹⁷ Kamatina nuriḡandi kuyu mañindaritiḡgata, uta krunavundi Jisasirim indarimangarandu niḡniḡ amba. Kamatina krunavundi Jisasirim indarimangarandu hañiniḡ ndu kuyu ndahara mañindaritiḡgata, nuḡ Gotiniḡ mangaha miḡga, naḡga kru gavaman ndamarim timbahiris miḡḡamiḡa miḡḡanḡ ḡḡimañandi. ¹⁸ Yi nariḡ kandi ambin, muhimimuhim vana piri niñi kahañirimandiraḡa, Got ndahara nuḡandi pihuyi kahañirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niñi kuyivirimandiraḡa, Got ndahara nuḡandi pihuyi kuyivirimandi. ¹⁹ Nariḡ yi sihinda ambin, piri niñi nari arikimbat muhimirim nda mavi

18:7 Lu 17.1 naḡga, 1 Ti 4.1 **18:8** Mt 5.30 naḡga, Mk 9.43 **18:9** Mt 5.29 naḡga, Mk 9.47 **18:10-11** Stt 48.16 naḡga, Sng 34.7 naḡga, Lu 19.10 naḡga, Jo 3.17 naḡga, 12.47 naḡga, Hi 1.14

* **18:10-11** Kru indarimit avi naḡga muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Krundu Niḡji hama krunavundi ñamba vana andita siḡḡundimu hañiniḡ aḡga miḡḡirim payimi, vamba ambami, vandu. **18:15** Wkp 19.17 naḡga, Lu 17.3 naḡga, Ga 6.1 naḡga, Je 5.19-20 naḡga, 1 Pi 4.8 **18:16** Lo 19.15 naḡga, Jo 8.17 naḡga, 2 Ko 13.1 naḡga, 1 Ti 5.19 **18:17** Ro 16.17 naḡga, 1 Ko 5.9 naḡga, 5.13 naḡga, 6.1-6 naḡga, 2 Te 3.6 naḡga, 3.14 **18:18** Mt 16.19 naḡga, Jo 20.23 **18:19** Mt 28.20 naḡga, Mk 11.24 naḡga, Jo 14.23 naḡga, 15.7 naḡga, 1 Jo 3.22 naḡga, 5.14

mĩnzayi tamata, yandi Yavandak nuᅇandi pihuyi kiyi hama naᅇga kuyun-davaritira narinjirim ᅇgurimandi. ²⁰ Arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha pata yandi ᅇmbiyi tiwirimandiyu ha, yi yambi nurinandi ᅇnᅇgiᅇ kiyiman, vami.

Kuᅇgi ndu tihĩ kuyu

²¹ Kandihivi haᅇi Pita Jisas kiyimiyi pata nimavamba kitihumi, Aru miᅇga, krunavundi nandi ᅇnᅇgiᅇndu muvat yaᅇ ᅇnamba vana anditi kuᅇgi kuyivahin, sihinda muᅇmbiri anditi kuᅇgi kuyivahin, kamatataya ututa kuma timu, tamu arikinziᅇi tiᅇgiruramata ᅇmbiri sikwi kuᅇgi kuyivata, ambihaiᅇi vaha vahin. Mana pamata ᅇmbiri sikwi nuᅇandi ᅇnamba vana ha kuᅇgi kuyivahin, vami.

²² Kamavahi Jisas nuᅇ ambami, Yi naᅇ ambin, naᅇ kru ᅇnamba vana kuma timu, tamu arikinziᅇi tiᅇgiruramata ᅇmbiri anditi nuᅇandi kuᅇgi kuyiva. Naᅇ ᅇnamba vana andititi ndahara imutamut nuᅇandi ᅇnamba vanandu kuᅇgi kuyiva. ²³ Indarimara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku maᅇa, simbirasara nuᅇandi timbahiris miᅇamu haᅇandihin nu naᅇga kuyu miᅇasirivasirivarim piri kindi. ²⁴ Kamata timbahiris miᅇasirivasiriva simbira miᅇahi simbirasara muhaman nu kiyimiyi timbuta payimu. Kandihama timbahiris 10 milion miᅇami. ²⁵ Hara timbahiris miᅇami haᅇindu kimbi ᅇguhu ᅇandi maᅇgiyi. Kamataharim aru miku hama ambami, Kru kaniman, ᅇmburin, naᅇga ᅇᅇisimᅇi naᅇga nuᅇandi muhimimuhim sihanaᅇga ᅇgutira kru muᅇiᅇi mut miᅇamu. Kamatu simbirasara saᅇiᅇiᅇi yivurahitu, timbahiris ha miᅇata yaᅇ ᅇgumara, vamba ambami. ²⁶ Kamavahi simbirasara saᅇ hama aru miku hamandu tandanzapa haᅇi tanda mikwimikwinita nimavami, Yaᅇ siᅇngata tahirahanda. Timbahiris nandi miᅇamin haᅇandihin sihanaᅇga kimbi ᅇguriman huᅇndihi, vamba ambami. ²⁷ Kamavahi simbirasara saᅇ hamandu aru miku hamaᅇ mavindihi nuᅇ kuᅇgi kuyivami. Kamata timbahiris miᅇami haᅇandihinirim ndahara kindam, vamba ambami. ²⁸ Kamatihi simbirasara saᅇ hama tapiraiᅇi indihuta simbira kihiri miᅇandu miᅇga nuᅇandi 10 timbahiris taya miᅇami miᅇgaᅇ ᅇgami. Kamata sikwitaya nuᅇ piᅇgiᅇi nikiniki miᅇavandata ambami, Yandi timbahiris miᅇamana ha tihunzaᅇiᅇiᅇi ᅇgu, vamba ambami. ²⁹ Kamatihi simbira kihiri miᅇandu hama nuᅇandi tandanzapa haᅇi tanda mikwimikwinita ambami, Nandi timbahiris miᅇamin ha ᅇguriman huᅇndihi yaᅇ siᅇngata tahirahanda, vamba ambami. ³⁰ Hara simbirasara saᅇ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miᅇandu hamaᅇ kru ᅇnamba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandihaiᅇi kiᅇnᅇgiᅇi timbahiris miᅇami ha miᅇasirivami. ³¹ Kandihamata musa andihĩ kru simbira kihiri miᅇandu haᅇiᅇiᅇi ᅇgahu nurinandi mavimu avi mandimi. Kamatihi uta nurinandi aru miku hamaᅇ muhimimuhim vana simbirasara saᅇ hama andimi haᅇiᅇiᅇiᅇiᅇi ambavaramu. ³² Kamatihi aru hama simbirasara saᅇ hamaᅇ uraramahi payihĩ ambami, Na simbirasara saᅇ ᅇnamba miᅇga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miᅇamana haᅇandihinirim kindam vata, naᅇ kuᅇgi kuyivasin. ³³ Yi naᅇ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miᅇandara ndamaᅇ sihisihĩ mandisina, vamba ambami. ³⁴ Kamavata nuᅇandi aru miku hama simbirasara saᅇ hamarim kitiri kita ambami, Kru kaᅇinda ᅇguhu haᅇiᅇiᅇiᅇiᅇiᅇiᅇi kumanaᅇiᅇiᅇiᅇiᅇiᅇiᅇi tamiman. Kamatin kandihaiᅇi kiᅇnᅇgiᅇi

timbangiris minjami hanjiniŋ sihananŋa anŋa ngurimandi, vamba ambami. ³⁵ Siwimaña nandi, muŋiniŋindu ñamba vana kuŋgi maŋguyivirimandira ha, Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama nariŋandi kuŋgi ndahara maŋguyivirimandi, vami.

19

*Navundi nanna kru miŋasiharamarama vanarim Jisas ambavarami
(Mak 10.1-12 nanna, Luk 16.18)*

¹ Jisas kuyu kaniniŋiniŋ ambavarata mituta, pirivisa Galili mitata pirivisa Judiarim kuku Jordan ndambukari indihumi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu nanna umu. Kamatihi kandihambu kandi nanna hanjiniŋ miŋavindamami. ³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ngim vata payimu. Harim Jisasin nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru muminŋa nimburiŋ saŋinanŋa piŋguvarahi. Kru kandihama ariŋandi tikatika kuyu miŋahandandi vaha, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas kimbi nimavami, Nari Gotindu anŋwimikiyi kuyu kindi hanandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Kuyu kandiha nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundiŋ musa miŋami. Kamata andihi kru nanna navundi yivurahamu, vamba ambami. ⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata niŋum niŋuvaŋ mitata nimburi nanna kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandimbat miŋgiyataya yivurahandu, vamba ambami. ⁶ Got ambami, harim arikimbat kiŋgiŋi maŋgindu. Kwirandimbat miŋgiyataya maña kindu. Harim Got kahañami him hanandihin kru mandaviham, vami.

⁷ Kamavahi Farisi hanjiniŋ Jisasin ambamu, Kamatahara mumindihi Moses ariŋ tikatika kuyu nguta ambami, Kru anŋwimikiyi yihimbivirata navundiŋ nguta piŋguvariti umi, vamba ambami, vamu. ⁸ Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nari tamahumbiri niŋin, harim Moses ngatara andihi navundi piŋguvarandara. Hara kimanŋimaña kamata vana maŋgiyimi. ⁹ Nariŋ yi ambin, kru muminŋa, nimburi kru maminiŋiriritira saŋinanŋa piŋguvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihama nuŋambi navundi miŋaviŋgiriŋgiri vana andihi, vami. ¹⁰ Kamavahi nuŋandi simbirasara hanjiniŋ kuyu kandiha indarita Jisasin nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miŋahandiriman vatanŋata, kindamindihi navundi maŋuram, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihananŋa kuyu kaninandihin maminiŋandu. Got kru minzavativatiŋ ndaya tikatika nŋuhi navundi maŋurandu. ¹² Nari indarimara. Kru muvitamuvita niŋin kita navundi maŋurandu. Muviraŋ niŋumiŋgati kavuhu nuriŋandi kwirandi ha ñambatimi. Muviraŋ kru kwirandimbisa tavihamu harim niŋi maŋavuhu. Muvira Gotindu tiwiyi kiyihiyindu simbirarim indariramata nuriŋambi tikatika kuyu simahata navundi maŋurandu. Harim kru kuyu kaninandihin miŋiman virimandi hama miŋam, vami.

*Jisas niŋi hanjiniŋ mitira yi kiniyi payimu vami
(Mak 10.13-16 nanna, Luk 18.15-17)*

18:35 Mt 6.12-15 nanna, Mk 11.25-26 nanna, Ef 4.32 nanna, Kl 3.13 nanna, Je 2.13 **19:3** Mt 16.1 **19:4** Stt 1.27 nanna, 5.2 nanna, Mal 2.15 **19:5** Stt 2.24 nanna, 1 Ko 6.16 nanna, 7.2 nanna, Ef 5.21 nanna, 5.31 **19:7** Lo 24.1-4 nanna, Mt 5.31 **19:9** Mt 5.32 nanna, Mk 10.11 nanna, Lu 16.18 nanna, 1 Ko 7.10-11 **19:10** 1 Ko 7.1-2 nanna, 7.7-9 nanna, 7.17 **19:12** 1 Ko 7.32-34 nanna, 9.5

¹³ Kandihivi hañi krunavundi ñiñi sukisirambi hañiniñ timbuta Jisas kiyimiyi payimu. Nuñandi kuma ha nurinandi kwirandi hañi tamata, Got nanğa kuyundavariti, nurin nguramam vata andimu. Kamatihura nuñandi simbirasara hañiniñ krunavundi kandihaniniñ ambahimumu. ¹⁴ Kamatihu Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Mitira ñiñi hañiniñ yi kini niñi payimu, nurin karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindan vatanğata, ñiñi niñiniñ maña kiyimu, vami. ¹⁵ Kamavata kuma nuñandiha ñiñi hañiniñindu miku hañi tamami. Kamata kiyihandata kandi upi hanu mitata umi.

*Kru ñañira ariku miñga Jisas nanğa kuyundavarami
(Mak 10.17-31 nanğa, Luk 18.18-30)*

¹⁶ Kamatihu kru mumiñga Jisas kiyimiyi pata ambami, Ahusiki, yi avi vana pamata ñandi andita sihanğiyiman, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Mumindihi na yan avi vanarim kitihuna. Minzaminza Got taya avi. Hara sihanğiyiman vatanğata, Gotindu tikatika kuyu taya miñahandamangara, vami. ¹⁸ Kamavahi kru kandihama Jisasin nimavamba kitihumi, Tikatika kuyu pamatarim ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Tikatika kuyu kandihaniniñindu kuyu nimata kindi. Krunavundiñ mayivutatama. Kru na, navundi maminiñgiri, nanga navundi na, kru maminiñgiri. Kipa mamini, kru muñiniñ kuyusihirata sanjanğa mağatınguru. ¹⁹ Naminavandu tiwiyi kiñinginiñi nurinandi kuyu miñahanda. Kamata nambi nandi kwirandirim mavindamandana maña, sihananğa kruñ ndahara miñata maviñi tama, vami. ²⁰ Kamavahi kru ñañira hama ambami, Yi sihananğa tikatika kuyu kaniñiniñ miñahandandin. Hara yi pamata himirimizikiwi kirivitiñ, vami. ²¹ Kamavahi Jisas ambami, Avinzikiwi miñga kiyiman vatanğata, uta nandi muhimimuhim sihananğa nguna mut miñamu. Kamatu timbahiris ha miñatuta muhimimuhim maniman san hañiniñ ngu. Kamatirimana handa Gotindu pihuyindu avihimimim miñimana. Kamata yi nanğa pañi, vami. ²² Kru ñañira hama muhimimuhim sambu sikwi nanğa miñga. Harim kuyu kandiha indarihi nuñandi mavimbu pimitihi umi. ²³ Kamatihu Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Yi nariñ kandi ambin, kru timbahirisindu ariku miñga Gotindu tiwiyi kiyiman vata aviri tamirimandi. ²⁴ Yi nariñ sihinda ambin, kamel mikwiri sivirisiviri siki humbañi indiwirim, kru timbahirisindu ariku hañiniñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim aviritamandu maña aviri mandamahi, vami. ²⁵ Nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kaniñandihin indarihu maviyahavarami. Kamata ambamu, Ara nindaya sihanğiyimandi, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas nurin tihirata ambami, Kru mañandiha. Hara Got muhimimuhim vana andihi, vami. ²⁷ Kamavahi Pita kimbi ambami, Ngana, ara arinandi muhimimuhim mitata nananğa kindandariñ. Harim ara mum miñimindan, vami. ²⁸ Kamavahi Jisas ambami, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim kihi yivurahimandi hiviyi, Krundu Niñi miñga aru ñimbi nanğandita aru miku ndu minziminzi maka nuñandi hañi minzirimandi.

19:14 Mt 18.2-3 **19:16** Mk 10.17 nanğa, Lu 10.25 nanğa, 18.18 **19:17** Wkp 18.5 nanğa, Lu 10.28 **19:18** Kis 20.13-16 nanğa, Lo 5.17-20 **19:19** Kis 20.12 nanğa, Wkp 19.18 nanğa, Lo 5.16 nanğa, Ro 13.9 nanğa, Ga 5.14 nanğa, Je 2.8 **19:21** Mt 6.20 nanğa, Lu 12.33 nanğa, Si 2.45 nanğa, 4.34-37 nanğa, 1 Ti 6.18-19 **19:23** Mt 13.22 nanğa, Mk 10.24 nanğa, 1 Ti 6.9-10 **19:26** Stt 18.14 nanğa, Jop 42.2 nanğa, Jer 32.17 nanğa, Sek 8.6 nanğa, Lu 18.27 **19:27** Mk 10.28 nanğa, Lu 5.11 nanğa, 18.28 **19:28** Mt 20.21 nanğa, 25.31 nanğa, Lu 22.30 nanğa, 1 Ko 6.2-3 nanğa, Sk 2.26 nanğa, 3.21

Kamati yi nannga kihiri kindandara narindahara, aru miku ndu minzimnzi maka kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi tingiruramatayi minzirimandira. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi taya tingiruramata hanjini karatamirimandira. ²⁹ Nannga krunavundi sihanannga yambirim indarita, nuriñandi tavi, niñusinavan, niñuranavan, niñurimanğatiñ, niñisimniñ, niñumininjuvan, nannga nuriñandi kiva mitamu hanjiniñ sihinda muhimimuhim 100 miñimandiyu. Kamata sihanğiyimandiyu. ³⁰ Hara kru kasirambu uyu hanjiniñ sihindivu sikwi payimandiyu. Kamatu kru sihindivu payu hanjiniñ kasirambu urimandiyu, vami.

20

Simbirasara wain kivayi simbira miñamu niñinindu tih kuyu

¹ Jisas sihinda ambami, Yi kuyu ni kru kasiram vu kiyimandiyu niñinirim ambin. Gotundu tiwiyi kiyihiyiha kru pirivisa niñuva miñga maña. Kivisihu nda kruñ timbuhavuta patin yandi wain kiva niñi simbira miñamu vata umi. ² Kamata nuri nannga kuyu simahata ambami, Simbira miñitira musi hivindu timbahiris kumba nanngananga kiris nariñ nguriman, vamba ambami. Kamata simbihi uta wain kiva nuñandi hañi simbira miñamu. ³ Kamata kiyihandata 9 kilok virañi aru hama sihinda umi. Kamata tihirutihiru upi hañi ngahi kru muvira san tanğuvatata kiyimu. ⁴ Kamatihu ambami, Narindahara uta wain kivayi simbira miñamara. Kamatira simbira miñimandiravu ngaharamata nariñ timbahiris titiyi nguriman, vami. ⁵ Kamavahi umu. Kamata ina miriyi kiyihihi, nannga ina miñgurim sanğindanğumi hiriviyi aru hama sihinda anga uta siwimaña musa nda andimi. ⁶ Kamata kivititi 5 kilok tirimindihi sihinda uta kru muviran ngahi tihirutihiru upi hañi tanğuvatata kiyihu ambami, Nari mumindihi musi hivi nari niñindaya san tanğuvatata kiyihara kivititi, vamba ambami. ⁷ Kamavahi ambamu, Ariñ kru muñnanga simbira manğuyi, vamba ambamu. Kamavahu ambami, Narindahara uta yandi wain kivayi simbira miñamara, vamba ambami. ⁸ Kamata kivitititih, nuñandi simbira miñahuhu karatamandi hamañ ambami, Simbirasara hanjiniñ uraramina patu timbahiris ngu. Sihindivu pata simbira miñayu hanjiniñ wisa nguta, kasiramiyi pata miñayu hanjiniñ ngu, vamba ambami. ⁹ Kamavahi kru kivititi 5 kilok pata simbira miñamu hanjiniñ kumba nanngananga kiris miñamu. ¹⁰ Kamatihu kru simbira nuringwisa miñamu hanjiniñ pata timbahiris sambu vaha miñimindañ vamba indarimu. Hara nurindahara kumba nanngananga kiris miñamu. ¹¹⁻¹² Kamata timbahiris miñamu hambu ngata kiva niñuva hama nannga kuyu miñgumu. Kamata ambamu, Kru ndaniniñ sihindivu pata miñgiya hirivi taya simbira miñayu ndaniniñ timbahiris ariñ nguna maña nuriñ nguna. Ara kivisuñ nda kita simbira tikatika miñahariñ ariñ ina kirahimuhi pata kivitititi, vamba ambamu. ¹³ Kamavahu kiva niñuva hama kuyu kandiha indarita simbirasara muhamanğ ambami, Yambiha, yi nanğ ñamba vana manandin. Nananga, timbahiris kumba nannga kirisirim kuyu simahariñ. ¹⁴ Nandi timbahiris ni miñata uhu. Yi yambi piritamata nanğ timbahiris ngwin maña, sihindivu sikwi payi ndamanğ ndahara timbahiris siwimañanda ngwin. ¹⁵ Niñandiñin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tingiruhin. Yi

nuriŋ avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami. ¹⁶ Kamata Jisas ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu haŋiniŋ kasirambu patu, kasirambu kindu haŋiniŋ sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

Kwiriñimbiri kimuta anġa yahamiriman vami
(Mak 10.32-34 naŋġa, Luk 18.31-33)

¹⁷ Jisas Jerusalemirim umi. Kamata nuŋandi 12 simbirasara haŋiniŋ timbuta muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiniŋgin nuriŋ ambami, ¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimindaŋ. Kamatiriŋ Krundu Ñiniŋ Gotiŋ kirañiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ naŋġa tikaŋka kuyundu mirimba naŋġa haŋiniŋindu kumaŋgimbañi tamimandiyu. Kamata nuŋ ŋgatiŋgiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu. ¹⁹ Kamata krunzapa nuŋiniŋindu kumaŋgimbañi tamimandiyu. Kamatu nuŋ kandihaŋiniŋ ambasuvata piŋġirawisita, ahuandiñi yiwurimbimandiyu. Kamatu arikiŋgivi kita kwiri hañi anġa yahamirimandi, vami.

Jems naŋġa Jon aru miku yivurahimindaŋ vata andimu
(Mak 10.35-45)

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu ñiŋisim arikimbat, naŋġa niŋum Jisas kiyimi payimu. Kamata niŋum tanda mikwimikwinita Jisasiŋ ambami, Naŋ muhimirim kitiwiriman, vami. ²¹ Kamatihi Jisas nuŋ nimavamba kitihumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi haŋambi Jisasiŋ ambami, Na aru miku yivurahata, yandi ñiŋi arikimbatŋ ambina, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami. ²² Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarita ambami, Kitihura vana niŋandihindu sapa ha mangamangarandara. Nari arikimbat, kuku kuvirahuvira vunġi yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikimbat nuŋ ambamu, Ara andihariŋ, vamu. ²³ Kamavahu Jisas arikimbatŋ ambami, Nari yandi kuku kuvirahuvira vunġi hañi kuvirimandira. Hara yiharamahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minziminsi simbira niŋandihin yandima. Minziminsi maka kandihaŋiniŋ krundu, yandi Yavandak siwitamami niŋiŋ, vami. ²⁴ Kamatihi Jisasiŋdu 10 simbirasara haŋiniŋ niŋusi niŋura kandihamatimu kuyu ha indarita, arikimbatirim kipuhiputimu. ²⁵ Kamata Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ uraramahi payihu ambami, Nari ŋgandara. Aru miku muyindu haŋiniŋ nuriŋandi krunzaparim ariŋandi kuyu taya indarimu vata tikaŋkatmangarandu. Naŋġa nuriŋandi kru aru haŋiniŋ, krunavundi nuriŋandi kuyu sihanaŋġa miŋahandamu vata, tuvirandu. ²⁶ Hara kandihamata vana ha nari naŋġa maŋgiyim. Nariŋandi ñiŋgiŋindu kru muvat aru miŋġa kiyiman virimandi hama, nariŋandi simbirakara miŋġa kiyim. ²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, nariŋandi simbirakara saŋ miŋġa kiyim. ²⁸ Kamata maña Krundu Ñiŋi hama krunavundi niŋambirim simbira miŋamu vata mambayimi. Simbira miŋata nuŋandi kwirandi ha nuŋambi ŋguta kimuta krunavundi sambu mut miŋitiŋi vata payimi, vami.

20:16 Mt 19.30 naŋġa, Mk 10.31 naŋġa, Lu 13.30 **20:18** Mt 16.21 naŋġa, 17.22-23 **20:21** Mt 19.28 naŋġa, Lu 22.30 **20:22** Mt 26.39 naŋġa, 26.42 naŋġa, Mk 14.36 naŋġa, Jo 18.11 **20:23** Mt 25.34 naŋġa, Si 12.2 naŋġa, Ro 8.17 naŋġa, 2 Ko 1.7 naŋġa, Sk 1.9 **20:25** Lu 22.25-26 **20:26** Mk 10.43-44 naŋġa, Lu 9.48 **20:26** Mt 23.11 naŋġa, Mk 9.35 naŋġa, Lu 22.26 **20:28** Lu 22.27 naŋġa, Jo 13.14 naŋġa, Fl 2.7 naŋġa, 1 Ti 2.6 naŋġa, Ta 2.14 naŋġa, 1 Pi 1.19

*Jisas kru arikimbat tamiŋga űumi űiniŋ miŋavindamami
(Mak 10.46-52 nanga, Luk 18.35-43)*

²⁹ Jisas nanga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ piŋu aru Jeriko mitata umu. Kamatiŋu krunavundi sambi sikwi nuri nanga umu. ³⁰ Kamatiŋu kru arikimbat kwimbi tivi haŋi minzita kiyimu. Arikimbat kandihaniŋ tamiŋga űumi űiniŋ. Harim Jisas payi vahu indarita kuyu kimbaŋi pativat ambamu, Aru miŋga na Devit Niŋuŋiŋgi. Na ariŋ sihiŋga, vamu. ³¹ Kamavahu krunavundi indarita arikimbatin ambahimuta ambamu, Mika nariŋandiha satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbaŋi ambamu, Aru miŋga na Devit Niŋuŋiŋgi, na ariŋ sihiŋga, vamu. ³² Kamavahu Jisas tanguramata arikimbatin ambami, Yi nariŋ pamatiriman, vami. ³³ Kamavahi arikimbat kimbi ambamu, Aru miŋga, ariŋandi tamiŋga niŋiniŋ miŋavihiri, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisasin arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu tamiŋga haŋi timbusarahi, sariwayi ŋandiŋ tamiŋga nuriŋandi haŋiniŋ avindihi tihiraŋamu. Kamatihi arikimbat Jisas nanga umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundiŋ kuyu ŋgumi

21

(Sapta 21—25)

*Jisas Jerusalem aru miku indiwimaŋandimi
(Mak 11.1-11 nanga, Luk 19.28-40 nanga, Jon 12.12-19)*

¹⁻² Jisas nanga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ Jerusalem yivurahirimindihu ariŋindimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta piŋu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatin simbita nimavami, Piŋu kututa ŋgariŋ ndaŋi umara. Uta sikwitaya ŋgitiŋa donki mu siki timburamitu kiyimandi, űiŋi nuŋandi handahara nu nanga kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niŋi timbuta payimara. ³ Kamatiŋa kru mumuŋga nariŋirim kuyu mu ambitiŋgata ambamara, Donki arikita niŋiniŋ, Aru hama simbira nanga, vamba ambamara. Kamavitiŋa sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami. ⁴ Kanimata vana yivurahami niŋandihirim kuha kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami, ⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niŋandihin ambavaramara, Niŋgamara. Nariŋandi aru miku nima payi. Nu kru űimbi maniman hama payimaŋandi. Kamata donki himba muniŋi minzi. Nu donki miwiri niŋi minzita payi, vami.

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maŋa andimu. ⁷ Kamata donki niŋum nanga űiŋi ha timbuta payimu. Kamata arikimbat nuriŋandi miŋwiri kuta haŋiniŋ donkindu kuti haŋi yivutihumu. Kamatiŋu Jisas kimba haŋi minzimi. ⁸ Kamatihi krunavundi sambi nuriŋandi miŋwiri kuta haŋiniŋ siharanzihara kindimbat haŋi yivutihumu. Kamatiŋu muvira ahumakamaka miki nanga haŋiniŋ tahirandahira kindimbatiyi tamamu. ⁹ Kamatiŋi krunavundi Jisasindu kasiram ndambu umu ndaniŋiŋ nanga sihindiŋ payimu niŋiniŋ, sihananga nimavamba tanguvihumu, Devit Niŋuŋiŋgirim kinzihiŋzitim. Kru Aru nimandu

ñimbiyi payimi niman, Got nuñ avindamam. Got kimbayindu sikwi nimarim kinzihinzitim, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihuhi, pihu aru hañindu kronavundi sihananga ngata pindirata nimavamba kitihumu, Kru kanima ninindimbanzikwi, vamu. ¹¹ Kamavahu kronavundi nu nanga umu hañiniñ ambamu, Nu Jisas, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga. Pihu Nasaret, pirivisa Galilindu miñga payi, vamu.

Timbahiris simbira miñahu pinguvarami

(Mak 11.15-19 nanga, Luk 19.45-48 nanga, Jon 2.13-22)

¹² Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihumi. Kamata kru kandihanu timbahiris simbira miñamu hañiniñ sihananga pinguvarami. Kamata kru timbahiris tivirandu hañiniñindu pina hañiniñ, nanga kava tamahuhu mut miñandu hañiniñindu minziminzi maka hañiniñ miñasingivarami.* ¹³ Kamata nuriñ ambami, Gotindu angwimikiyi nimavamba ambami, Yandi tavi niñandihin yi nangandaya kuyundavaravara tavi kiyimandi, vamba ambami. Hara nari andihara kru kurihahuriha nanga kipa nanga hañiniñindu sipirusipiru upi maña kiyi, vami. ¹⁴ Kamata Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi kiyimi. Kamatihi taminga ñumi nanga tanda ñamba hañiniñ nu kiyimiyi payihu nuriñ miñavindamami. ¹⁵⁻¹⁶ Hara Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ, Jisas muhimimuhim avinzikwi sihirami hañiniñ ngamu. Nanga ñiñisirambi Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba tanguvihumu, Nari Devit Niñuñingirim kinzihinzitimara, vahu indarimu. Harim nuriñ kitiritihi, Jisasni nimavamba kitihumu, Na ñiñisirambi niñiniñ kuyu ambayu ni indarina, vamu. Kamavahu Jisas kimbi ambami, Ara yi indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu angwimikiyi ngatingiruta mam-baha ngandara. Devit Gotiñ ambami, Niñi suksisirambi nandi ñimbi tihuyahandu, vamba ambami, vami. ¹⁷ Kamata Jisas nuriñ mitata pihu aru hañindu tapirañi pindihami. Kamata anga pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi

(Mak 11.12-14 nanga, 11.20-24)

¹⁸ Kamata kivisun nda Jisas sihinda pihu aru hañi anga uhi, nuñ avihatimi. ¹⁹ Kamata kindi tivi hañi ngahi ahu fik muñandihin kiyihi arihañi umi. Hara ngahira kandihani kandi mañgiyimi. Miki hañiniñ ndaya kiyihu ahu fik hañandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandimirimana, maninganzikwi, vami. Kamavahi sariwayiñandi ahu fik hañandihin kwiriñandimi. ²⁰ Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniñ kandihana ngata pindiramu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatihini ahu fik niñandihin sariwayiñandi kwiriñandi, vamu. ²¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Nariñ yi kandi ambin, nari indarimanjarata, nariñandi indarimit arikita mañgiti, yi ahu fik niñandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Nanga kandi vana nindaya mañandihara. Apu ndañandihin nimavamba ambitira, Na yahamirata kumbitihuta

21:11 Mt 21.46 * **21:12** Kava nanga muhimimuhim, kru mut miñandu hañiniñ, kandihaniniñ Gotiñ kirañinguhu upiyiñdu. Kru muvira muhimimuhim kirañinguhu upiyi kindi hañiniñ mut miñirim, timbahiris kirañinguhu nduyi taya mut miñandu. Rom nanga Grikindu timbahirisiyi mut mamiandu. **21:13** Ais 56.7 nanga, Jer 7.11 nanga, Mk 11.17 nanga, Lu 19.46 **21:14** 2 Sml 5.8 nanga, Ais 35.5-6 **21:15-16** Sng 8.2 **21:19** Lu 13.6 **21:21** Mt 17.20 nanga, Lu 17.6 nanga, Jo 14.12 nanga, 1 Ko 13.2 nanga, Je 1.6

añakinguku ndañi miŋgu vamba ambitira, ambahara maña andihi. ²² Ara indarimanġarata Got nanga kuyundavarimandira ha, muhimimuhim miŋjirim ambirimandira ha, nari miŋjirmandira, vami.

*Jisasij nin ndimbanzikwi aru ñimbi ngumi vamba kitihumu
(Mak 11.27-33 nanga, Luk 20.1-8)*

²³ Jisas Gotiŋ kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihuta krunavundiŋ ambaramami. Kamatihi Gotiŋ kirañinguhu hañiniŋindu aru miku hañiniŋ nanga Israel hatindu aru miku hañiniŋ payimu. Kamata Jisasij nimavamba kitihumu, Na ñimbi kaniŋandihin paŋundu miŋata kanimata vana ni andina. Nanga nindimbanzikwi ñimbi nguta ambahi kanimata simbira miŋana, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas kimbambami, Yindahara nariŋ muhimirim kitiwiriman. Kamatin kimbambami yaŋ kandi ambitira ngatanda, yi nariŋ yaŋ ninimbaha taya ñimbi nguhi simbira miŋandinirim ambitin indarimandira. ²⁵ Jon krunavundiŋ kukuyi miŋangirundi vana ha pañindu miŋami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nuriŋambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitiriŋ ariŋ nimavamba kitiwirimandi, Ara mumindihi nuŋambirim maŋindarimanġarandira, vamba ambirimandi. ²⁶ Hara kaŋandihin krundu vana vataŋgata krunavundirim piŋitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba vambandundihi, vamu. ²⁷ Kamavata Jisasij ambamu, Ara maŋgandariniŋ, vamu. Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Yindahara ninimbaha taya yaŋ ñimbi nguhi simbira kaniŋandihin miŋandinirim nariŋ maŋambiminda, vami.

Kru mumingandu ñiŋi arikimbatindu tihi kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotiŋ kirañinguhu hañiniŋindu aru miku hañiniŋ nanga Israel hatindu aru miku hañiniŋ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru mumingandu kru ñiŋi nuŋandi arikita. Nuŋandi ñiŋi niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñiŋi, musi uta wain kiva ndañi simbira miŋa, vamba ambami. ²⁹ Kamavahi ñaniŋ ambami, Yaŋ yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyiŋi nuŋandi indarimit hambu tivirahi umi. ³⁰ Kamata niŋuva uta ñiŋi muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñiŋi hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara maŋumi, vami. ³¹ Jisas kamavata ambami, Ñiŋi arikimbat hañindu ninindaya niŋuva ambami maña andimi, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nariŋ yi kandi ambin, kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa hañiniŋ, nanga navundi kru miŋaviŋgiriviŋgiri hañiniŋ wiŋa Gotindu tiwiŋi kiyimandiyu. ³² Jon nari kiyimaraŋi yivurahata nariŋ tititi vana taya isihuramami, hara nuŋjirim maŋindarimanġaramara. Kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa hañiniŋ, nanga navundi kru miŋaviŋgiriviŋgiri hañiniŋ niŋambirim indarimanġaramu. Kandihamata vana andihu ngamara, hara nariŋandi indarimit hambu tivirahi niŋambirim maŋindarimanġaramara, vami.

*Kru ñamba ñiniŋ wain kiva karatamandu hañiniŋindu tihi kuyu
(Mak 12.1-12 nanga, Luk 20.9-19)*

³³ Jisas aru miku hañiniŋ sihinda ambami, Sihinda tihi kuyu muŋandihin indarimara. Kru mumingandu wain kiva miŋami. Kamata

tapa hañandihin timbayi tama tanğirata arindihuyivimi. Kamata kiva tunğı hambu wain kiris tanğuvusivusirim kumba kayivata musa miñata, kru kita kiva ha karatamatarimarim tavi kuta nandi tihumi. Kamata kru muvira simbira miñimandiyu vata kiva ha nuriñandi kumañi tamami. Kamata pihu mu kutañi umi.* ³⁴ Kamata wain hañiniñ kandi tamirim andimi. Kamatihi nuñandi simbirasara sañ muvirañ uta kiva simbira miñamiña hañiniñ kiyuyi nuñandi wain mindi miñamu vata simbihi umu. ³⁵ Kamatihi kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ simbirasara sañ hañiniñ miñata, muhamañ yivuta, muhamañ yivutatamahu kimuhi, muhamañ timba kavaramu. ³⁶ Kamatihi kiyihandata kiva niñuva hama sihinda nuñandi simbirasara sañ muvirañ simbihi nuri kiyimuyi umu. Kimañgimañi simbimi hañiniñ tarativirata sambimari simbimi. Kamatihi kivayi simbira miñamu hañiniñ simbirasara sañ kandihañiniñ ndahara siwimaña musa nda andimu. ³⁷ Kamatihi kita kiva niñuva hama nuñandi ñiñi timbanzikwiñ simbihi nuri kiyimuyi umi. Niñuva ambami, Yandi ñiñi niñandu kuyu indarimandiyu, vamba ambami. ³⁸ Hara kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ ngahu ñaniñ payihi nuriñambi masamasa kuyundavarata ambamu, Kru nima niñuvandu muhimimuhim nu miñimandi. Harim nuñ yivutatamata, niñuvandu kiva ni ara miñim, vamba ambamu. ³⁹ Kamavata kru hamañ miñahandata pingirita uta kiva tapa kut hambu kavarahu indihuhi yivutatamahu kimumi. ⁴⁰ Harim muyivi kiva niñuva hama pata kru nuñandi kiva hañi simbira miñandu hañiniñ pamata musa andirimandi, vami. ⁴¹ Kamavahi nuñ ambamu, Kru ñamba kandihañiniñ pisingarimandi. Kamata wain kiva ha miñata kru muñiniñ nguti karatamirimandiyu. Kamata ñaña miñamiña tiwimiyi yivutihuramata nuñ ngumandiyu, vamu. ⁴² Kamavahu Jisas nuriñ niñavamba kitihumi, Nari Gotindu angwimikiyi kuyu mandambu niñu ngatangiñiruta mambaha ngamara. Kuyu kandiha ambami, Timba tavi tihutihu hañiniñ ñamba vata tivimbu tamamu. Timba kandiha tihu tavi tapa miñahandahandandu timba avi ñandi kiyi. Aru hama nuñambi kandihim ha andihi yivurahahi ara ngahariñ avindimbanzikwi kiyi, vamba ambami. ⁴³ Kamataharim nariñ yi ambin, kuha nari Gotindu tiwiyi kiyimara. Hara nariñ Got tihimitata krunavundi muñiniñ miñimandi. Kamati nuñandi tiwiyi kita, nuñandi kuyu taya miñahandirimandiyu. ⁴⁴ Kamata kru timba himba kandihañi miñgata yivirimandi hama punzi hañiniñ yivurivumbirimandi. Hara timba kandiha kru ngimba muyi miñgata yivirimandi ha, timba ha kru kandihamañ yiviti miñindirimandi, vami.*

⁴⁵ Kamavahi Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nañga Farisi tihhi kuyu kandiha indarita ambamu, Ni ariñambiriminzikwi ambi, vamu. ⁴⁶ Harim Jisasiniñ miñahandimindañ nzikwi vata andimu. Hara krunavundi Jisasirim kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piñitumu.

* **21:33** Wain kivandu tihhi kuyu niñandihin, Jisas Aisaia 5.1-2yi ngami. Got krunavundi Israeliñ andimirim tihhi kuyu. Tihhi kuyundu sapa ha niñmata. Kiva niñuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati. **21:35** Mt 22.6 **21:38** Mt 27.18 **21:39** Hi 13.12 **21:42** Sng 118.22-23 nañga, Ais 28.16 nañga, Mk 12.10 nañga, Si 4.11 nañga, Ro 9.33 nañga, Ef 2.20 nañga, 1 Pi 2.6-8 **21:44** Ais 8.14-15 nañga, 60.12 nañga, Dan 2.44-45 nañga, Sek 12.3 nañga, 1 Pi 2.8 * **21:44** Kru indarimit avi nañga muvira ambandu. Kuyu Matyu 21.44yi kindi niñandihin Matyu mayihimbivirami. Sihindivu kru mumiña yihimbivirami, vandu. Luk 20.18yi ngamara. **21:46** Mt 21.11 nañga, 21.26 nañga, Lu 7.16 nañga, Jo 7.40

22

Kru nanğa navundiņ miņavisihuramata ñahuraviravindu tihi kuyu
(Luk 14.16-24)

¹ Jisas sihinda aru miku haņiniņ tihi kuyu mu ŋguta nimavami,
² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku mumingandu maña. Kru ñiņi nuņandi hama navundi uririndihi, aru miku hama ñahuravimi.
³ Kamata timu kandihafi payimandiyu vata kruņ ambami. Kamata ñaņa hivi haņi nuņandi simbirasara saņ haņiniņ uta kru kandihaniņi timbuta payimara vata simbihi umu. Kamatihi uta ambahu payivayirim yakwirivarata mambayimu. ⁴ Kamatihi sihinda nuņandi simbirasara saņ muviraņizikwi simbifa ambami, Uta kru ambasimin haņiniņ nimavamba ambamara. Ngamara, nu nuņandi bulmakau kru muvira nanğa sihim muvira kwirandi nanğa haņiniņ ndahara yivutatamata ñaņa nuņandiha siwitami. Kamataharim pata ñamara, vamba ambamara, vamba ambami. ⁵ Kamavahi aru miku hamandu simbirasara saņ haņiniņ uta kru haņiniņ ambami maña ambavaramu. Kamatihura nuriņandi kuyu maņindarita siņgunziņgu umu. Muhama nuņandi kivayi umi. Muhama nuņandi timbahiris simbira miņirim umi. ⁶ Hara muvira, aru miku hamandu simbirasara saņ haņiniņ miņahandata sihuminguyi ŋguta yivutatamahu kimumbiramu. ⁷ Kamatihi aru miku hamaņ kitiritihi nuņandi saņgazara haņiniņ simbihi umu. Uta kru nuņandi simbirasara saņ yivutatamamu haņiniņ sihananğa yivubarahu kimuta mitumu. Kamata nuriņandi pihu aru ha kiramu. ⁸ Kamata aru miku hama nuņandi simbirasara saņ haņiniņirim ambami, Kru nanğa navundiņ miņavisihuramata ñahuraviravindu ñaņa siwi kiyi. Hara kru uraramasimin haņiniņ aviņiniņ ma, harim pata maņirimandiyu. ⁹ Kamataharim kwimbihingiriņi uhuhu kru sihananğa ŋgimandira haņiniņ, uraramitira timu niņi payimu, vamba ambami. ¹⁰ Kamavahi nuņandi simbirasara saņ kandihaniņi kwimbi sihananğayi siņgunziņgu uhuhu krunavundi ŋgamu haņiniņ yivutihuramamu, krunavundi ñamba ŋiniņ nanğa aviņiniņ. Kamatihi pata ñirim minzihu tavi ha yavurimi. ¹¹ Kamata krunavundi minzita kiyihuhu, aru miku hama nuriņ ŋgirim indihumi. Kamata ŋgahira kru mundama mikwiri avi kru nanğa navundiņ miņavisihuramata ñahuravindu hiviyi tamandu ŋandi mandamami. ¹² Kamatihi aru miku hama kitihumi, Yambiha, na mumindihi mikwiri aviņandihin mandamimat pindihana, vamba ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu maņgiyimi. ¹³ Kamata aru miku hama simbirasara saņ haņiniņirim nimavamba ambami, Nuņandi kuma tanda ni simahata kavaritira tapira kivimingwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimingwi kandihafi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami. ¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got krunavundi sambi uraramandi. Hara minzativatiņ ndaya pindihavindiharim yihiramandi, vami.

Timbahiris Sisariņ ŋguhu vaha mana mambaha ŋguhu
(Mak 12.13-17 nanğa, Luk 20.20-26)

¹⁵ Kamata Farisi uta Jisasin kindimbuhirata ŋgatiņgurimindaņ vata kuyu ñamu. Jisasin kuyusihiritiriņ kuyu aka vu ambiti, nuņandi kuyu kandihafi nuņ ŋgatiņgurimindaņ vata indariramamu. ¹⁶ Kamata

nuriṅandi simbirasara haṅṅinṅ naṅga Herotinduyindu kru muviraṅ simbiḅu, Jisas kiyimiḅi uta nuṅ ambamu, Ahusiki, ara naṅ ṅgandariṅ, na kanditaya ambavava miṅga. Kamata krunavundiṅ kuyu kanditaya Gotindu vana ambavarandana. Na kru mumingariṅ ndahara mambinṅitundana. Na kruṅ kuyu siwimaṅa ndaya ambaramandana, ṅimbi naṅga ṅṅinṅ naṅga ṅimbi maniman ṅṅinṅ. ¹⁷ Kamataharim ariṅ ambina ṅḅim. Na pamata indarina, Sisariṅ timbahiris ṅguhariṅ vaha, mana mambaha ṅguhariṅ, vamu. ¹⁸ Kamavahura Jisas nuriṅandi indarimit ṅamba ha atinda ṅgami, harim ambami, Kru kuyusihirimbiḅahiḅa nari, yaṅ mumindiḅi kuyusihirim andira. ¹⁹ Yaṅ timbahiris tamandara muḅa isihuramitira ṅḅitin, vami. Kamavahi timbahiris miṅḅiya kiris taya nu kiyimiḅi miṅḅata payimu. ²⁰ Kamatiḅu Jisas nuriṅ nimavamba kitihumi, ṅimbi naṅga kipumika ni ninindu, vami. ²¹ Kamavahi ambamu, Sisarindu, vamu. Kamavahu ambami, Sisarindu him Sisariṅ ṅgumara, Gotinṅ him Gotinṅ ṅgumara, vami. ²² Kamavahi kuyu kandiḅa indarita pindirata, nuṅ mitata umu.

*Jisasinṅ Sadyusi kru kimuta aṅga yahamirimarim kitihumu
(Mak 12.18-27 naṅga, Luk 20.27-40)*

²³ Kandihivi haṅṅindaya Sadyusi Jisas kiyimiḅi payimu. Kandihanṅinṅ ambarasimu, Kru kimundu haṅṅinṅ aṅga mayahamirimandiyu, varasimu. Harim Jisasinṅ nimavamba kitihumu, ²⁴ Ahusiki, Moses ambami, Kru mumingḅa ṅṅiṅ maṅgavimat kwimitiṅgata, nimburiṅ niṅura urata ṅṅiṅ kaviti, niṅusindu krunzapa ha manziṅgundimi, vamba ambami. ²⁵ Kuḅa ariṅandi ṅṅiṅḅiṅ kru miṅza susukiyindu taya kuma timu, tamu arikinziḅi tiṅḅiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kiḅa kimumi, hara ṅṅiṅ maṅgavumi. Harim niṅura Yaṅḅiv hama navundi kandihanṅambinṅ urami. ²⁶ Kamatiḅi niṅura Yaṅḅiv hama ndahara ṅṅiṅ maṅgavimat kimumi. Kamatiḅi Kari hama ndahara siwimaṅanda ṅṅiṅ maṅgavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi. ²⁷ Sihanṅaṅga kimuta mituhu, kiḅa imbi navundi haṅḅambi kimumi. ²⁸ Harim na amba. Kru kimuhimu haṅṅinṅ aṅga yahamirimandiyu tiwimiḅi navundi haṅḅambi nin nimburi sikwi niṅusi niṅura kuma timu, tamu arikinziḅi tiṅḅiruramata haṅṅindu nimburi kiyimandi. ṅḅandana, nuri sihanṅaṅga nuṅ uramu, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nuriṅ kimbḅi ambami, Nari Gotindu aṅḅwimikiḅi kuyu kindi haṅḅandinṅ mambaha ṅḅandara. Naṅga nari Gotindu tikatika ndahara maṅḅandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara. ³⁰ Gotindu kutikara nuṅandi piḅuyi kindu haṅṅinṅ navundi maṅḅurandu. Siwimaṅa ṅandi, krunavundi kimuhimu haṅṅinṅ aṅga yahamirimandiyu hiḅiyi, kru haṅṅinṅ navundi maṅḅurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu. ³¹ Hara kru kimuta aṅga yahamirimandiyu vava vana niṅandihinirim nariṅ kitiwiriman. Nari Gotindu aṅḅwimikiḅi kuyu kindi haṅḅandinṅ ṅḅatiṅḅiruta mambaha ṅḅandara. ³² Got ambami, Yi Got. Yandi ṅimbi Abraham, Aisak, naṅga Jekop tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kamavata siḅinda ambami, Krunavundi kimuta sava humbaṅi kindu haṅṅinṅ Gotindu ṅimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi siḅaṅḅindu haṅṅinṅ Gotindu ṅimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jekop ndahara siḅaṅḅindu, vami. ³³ Kamavahi krunavundi nuṅandi kuyu kandiḅa indariḅu maviyahavarami.

*Gotindu tikatika kuyu kimangimanzikwi
(Mak 12.28-31 nanğa, Luk 10.25-28)*

³⁴ Kamata Farisi Jisas Sadyusiy kuyu hindi miñayihı vava kuyu indarimu. Kamataharim nu kiyimiyı payimu. ³⁵ Kandı ñıngı hañi tikatika kuyu miñasirivasiriva mumınga ndahara kiyimi. Harim kandihama Jisasirim ambiti ngıtın vata nimavamba kitihumi, ³⁶ Ahusiki, tikatika kuyu pamata kuyu sikwi kimangima, tikatika kuyu muviran sihananğa tarativirahi, vami. ³⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Nari Gotiy miñata maviñi tamamara, arıñandı Aru nıman. Nari nuñ nariñandı maviñguku nanğa, nariñandı maviñiñi nanğa, nariñandı indarimit nanğa miñata maviñi tamamamara. ³⁸ Tikatika kuyu kaniñandihin aru, nanğa kimangimanzikwi. ³⁹ Nanğa tikatika kuyu siwimaña muha niñandihin. Nambi nandı kwirandırım mavindamandana maña, sihananğa kruñ ndahara miñata maviñi tama. ⁴⁰ Kuyu arikita kaniñiñi kuyu muvirandu kuyu sapa. Gotindu tikatika kuyu sihananğandu kuyu sapa. Nanğa kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiñi kuyu yihimbiviramundu kuyu sapa, vami.

*Jisas Farisiy kru Got yihiramami hamarim kitihumi
(Mak 12.35-37 nanğa, Luk 20.41-44)*

⁴¹ Farisi tihiruta kiyihuhu Jisas nurıñ nimavamba kitihumi, ⁴² Nari kru Got krunavundi nuñandıñ anğa miñimandı vata yihiramami hamarim nari pamata indarira. Nu ninindu ñiñi, vami. Kamavahi nuñ nimavamba ambamu, Nu Devit niñuñıñgi, vamu. ⁴³ Kamavahu Jisas nurıñ nimavamba kitihumi, Hara mumindihi Gotindu Maviñiñi nuñ indarimit nguhi, Devit kru kandihamarim ambami, Yandı Aru miñga vami. Kamavata Devit nimavamba ambami, ⁴⁴ Aru hama yandı Aru hamañ ambami, Na yandı kuma kandı samba nimbu minzirimana. Kamatina nandı miku hañiñiñi tamitin nandı tiwiyi kiyimandıyu, vamba ambami. ⁴⁵ Nari ngamara. Devit nuñambi kru kandihamarim ambami, Na yandı Aru miñga vamba ambami. Hara pamatarım kru kandihama Devit niñuñıñgi, vami. ⁴⁶ Kamavahi muvat ndahara Jisasıñ kuyu kimbı mañambami. Kamata kandihivi hañi kita, Jisasıñ muhim vanarım kitihuhitihurım piñitumu.

23

*Farisi nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa ñiniñ ndu vana
(Mak 12.38-39 nanğa, Luk 11.43 nanğa, 11.46 nanğa, 20.45-46)*

¹ Mutiwimiyi Jisas krunavundiñ nanğa nuñandı simbirasarañ kuyu ngumi. ² Kamata ambami, Moses tikatika kuyu ambavarami maña, nariñ tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiñiñi nanğa Farisi hañiñiñi tikatika kuyu ambavarandu. ³ Kamataharım muhimimuhım kuyu nariñ ngumandıyu hañiñiñi indarita miñahandamara. Hara muhimimuhım vana andıñdu hañiñiñi mamıñahandamara. Muhimimuhım kuyu sambı ambavarandu, hara ambandu kuyu ha mamıñahandandu. ⁴ Krundu tivıñgiñi pimi tupi ñandı simahata kavuramımañandihu kru kavıngavu aviritamandı. Hara nuriñambi pimi musimbiri ndahara kruñ nguramata kavuhavurım kuma mañgundu. ⁵ Muhimimuhım vana andıñdu

22:37 Lo 6.5 nanğa, 10.12 nanğa, Lu 10.27 **22:39** Wkp 19.18 nanğa, Mk 12.31 nanğa, Ro 13.9 nanğa, Ga 5.14 **22:40** Mt 7.12 nanğa, Ro 13.10 nanğa, Ga 5.14 nanğa, 1 Ti 1.5 **22:42** Jo 7.42
22:44 Sng 110.1 nanğa, Mt 26.64 nanğa, Si 2.34 nanğa, 1 Ko 15.25 nanğa, Hi 1.13 **22:46** Mk 12.34 nanğa, Lu 14.6 nanğa, 20.40 **23:3** Mal 2.7-8 **23:5** Mt 6.1

hañiniñirim, kru ngimandiyu vata andindu. Got nannga kuyundavaravararim tavi aru mirimbañi simahandu. Kamata mikwiri nuriñandi kuta hañi ñapiru hambu siri siki kutanguta timbuvarandu.* ⁶ Kamatindi timu vanayi minziminzin maka kasiramiyindu hañiniñ nuri taya miñandu. Nannga Got nannga kuyundavaravara taviyi nari taya minziminzin upiyi kasiramivu minzimindañ vata andindu. ⁷ Kamata tihirutihuru upiyi krunavundi ariñ kuyu avi nguta, ahusiki virimandiyu vata pirikindu. ⁸ Hara nariñirim, kru ahusiki vata mañambamu. Ahusiki nariñandi minzavat miñgandaya kiyi. Nari sihanannga niñusi niñura. ⁹ Nari piri niñindu kru mumingarim yava vata mañambamara. Nariñandi Nava minzaminza nuñandi pihuyi kiyi. ¹⁰ Nannga nariñirim kru miku niñin vata mañambamu. Nariñandi miku minzamiñgandaya, Kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami hama. ¹¹ Nariñandi aru hama nariñandi simbirakara miñga kiyim. ¹² Kru nuñandi ñimbi tihuyahirimandi hama, Got anditi ñimbi maniman miñga kiyimandi. Ara kru nuñandi ñimbi tanguti miñgurimandi hama, Got anditi ñimbi aru nannga miñga kiyimandi, vami. ¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiñhapiha niñin. Nari Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu kindiñariha krunavundindu kipumikayi kivihita nariñambi mañindihundara. Krunavundi indiwiriminidihu nuriñandi kindiha kivihindara.* ¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiñhapiha niñin. Nari pirivisa nannga añañinguku muvumuvu kindanginda andihara, minzavat miñgandaya nariñandi simbirasara miñga yivurahandi. Kamata nariñ nu ñamba vanarim tarativiramañgarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari tamiñga ñumi niñin kru muñin kindi isihuramindañ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru mumiñga Gotiñ kirañinguhu tavi hañandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihañandihinirim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru mumiñga gol Gotiñ kirañinguhu taviyi kindi hañandihinindu ñimbi yihita nuñandi kuyu

* **23:5** Got nannga kuyundavaravararim tavi hañiniñ sukisirambi timbahiris tamatama paña maña Juda hati musa miñandu. Gotindu angwimikiyindu kuyu muhiviri sirambi angwimiki sukisirambiñi yihimbivirata paña kandihañi kundandu. Kamata kandihañiniñ nuriñandi kumañgak hañi kiñgiraramata, tavi mirimba hañi simahandu. Anga Miñamiña 13.9 nannga 13.16 nannga Tikatika Kuyu 6.8 nannga 11.18yi ngamara. Nannga Juda hati Namba 15.37-41yindu kuyu miñahandandu. Kamata mikwiri nuriñandi kuta hañi ñapiru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga hañiniñ nannga Farisi nimata indarindu. Krunavundi ariñ ngata ambirimandiyu, Niñiniñ Gotindu tikatika kuyu miñahandandu, vamba ambirimandiyu, vandu. Kamata Got nannga kuyundavaravararim kumañgak aruru kumañi tamata, tavi aruru mirimbañi simahandu. Kamata siri siki kutanguta mikwiri ñapiru hambu timbuvarandu, vami.

23:6 Mt 6.5 nannga, Mk 12.38-39 nannga, Lu 11.43 nannga, 14.7 **23:11** Mt 20.26-27 nannga, Mk 9.35 nannga, 10.43-44 nannga, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nannga, Snd 15.33 nannga, 29.23 nannga, Ese 21.26 nannga, Lu 14.11 nannga, 18.14 nannga, Je 4.6 nannga, 1 Pi 5.5 **23:13-14** Lu 11.52

* **23:13-14** Kru indarimit avi nannga muvira kuyu mu ndahara kaniñi kiyi vamba indarimitandu. Kuyu kandiha nimata, tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiñhapiha niñin. Nari navundi kindaha hañiniñ kuyusihirata nuriñandi tavi kipa miñandara. Kamata kuyusihiranzihira Got nannga kuyundavarambara kuyu piñgirindara. Nari ngatiñgirutingiru hiviyi pimi aru sikwi miñimandira. Mak 12.40yi ngamara. **23:16** Mt 5.33-34 nannga, 15.14

ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁷ Nari kwini kwini nanja taminga ñumi ñinin, Gotindu tamingani mumindimbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotinj kirañinguhu tavi vaha aru him. Nari ngandara. Gol Gotinj kirañinguhu taviyi kita, Gotinj kirañinguhu tavi ha andihi gol kandiha Gotindu him yivurahandi. ¹⁸ Nanja nari ambandara, Kru muminga Gotinj kirañinguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihandihininim kuyu sanjan, vamba ambandara. Hara kru muminga muhimimuhim Gotinj kirañinguhu pina kimba hañi kindi haninin yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁹ Nari taminga ñumi ñinin, Gotindu tamingani mumindimbanzikwi aru him. Gotinj kirañinguhu him vaha aru, mana Gotinj kirañinguhu pina vaha aru. Nari ngandara, ñaña kirañinguhundu ha kirañinguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotinj kirañinguhu pina ha andihi ñaña ha Gotindu him yivurahandi. ²⁰ Kamataharim kru muminga Gotinj kirañinguhu pina hanandihininu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha kirañinguhu pina handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha pina ha nanja muhimimuhim pina himba hañi kindi haninin nanja tikatikatiramandi. ²¹ Nanja kru muminga Gotinj kirañinguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha Gotinj kirañinguhu tavi handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha Gotinj nanja Got nuñambi kirañinguhu tavi kandihani kindi haman nanja tikatikatiramandi. ²² Nanja kru muminga Gotindu pihundu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nuñandi kuyu ha Gotindu minziminzi maka, nanja Got nuñambi minziminzi maka kandihani minzindi haman nanja tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba nanja Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipa ñinin. Nari sahi kivayindu sukisirambi haninin kumanzipi timutamu tingiruramata tamarahata mingiyataya Gotinj ngundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata haninin mitamarana. Krunavundin titi vanayi taya ngatingirutingiru vana, sihingaha vana, nanja indarimanjaramangara vana. Kamataharim tikatika kuyu aruru haninin minjahandata, tikatika kuyu mu haninin ndahara mamitamara. ²⁴ Taminga ñumi nari, kru muñinin kwimbi isihuramirim andindara. Nari kru muminga akavat suksimbiri nuñandi misi hañi kiyihi ngata minata kavarandi. Kamata kamel misi hañi kamel ha mangimat kuvirata kamel ha nanja mirihi mingundi maña ñinin.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanja Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipa ñinin. Nari maki nanja kuku kuvirahuvira vuñgi haninin kutihambu taya ñanjirandamandara. Hara ñaña him kandihani kundandara haninin kipa minjamina vana, nanja nariñambirimindaya indaritari vanayi minandara. ²⁶ Farisi na taminga ñumi, kuku kuvirahuvira vuñgi ha mavi hambu visa ñanjirandama. Kamatina kutihambu ndahara ñanjirandiramandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba nanja Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipa ñinin. Nari krunzava mu manja suñi nanja tanjusiharahu kindi maña ñinin. Krunzava kandiha

tapiravu ngina avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi nannga ñamba himingim yavurita kindi. ²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariñandi kwirandi hambu ngata niñiniñ kru tititaya kiyihiyi niñiniñ vamba indarimitandu. Hara nariñandi mavi humba hambu kuyusihiri vana nannga tikatika kuyu miñata kavarahavara vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niñiniñ. Nari kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñindu sava humba avinzikwi musa miñandara. Kamata kru tititaya kiyihiyi hañiniñindu sava ha kanzi miñayahuramandara. ³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara añingitakiña kiyimu takuk hañi kita, nuriñ nguramata kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ mayivutatamahariñ, vamba ambandara. ³¹ Kamataharim nariñandi kuyu kandihañi nariñambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu ñiñisim maña kira. ³² Kamataharim uta nariñandi nañingitakiñandu ñamba vana hañiniñ anditira arutimi.

³³ Nari tau ñamba niñiniñ maña. Nari ahutuvarandi heliyirim mandarahirindara. Nariñ Got ngatingiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira. ³⁴ Kamataharim nari indarimara. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ, nannga tikatika kuyundu mirimba nannga hañiniñ, nannga kru indarimit avi nannga hañiniñ simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muvirañ yivutatamirimandira, muvirañ ahuandiñi yivuwirimbimandira. Muvirañ Got nannga kuyundavaravara tavi nariñandi hañi tamata piñgirawismandira. Kamata nariñandi pihu aru hañi kaharivitera tivaramata pihu aruru muyi urimandiyu. ³⁵ Kamataharim kru sihananga piri niñindu tititaya kindu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu pimi ha, nari nangandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu hañiniñ yivutatamamara. Abeliyi kita pata-vata Berikia ñaniñ Sekaraiañ timu Gotiñ kirañinguhu pina, tamu Gotiñ kirañinguhu tavi piriñimbiriñ tamata yivutatamamara. Kamataharim ñamba vana kandihañindu pimi ha nariñambi kavirimandira. ³⁶ Nariñ yi kandi ambin, ñamba vana sihananga kandihañiniñindu kañinda ha, krunavundi tihu kuyu niñiniñ yivurahimandi, vami.

*Jisas Jerusalemirim indarihi mavindimi
(Luk 13.34-35 nannga, 19.41-44)*

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu miñata ambavara hañiniñ yivutatamandana. Kamata kru Got na kindanayi simbihi pandu hañiniñ miñamiña yivutatamirim timba kavarandana. Sambi ñimbiri nandi ñiñisim hañiniñ akakara niñum nuñandi ñiñisimij ambindiwivu yivuñimbirindi maña yivuñimbiriman vata andindin. Hara nari yakiwirivarandara. ³⁸ Nari indarimara. Tihu nariñandi pihu ni ñambatita sangiyimandi. ³⁹ Kamataharim yi nariñ ambin, nari yanñ sihinda mangimandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru nimandu ñimbiyi payimi nimañ Got avinngaratamam, vamba ambirimandira, vami.

23:28 Lu 16.15 **23:31** Si 7.52 **23:33** Mt 3.7 nannga, 12.34 nannga, Lu 3.7 **23:34** Mt 10.23 nannga, 1 Te 2.15 **23:35** Stt 4.8 nannga, 2 Sto 24.20-21 nannga, Hi 11.4 **23:37** 2 Sto 24.21 nannga, Sng 17.8 nannga, 91.4 nannga, Si 7.59 nannga, 1 Te 2.15 **23:38** 1 Kin 9.7-8 nannga, Jer 12.7 nannga, 22.5 **23:39** Sng 118.26 nannga, Mt 21.9

24

*Jisas Gotiŋ kirañiŋguhu tavi ñambatirimandi vami
(Mak 13.1-2 naŋga, Luk 21.5-6)*

¹ Jisas Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniŋ nu kiyimiŋi payimu. Kamata nuñandi simbirasara hañiniŋ Gotiŋ kirañiŋguhu tavi ha naŋga muhimimuhim upi kandihañindu hañiniŋ isihuramindaŋ vata andimu. ² Kamatihura nuriŋ kuyu nimata ambami, Nari tavi paŋgarivaŋgari niñiniŋ ŋgara. Nariŋ yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu timba muhumbaŋi maŋgiyimandi. Sihananaŋga yivukuvimbirata kavariŋu miŋgurimandi, vami.*

*Jisas pimi sambi yivurahirimandirim ambami
(Mak 13.3-13 naŋga, Luk 21.7-19)*

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuñandi simbirasara hañiniŋ ndaya pata nuŋ kitihuta ambamu, Ariŋ ambina ŋgim. Pandiwimira kandihamata vana hañiniŋ yivurahirimandiyu. Naŋga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ŋgata ambimindaŋ, Jisas aŋga pati piŋi niñandihin siŋgundirimandi, vamba ambimindaŋ, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbi ambami, Nari tamiŋga naŋga kiyimara. Nariŋ kru muŋiŋga kuyusihiritimandihi. ⁵ Kru sambi pañimbaŋi yandi ñimbi yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuñandiŋ aŋga miñimandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambi kuyusihirimandiyu. ⁶ Nari saŋga arurundu piŋindim indarimandira, naŋga saŋga arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari tamiŋga naŋga kiyimara. Nari mambindiramarara. Muhimimuhim kandihaniniŋ yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi. ⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu hañiniŋ naŋga kurihirimandiyu. Naŋga aru miku muñiniŋindu kru yahata, aru miku muyindumuyindu hañiniŋindu kru naŋga kurihirimandiyu. Naŋga muvumuvu aviha aru kwimirimandiyu. Naŋga muvumuvu piŋimama payimandi. ⁸ Muhimimuhim vana kandihaniniŋ, navundi ñiŋi kavirimindihi kañinda atikimaŋi yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi nariŋ miku ŋiniŋindu kumaŋgiimbaŋi tamimandiyu. Kamata nariŋ pimi ŋguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi ñimbi nari naŋga kiyi. Harim krunavundi sihananaŋga nariŋambirim kitiri kiyimandiyu. ¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambi yambirim indarimaŋgarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihaniniŋ nuriŋambi masamasa kitiri kita, nuriŋambi nuriŋandi miku ŋiniŋindu kumaŋgiimbaŋi tamimandiyu. ¹¹ Naŋga, kru Gotindu kuyu miŋgata ambavaravara kuyusihiriŋiniŋ sambi yahata, krunavundi sambin kuyusihirimandiyu. Kamatu krunavundi nuriŋandi kuyusihiriŋguyu hañiniŋ miŋahandirimandiyu. ¹² Kamatu ñamba vana hañiniŋ

24:2 Jer 26.18 naŋga, Mai 3.12 naŋga, Lu 19.44 * **24:2** Matyundu aŋgwimikiŋi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiŋgirumata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandiŋi 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahirim ariñiditirim ambavarami. **24:3** Mt 24.27 naŋga, 24.37-39 naŋga, Mk 13.3 naŋga, 1 Te 5.1 **24:4** Jer 14.14 naŋga, 23.21 naŋga, 23.25 naŋga, Mt 24.23-24 naŋga, Jo 5.43 naŋga, Si 5.36-37 naŋga, 1 Jo 2.18 **24:7** 2 Sto 15.6 naŋga, Ais 19.2 naŋga, Hag 2.22 naŋga, Sek 14.13 naŋga, Si 11.28 **24:9** Mt 10.22 naŋga, Mk 13.9 naŋga, Lu 21.12 naŋga, Jo 15.18-20 naŋga, Si 4.2-3 naŋga, Sk 2.10 naŋga, 2.13 **24:10** Mt 11.6 naŋga, 13.57 naŋga, 2 Ti 1.15 **24:11** Mt 7.15 naŋga, 24.5 naŋga, 24.24 naŋga, Si 20.29 naŋga, 1 Ti 4.1 naŋga, 2 Pi 2.1 naŋga, 1 Jo 4.1

arutirimandi. Harim kru sambi munjinin minjata maviñi tamatama vana ha tihimitirimandiyu. ¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi hanjinin, Got nuriin angga minjimandi. ¹⁴ Kamati Gotindu tiwiyindu kuyu avi hanjandihin, pivivisa muvumuvu sihanangga ambavarimandiyu. Kamatu imbivu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Ñamba himinizikwi yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanja, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Daniel ambami, Pisingarahara ñamba himinizikwi yivurahiti ngimandira. Ñamba himinizikwi kandihana ngitira Gotin kirañinguhu tavi hañi tanguramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu angwimiki niñi kiyi ninjandihin kru ngatingiruta ngimandi hama indarimitata ngam. ¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi hañi krunavundi pivivisa Judia kiyimandiyu hanjinin, tivaramata upi apu sambi nanjananggavu yawirimandiyu. ¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu minguta maku nuñandi hanjinin minjanjarim manjarim. ¹⁸ Nanja kru kivayi kiyimandi hama, mikwiri kuta nuñandiha minjirim taviyi angga manjum. ¹⁹ Nanja navundi mavinangga hanjinin nanja navundi ñinji amangimbañindu nanja hanjinin, kanditiwimi hañi pimi aru kavirimandiyu. ²⁰ Nanja nari Got nanja kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanja Avirikimuhimu Hivi hañi ndahara mandivaramimandira. ²¹ Kamataharim kanditiwimi hañi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni kihi kiyimi hiriviyi nda kita patavata tihu ndahara, pimi aru kandihamata mayivurahami. Nanja muyivindahara pimi aru kandihamata sihinda mayivurahimandi. ²² Got pimi kanininjindu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihanangga singundihu. Hara krunavundi nuñandi vata yihiramami hanjininjarim indarita, kandihivi ha kirivi tamirimandi. ²³ Kandihandiwimi nariin muhama nimavamba ambirimandi, Nngamara, kru Got krunavundi nuñandin angga minjimandi vata yihiramami hama ninjan kiyi, vamba ambirimandi. Nanja muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihanininjarim manjarimanngaramara. ²⁴ Nanja kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuñandin angga minjimandi vata yihiramami, vamba ambirimandiyu. Nanja kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara minja, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihira muhimimuhim nzihi anditutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihanangga minjawanikwinitirimandiyu. Kamata nuri minjatanditangata kru Got nuñandi vata yihiramami hanjinin ndahara minjawanikwinitirimandiyu. ²⁵ Nari indarimara. Yi nariin muhimimuhim vana yivurahimandi ninjinjarim ambavarin. ²⁶ Kamataharim nariin nimavamba ambirimandiyu, Nngamara. Kru maniman upi vunda kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara kambu manumara. Nanja nimavamba ambirimandiyu, Nngamara. Tavihumba niñini kiyi, vamba

24:13 Mt 10.22 nanja, Mk 13.13 nanja, Hi 3.6 nanja, 3.14 **24:14** Mt 9.35 nanja, 10.18 nanja, 28.19 nanja, Ro 10.18 nanja, Kl 1.6 nanja, 1.23 **24:15** Dan 9.27 nanja, 11.31 nanja, 12.11 **24:17** Lu 17.31 **24:20** Dan 9.26 nanja, 12.1 nanja, Jol 2.2 nanja, Sk 7.14 **24:22** Ais 65.8-9 nanja, Sek 14.2-3 **24:23** Mt 24.5 nanja, 24.11 nanja, Mk 13.21 nanja, Lu 17.23 nanja, 21.8 **24:24** Lo 13.1-3 nanja, Mk 13.22 nanja, 2 Te 2.8-9 nanja, Sk 13.13-14 **24:26** Lu 17.23-24

ambirimandiyu. Hara nurinandi kuyu hanjandihirim manjindarimara. ²⁷ Nari ngandara. Ihumbisa nimbu nima minjaparahi, ina yahayahavu kita sihandita uta ina minguminguvu yivurahandi. Kamataharim Krundu Nini hama ndahara payimandi hiviyi siwimaña musa andirimandi. Kamati krunavundi sihananga nuñ ngimandiyu. ²⁸ Krumbat kimuta karihata kindi upiyi taya, punji pata tihirunda, vami.

*Muyivi Krundu Nini payimandi
(Mak 13.24-27 nanga, Luk 21.25-28)*

²⁹ Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihanjiniñ sijgundiriminiti, sariwayinandi ina ni kinzimingwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki ninjiniñ ihumbisa nimbu mitata minjaramirimandiyu. Kamata tikatika himingim ihumbisa nimbu kuyu hanjiniñ nandahara nanangirimandiyu. ³⁰ Kandidiwimi hañi Krundu Nini hamandu muhim nzihi ihumbisa nimbu yivurahimandi. Kamati krunavundi sihananga piri niñindu ninjiniñ kambirihirimandiyu. Kamata ngitu Krundu Nini hama, ihumbisa nimbu kita nuñandi tikatika nanga siña aru nanga ihumukiri humbañi payimandi. ³¹ Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nuñandi hanjiniñ simbiti piri niñi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami hanjiniñ yivuñibirimandiyu. Kamata timbuhavuta payimandiyu, vami.

*Nari ahu fikij ngata idariramata ngimandira
(Mak 13.28-31 nanga, Luk 21.29-33)*

³² Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikij ngamara. Maka nuñandi hanjiniñ kuku nangandita miki hanjiniñ muvirahi ambandara, Ina tiwimi kirimindihi andi, vamba ambandara. ³³ Siwimaña nandi, muhimimuhim vana kanjiniñ yivurahiti ngata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Nini hama pata kindinari mikayi ha kiyi, vamba ambamara. ³⁴ Yi nariñ kandi ambin, krunavundi tihu kuyu ninjiniñ mangwimitutu muhimimuhim vana kanjiniñ yivurahimandi. ³⁵ Pirivisa nanga ihumbisa ni sijgundirimandi, hara yandi kuyu ni manzingundirimandi, vami.

*Kandi vana ninjiniñ yivurahimandi hivi ha muminga mangandi
(Mak 13.32-37 nanga, Luk 17.26-30 nanga, 17.34-36)*

³⁶ Jisas sihinda ambami, Hara kandi vana ninjiniñ yivurahimandi hivi ha nanga pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru muminga ndahara mangandi. Gotindu pihuyindu kutikara ndahara mangandu. Nanga Krundu Nini hama ndahara mangandi. Ninjivandaya nu ngandi. ³⁷ Krundu Nini hama parimati, muhimimuhim vana Noandu tiwimiyi yivurahami maña yivurahimandi. ³⁸ Kukuwiri aru ha mandanjuhishi, ñaña kuvirasimu. Nanga kru, navundi urahishi, navundi kru yahurasimu. Kamatihuhu taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi. ³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihanjiniñ nuriñ yivuraharaha vana ha mangamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha

24:27 Mt 24.37-39 **24:28** Lu 17.37 **24:29** Ais 13.10 nanga, 34.4 nanga, Ese 32.7 nanga, Jol 2.10 nanga, 2.31 nanga, 3.15 nanga, Sk 6.12-13 **24:30** Dan 7.13 nanga, Sek 12.10-14 nanga, Mk 13.26 nanga, Sk 1.7 nanga, 6.12-13 **24:31** Ais 27.13 nanga, Mt 13.41 nanga, 1 Ko 15.52 nanga, 1 Te 4.16 **24:33** Je 5.9 **24:34** Mt 16.28 nanga, 23.36 nanga, Mk 13.30 nanga, Lu 21.32 **24:35** Sng 102.26 nanga, Ais 40.8 nanga, Mt 5.18 nanga, Mk 13.31 nanga, Lu 21.33 nanga, Hi 1.11 **24:36** Sek 14.7 nanga, Si 1.7 nanga, 1 Te 5.1-2 **24:37** Stt 6.5-8 **24:38** Stt 6.3-5 nanga, Lu 17.26 nanga, 1 Pi 3.20 **24:39** Stt 7.6-24 nanga, 2 Pi 3.6

tanjuta krunavundi kandihanjiniŋ sihananŋa mituramami. Kamataharim siwimaña vana Krundu Ñiŋi hama pati yivurahimandi. ⁴⁰ Kru arikimbat kivayi simbira miŋata kituhitu, Got muhaman miŋata, muhaman tihimititi kiyimandi. ⁴¹ Navundi arikimbat mavatimbarim wit tarambiruta kituhitu, Got muhanjambin miŋata muhanjambin tihimititi kiyimandi. ⁴² Kamataharim nari taminŋa nanŋa kiyimara. Nariŋandi Aru hama payivayi hivi ha manŋandarandihi. ⁴³ Nimata vana nirim indarimitamara. Tavi niŋuva miŋga, kamata hiriviyira kru kipa nanŋa miŋga kiviyi yandi tavi niŋi kipa miŋirim payi vata nuŋandi tavi ha karatamahi. Kamati kipa nanŋa hama nuŋandi tavi ha miŋavirihuta manjindihuhi. ⁴⁴ Kamataharim narindahara yivutimbunanŋaramara. Krundu Ñiŋi hama mambarimandi virimandira hiriviyi payimandi, vami.

Simbira miŋahuhu karatamandi miŋandu tih kuyu
(Luk 12.42-46)

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku muminŋa, nuŋandi simbirasara saŋ hañindu muminŋan ŋgahi indarimit avi, nanŋa simbira avindaya miŋandi hamaŋ yihiramandi. Kamata nuŋ simbira ŋgundi. Kamatihi nuŋandi simbirasara saŋ mu haŋiniŋ karatamandi. Kamata aru hama nuriŋ ñaña ŋguhurim yihiramandi hiriviyi ñaña tiŋgirundi. ⁴⁶ Kru simbira miŋahuhu karatamandi kandihama hama simbira kandihama miŋiti, nuŋandi aru miku hama anŋa pata ŋgiti, kandihama kinziŋzitim. ⁴⁷ Nariŋ yi kandi ambin, aru miku kandihama kru nuŋandi simbira miŋahuhu karatamandi kandihamaŋ tamiti nuŋandi muhimimuhim sihananŋa karatamirimandi. ⁴⁸ Hara kru simbira miŋahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miŋga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mambayihavirimandi, vamba ambirimandi. ⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara saŋ haŋiniŋ yivuvaramandi. Kamata nuri nanŋa ñaña, kru kuku hapa kuvirata kwiniŋkwinitindu haŋiniŋ nanŋa kuku hapa kuvirimandi. ⁵⁰ Kamata kru simbira miŋahuhu karatamandi hama nuŋandi aru hama payivayi hivi, nanŋa pamata hiriviyi vaha payimandi ha manŋimandi. Kamata yivutimbimat kitihiti aru hama payimandi. ⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miŋahuhu karatamandi kandihamaŋ piŋingarimandi. Kamata kru kuyusihirimbiŋapiha haŋiniŋ nanŋa tamirimandi. Kamati kandihañi irihariha miŋa satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ñañira ndu tih kuyu

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kanditiwimi hañi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ñañira kumanziŋi timutamumu tiŋgiruramivatindu vana maña kiyimandi. Kru muminŋa navundi uririm andimi miŋga parim andimi. Kamatihi navundi ñañira kandihanjiniŋ umbimbunŋi nuriŋandi haŋiniŋ miŋata, kru kandihamaŋ kindiŋi ŋgata timbuta payim vata umu. ² Navundi kandihañindu arikita arikita kwiri indarimit avi nanŋa ŋiniŋ, arikita arikita kwiri indarimit avi maniman ŋiniŋ. ³ Navundi indarimit avi maniman nanŋa haŋiniŋ suñindamandu umbi nuriŋandi haŋiniŋ miŋamu. Hara kuku hapa muvira kuku vunŋiyi kavunŋita

miñata mambayimu. ⁴ Hara navundi indarimit avi nanğa hañiniñ nurinandi suñindamandu umbi hañiniñ miñamu. Kamata kuku hapa movira kuku vungiyi kavungita miñata umu. ⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñañira kandihaniniñ sihananğa akwimitandihı karıhamu. ⁶ Kamata kivi itiiñ indarihu kru mumınğa kuyu kimbañi ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nuñ ngim, vamba ambami. ⁷ Kamavahi navundi ñañira kandihaniniñ sihananğa yahamirata nurinandi umbi hañiniñ siwitamamu. ⁸ Kamatihu navundi indarimit avi manıman hañiniñ navundi indarimit avi nanğa hañiniñ ambamu, Ariñ narinandi kuku hapa hañindu movira ngumara. Ariñandi umbi niñiniñ kwimirim anditihi, vamba ambamu. ⁹ Kamavahura navundi indarimit avi nanğa hañiniñ kimbi nimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari nanğa ariñ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa miñamiña hañi nariñambirim mut miñimandira, vamba ambamu. ¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi manıman hañiniñ kuku hapa mutimıñirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi nanğa kuku hapa siwitamamu hañiniñ, nu nanğa tavi hañi navundi urarandu timu hañi indihumu. Kamatihu sikwitaya kru kindiñariha yihimu. ¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ñañira kuku hapa mut miñirim umu hañiniñ anğa pata ambamu, Aru miñga, aru miñga, pata ariñambirim kindiñari ni pihiri, vamba ambamu. ¹² Kamavahura aru hama kimbi ambami, Yi nariñ kandi ambin, yi nariñ manğandin, vamba ambami, vami. ¹³ Kamavata Jisas nurıñ ambami, Nari manğandara, pamata hiviyi, nanğa pamata hiriviyira vaha Krundu Niñi hama payimandi. Harim nari tamınğa nanğa kiyimara, vami.

*Simbirasara sañiniñ timbahiris miñamundu tihı kuyı
(Luk 19.11-27)*

¹⁴ Jisas sihinda ambami, Gotıdu tiwiyi kiyihiyiha kru mumınğa pihu kutañi urim andindi maña. Nuñandi simbirasara sañ hañiniñ uraramahi payımu. Kamata nuñandi muhimimuhim karatamirimandiyu vata nurinandi kumanğimbañi tamami. ¹⁵ Kamata simbirasara sañ hañiniñ minza vativatıdu vana nanğa tikatıkarım indarımaramama timbahiris hañiniñ tiñgirumi. Kru muhaman 5,000 timbahiris ngumi. Muhaman 2,000 timbahiris ngumi. Muhaman 1,000 timbahiris ngumi. Kamata kru hama umi. ¹⁶ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama 5,000 timbahiris kandihañi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris mu miñami. ¹⁷ Kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara, 2,000 timbahiris hañi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris mu miñami. ¹⁸ Hara simbirasara sañ 1,000 timbahiris miñami hama uta piriyi kumba kayıvata nuñandi aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

¹⁹ Kamata kutanğivi uhi, nurinandi aru hama anğa payımi. Kamata nurıñ timbahiris ngumi hañiniñirim kuyu miñasirivirim andimi. ²⁰ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama sihinda 5,000 timbahiris mu nanğa miñata pata nimavamba ambami, Aru miñga niñga, yan 5,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandinıñi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. ²¹ Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga,

na simbira avi miŋamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaŋgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanŋa kinzihinziti, vamba ambami. ²² Kamata kru 2,000 timbahiris miŋami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miŋga yi nanŋa miŋga, yaŋ 2,000 timbahiris ŋgumana. Hara timbahiris kandiŋiŋi timbahiris simbira miŋata sihinda 2,000 timbahiris miŋamin, vamba ambami. ²³ Kamavahi nuŋandi aru hama ambami, Na simbirasara saŋ avi miŋga, na simbira avi miŋamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaŋgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanŋa kinzihinziti, vamba ambami. ²⁴ Kamavahi kru 1,000 timbahiris miŋami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru miŋga yi nanŋa ŋgandin, na paŋa miŋga. Na kiva muŋiŋiŋ kurinduyi ndahara kayivandana. Nanŋa pirivisa muyi kru mumiŋga ŋaŋa kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nurinandi ŋaŋa haŋiniŋ miŋandana. ²⁵ Kamataharim yaŋ piŋitihi, uta nandi timbahiris ni pirihumbaŋi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami. ²⁶ Kamavahira nuŋandi aru hama kimbi nimavamba ambami, Na simbirasara saŋ ŋamba, na yakwiri miŋga. Na yaŋ ŋgamaŋgarandana. Yi kiva muŋiŋiŋ kurinduyi ndahara kayivandin. Nanŋa pirivisa muyi kru mumiŋga ŋaŋa kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nurinandi ŋaŋa haŋiniŋ miŋandin. ²⁷ Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviyi mandamana. Kamatamanditi anŋa pata yandi timbahiris ha kaŋimbiriti timbahiris muvira nanŋa miŋahin. ²⁸ Kamataharim 1,000 timbahiris nu nanŋa kiyini miŋata kru 10,000 timbahiris nanŋa nimaŋ ŋgumara. ²⁹ Kru muhimimuhim nanŋa haŋiniŋ, nurin sihinda muvira ŋguriman. Kamatin nurinandi muhimimuhim sambi kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim mangiti, nuŋandi muhimimuhim kiyimandi simbiri ha, anŋa miŋiman. ³⁰ Harim simbirasara saŋ ŋamba nimaŋ kaviritira tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimiŋgwi kandihaŋi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

Krundu Niŋi hama krunavundi sihananŋa ŋgatingurimandi

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu Niŋi hama aru miku maŋa kutikara sihananŋa nanŋa payimandi. Kandihivi haŋi nuŋandi minzimzi maka aru miku ndu haŋi minzirimandi. ³² Kamati krunavundi sihananŋa pirivisa muvundumuvundu haŋiniŋ pata nuŋandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nurin tamarahata arikinziviŋi tamirimandi. Kru sipsip karatamatama hama tamarahahi sipsip timu uhu meme tamu undu maŋa. ³³ Kamata sipsip haŋiniŋ nuŋandi kuma kandi sambavu tamata, meme haŋiniŋ kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuŋandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu haŋiniŋ nimavamba ambirimandi, Yavandak nariŋ avindamandi. Yandi Yava piri niŋandihin tamami hiriviŋi ambami, Yandi tiwiŋi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiŋi nari kiyimara. ³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yaŋ ŋaŋa

25:29 Mt 13.12 nanŋa, Mk 4.25 nanŋa, Lu 8.18 nanŋa, Jo 15.2 **25:30** Mt 8.12 nanŋa, 22.13 nanŋa, Lu 13.28 **25:31** Sek 14.5 nanŋa, Mt 16.27 nanŋa, 19.28 nanŋa, Si 1.11 nanŋa, 1 Te 4.16 nanŋa, 2 Te 1.7 nanŋa, Sk 1.7 nanŋa, 20.11-13 **25:32** Ese 20.38 nanŋa, 34.17 nanŋa, Ro 14.10 nanŋa, 2 Ko 5.10 nanŋa, Sk 20.12 **25:34** 1 Ko 6.9 nanŋa, 15.50 nanŋa, Ga 5.21 nanŋa, Hi 4.3 nanŋa, 1 Pi 1.20 **25:35** Ais 58.7 nanŋa, Ese 18.7 nanŋa, 18.16 nanŋa, Hi 13.2 nanŋa, Je 1.27

ngumara. Yanj kukumitandihhi kuku ngumara. Yi pihu muyindu mingga, hara yanj timbuta narijandi taviyi umara. ³⁶ Yandi mikwiri mangiyihhi, yanj mikwiri ngumara. Kandi kimuhin yanj karatamamara. Nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin pata yanj ngamara, vamba ambirimandi. ³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu hañiniñ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru mingga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana nanj ñaña ngumariñ. Nanja pamata hiriviyi nanj kukumitandihhi kuku ngumariñ. ³⁸ Nanja nanj pamata hiriviyi ngahariñ na kru pihu muyindu mingga kiyihana nanj timbuta ariñandi taviyi umariñ. Nanja pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nanj mikwiri ngumariñ. ³⁹ Nanja pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nanj ngumariñ, vamba ambirimandiyu. ⁴⁰ Kamavitu aru miku hama kimbi krunavundiñ nimavamba ambirimandi, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim vana yaranava ñimbi maniman hañiniñindu muvatij andindara hañiniñ, yanj andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuñandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu hañiniñ nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi singunditiñiniñ, nari yanj mikiramata ahu tuvarata sihangiyihiyi heliyi umara. Ahu kandiha Satan nanja nuñandi kutikara hañiniñirim Got siwitamami. ⁴² Nimata, yi aviharim kiyihin yanj ñaña mangumara. Nanja yanj kukumitandihhi kuku mangumara. ⁴³ Yi pihu muyindu mingga, hara yanj timbuta narijandi taviyi mangumara. Nanja yandi mikwiri mangiyihhi, yanj mikwiri mangumara. Yi kandi kimuhin, nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yanj mangamara, vamba ambirimandi. ⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuñ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru mingga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana, nanj ñaña mangumariñ. Nanja pamata hiriviyi nanj kukumitandihhi kuku mangumariñ. Nanja nanj pamata hiriviyi ngahariñ na kru pihu muyindu mingga kiyihana nanj timbuta ariñandi taviyi mangumariñ. Nanja pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nanj mikwiri mangumariñ. Nanja pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nanj manguramariñ, vamba ambirimandiyu. ⁴⁵ Kamavitu nuriñ kimbi nimavamba ambirimandi, Yi nariñ kandi ambin, yaranava ñimbi maniman niñiniñindu muvatij kanimata vana niñiniñ mañandimara ha, kandi vana hañiniñ yanj mañandimara, vamba ambirimandi. ⁴⁶ Kamata kandihaniniñ ñamba him niñirim urimandiyu. Ñamba him kandiha kañinda sihangiyihiyi ñandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiyi hañiniñ avindaya sihangiyimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu kuyu

26

(Sapta 26—28)

*Aru miku hañiniñ, Jisasiñ yivutatamindañ vata kuyu kahañamu
(Mak 14.1-2 nanja, Luk 22.1-2 nanja, Jon 11.45-53)*

¹ Jisas kuyu kaniñinij ambavarata mituta, nuñandi simbirasara hañinij nimavami, ² Nari ngandara, arikingivi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatij Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramarama ha yivurahimandi. Kamati Krundu Niñi hamanj miku niniñindu kumanjgimbañi tamitu ahuandiñi yivuwirimbimandiyu, vami. ³ Kanditiwimi hañi, Gotij kirañinguhu hañinijindu aru miku hañinij, nanja Israel hatindu aru miku hañinij umu. Kamata Gotij kirañinguhu hañinijindu aru miku hañinijindu aru miku hamandu taviyi tihirumu. Nuñandi ñimbi Kaiafas. ⁴ Kamata Jisasij kuyusihirata miñahandata yivutatamirim kuyundavarata kindimbuhiramu. ⁵ Hara nimavamu, Got nanja kuyundavararandu aru hiviyi manjandim. Kamatirij krunavundi ngatanda sanja yahamiritumandihi, vamu.

*Navundi muñambi Jisasindu mikuvu ambunguku tangusingimi
(Mak 14.3-9 nanja, Jon 12.1-8)*

⁶ Jisas pihu Betani Saimonindu taviyi kiyimi. Kru kandihama kuha kandi lepra nanja miñga. ⁷ Kamatihi navundi muñambi ambunguku vungji, timba aviyi musa miñamu ha miñata tavi kandihañi payimi. Ambunguku kandiha timbahiris aruyi mut miñandu ñandi. Kamata Jisas pina hañi minzita kiyihihi, navundi hañambi Jisasindu miku hañi tangusingimi. ⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara hañinij kandiha ngahu, nurij maviviyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambunguku ni sanjananja mituta kiyi. ⁹ Kaniñandihin mitirij kru muñinij mut miñitu, timbahiris aru miñata krunavundi muhimimuhim maniman hañinij nguharij, vamu. ¹⁰ Jisas nurijandi kuyu ha indarita nurij nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindij pimi ngura. Nu yan avi vana andi. ¹¹ Kru muhimimuhim maniman hañinij nari nanja sihanjindu. Hara yi, nari nanja siha manjijiman. ¹² Navundi nimindi yandi kwirandi niñi ambunguku tangusingi ni, yandi kwirandi ni tunji humbañirim ikivata andi. ¹³ Yi narij kandi ambin, piri niñi muvumuvu uta kuyu avi niñandihin ambavarimandiyu. Kamata navundi niñambi yan andi vana nirim indarimitata, ambavarimandiyu, vami.

*Judas, aru miku hañinij nanja kuyu kahañami
(Mak 14.10-11 nanja, Luk 22.3-6)*

¹⁴ Kanditiwimi hañi Jisasindu 12 simbirasara hañindu muhama, nuñandi ñimbi Judas Iskariot, Gotij kirañinguhu hañinijindu aru miku hañinij kiyimuyi umi. ¹⁵ Kamata nurij nimavamba kitihumi, Jisasij nariñandi kumanjgimbañi tamitin yan muhimiyi mut miñimandira, vami. Kamavahi nuñ 30 timbahiris silva ngumu.* ¹⁶ Kamatihi Judas Jisasij nurijandi kumañi tamiman vata kindimbuhirami.

*Jisas nuñandi simbirasara nanja imbi ñami
(Mak 14.12-21 nanja, Luk 22.7-14 nanja, 22.21-23 nanja, Jon 13.21-30)*

26:2 Kis 12.1-27 nanja, Mt 20.18 nanja, Mk 14.1 nanja, Lu 22.1 nanja, Jo 13.1 **26:6** Lu 7.37-38 **26:11** Lo 15.11 nanja, Jo 12.8 nanja, 14.19 nanja, 17.11 **26:14** Jo 11.57 **26:15** Sek 11.12 nanja, Mt 27.3 **26:15** 30 silva timbahiris kaniñandihin manjandarij, timbahiris ariñandiyi timbahiris kaniñandihin pamata timi vaha kihirihiri tih. Kaniñandihin timbahiris arumari. Simbira miñamiña niñin, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira miñata miñamiña ñandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ngimandira.

¹⁷ Mavatiimba Yis Manimanindu Aru Hivi Hañiniñindu kimangima hivi hañi, Jisasindu simbirasara hañiniñ pata nuñ ambamu, Upi pañu umindañ. Kamata ñaña siwitamitirin Got Israel Hatin Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramata ñirimana, vamu. ¹⁸ Kamavahu Jisas nuriñ kru mumiñgarim ambata ambami, Pihu aru niñi indihuta kru kandihamañ ngata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yandi hivi ha arifiñ payi. Harim, yi nanga yandi simbirasara hañiniñ nanga pata nandi taviyi Got Israel Hatin Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramata ñimindañ, vamba ambi, vamba ambamara, vami. ¹⁹ Kamavahi simbirasara hañiniñ Jisas ambami maña andita, ñaña kandiha siwitamamu. ²⁰ Kamata kivititi Jisas nanga nuñandi 12 simbirasara hañiniñ ñaña tamatama pina hañi arindihuyivita minzimu. ²¹ Kamata ñata kiñingñiñi ambami, Yi nariñ kandi ambin, nariñandi muvati miñga, yañ yandi miku ñiniñindu kumañi tamirimandi, vami. ²² Kamavahi, nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indarihu nuriñandi mavi hambu pimitimangarami. Kamatihi minzavativat nuñ nimavamba kitihumu, Aru miñga, yañirim vaha ambana, vamu. ²³ Kamavahu Jisas ambami, Kru yañ yandi miku ñiniñindu kumañi tamirimandi hama, nariñandi muvati miñga. Yi nanga maki isi niñi kihiri kumandamariñ, vami. ²⁴ Krundu Ñiñi hama, Gotindu angwimikiyi ambami maña kwimirimandi. Hara Krundu Ñiñi hamañ nuñandi miku ñiniñindu kumangimbañi tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihamañ niñum mañgavumiti avindihi, vami. ²⁵ Kamavahi Judas, kru nuñandi miku ñiniñindu kumangimbañi tamatama hama, nuñ kitihuta nimavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maña, vami.

*Jisas nuñandi simbirasarañ mavatiimba nanga wain ngumi
(Mak 14.22-26 nanga, Luk 22.15-20 nanga, 1 Korin 11.23-25)*

²⁶ Kamata ñata kiyihuhu, Jisas mavatiimba munda miñata Gotin kuyu avivi nguta miñasihiraramata, nuñandi simbirasara hañiniñ ngumi. Kamata ambami, Miñata ñamara. Niñandihin yandi kwirandi, vami. ²⁷ Kamata kuku kuvirahuvira vunçi wain nanga munda miñata Gotin kuyu avivi ngumi. Kamata nuriñ nguta ambami, Nari sihananga niñi kuviramara. ²⁸ Niñandihin yandi ñangwi. Got nanga krunavundi nuñandiñ sihananga vata miñavisihuramata siritimbin. Yi ñangwi kanñandihin, krunavundi sihananga ñamba vana andindu hañiniñ kuniñi kuyivirim tangusingin. ²⁹ Yi nariñ ambin, yi nari nanga wain sihinda mañguviriman. Kamata ututa muyivi wain kihi Yavandakindu tiwiyi nari nanga kuviriman, vami. ³⁰ Kamata, sihipuri muvana tundu pihu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

*Jisas ambami Pita yañ kutivu tamirimandi
(Mak 14.27-31 nanga, Luk 22.31-34 nanga, Jon 13.36-38)*

³¹ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Musi kiviñi yañ muhimimuhim vana yivurahimandi. Kamati ngitira sihananga nariñandi indarimangaramangara vana ha miñgata yivirimandi. Gotindu

26:17 Kis 12.6 nanga, 12.14-20 nanga, Mk 14.12 nanga, Lu 22.7-9 **26:18** Mt 21.3 **26:23** Sng 41.9 nanga, Lu 22.21 nanga, Jo 13.18 **26:24** Ais 53 nanga, Dan 9.26 nanga, Mk 9.12 nanga, Jo 17.12 **26:26** Mt 14.19 nanga, 1 Ko 10.16 **26:28** Kis 24.8 nanga, Jer 31.31-34 nanga, Sek 9.11 nanga, Ro 5.15 nanga, 1 Ko 10.16 nanga, Hi 9.22 **26:29** Mk 14.25 nanga, Lu 22.18 nanga, Si 10.41 **26:30** Lu 22.39 nanga, Jo 18.1 **26:31** Sek 13.7 nanga, Jo 16.32

angwimikiyi, Got nimavamba ambami, Yi sipsip karatamatama hamaŋ yivutatamitin sipsip haŋiniŋ siŋgunziŋgu tivaramirmandiyu, vamba ambami. ³² Hara yi aŋga yahamiriman. Kamata yi wisa kasirama pirivisa Galili uriman, vami. ³³ Kamavahi Pita kimbim ambami, Muhimimuhim vana naŋ yivurahimandi ha muvira ŋgitu nurinandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha miŋgata yiviti naŋ mitirimandiyu, hara yi naŋ mamitahandiriman, vami. ³⁴ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Yi naŋ kandi ambin, musi kiviŋi, akakara kwisi piwitiŋi, na arikikwiri ŋimbiri nimavamba ambirimana, Yi nuŋ maŋgandin, vamba ambirimana, vami. ³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nanaŋga kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuŋ maŋgandin vamba maŋambiriman, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihananŋa kuyu siwimaŋa ambamu.

Jisas Getsemani Got naŋga kuyundavarami
(Mak 14.32-42 naŋga, Luk 22.39-46)

³⁶ Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kiva Getsemani umu. Kamata nurin ambami, Nari niŋi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got naŋga kuyundavariman, vami. ³⁷ Kamata, Pitaŋ naŋga Sebedindu ŋiŋi arikimbatin ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihi nuŋandi mavi hambu pimitihi, kaŋinda aru miŋami. ³⁸ Kamatihi nurin ambami, Yandi mavinimbu pimitimaŋgarahi kwimirim andin. Harim nari niŋi yaŋ karatamata narindahara tamiŋga naŋga kiyimara, vami. ³⁹ Kamavata sukisimbiri uhandata, miŋgata taraŋgiruta nuŋandi kipumika ha piriyi tamami. Kamata Got naŋga nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vuŋgi ni yandi kumayini miŋavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maŋa maŋandi, nambi pirikina maŋa andi, vami. ⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu haŋi pata ŋgahi akwarihata kiyimu. Kamatihi Pitaŋ nimavamba kitihumi, Nari yi naŋga miŋgiya awa nda kita tamiŋga naŋga maŋgiyimandira. ⁴¹ Nariŋ miŋgaha vananda yivurahiti miŋgata yivitirama. Kamataharim tamiŋga naŋga kiŋiŋgiŋi Got naŋga kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariŋandi kwirandi haŋandihinindu tikitika maŋgiyi, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda aŋga uta Got naŋga nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vuŋgi niŋi yaŋirim kuvirimandi sikwi vatangaŋa, nambi pirikina maŋa, andi, vami. ⁴³ Kamata sihinda pata ŋgahi simbirasara haŋiniŋindu tamiŋga ha pimitihi, karihamu. ⁴⁴ Kamata sihinda nurin mitatufa kwiriŋimbiri, Got naŋga kuyundavarami. Atiyi kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami. ⁴⁵ Kamata pata ŋgahi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ karihahu ambami, Nari karihata avirikimuraŋgwiŋa. Indarimara. Krundu ŋiŋi hamaŋ kru ŋamba vana andindu haŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamatama hirivi ha yivurahi. ⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari naŋga umi. Niŋgamara, kru yaŋ nurinandi kumaŋgimbaŋi ŋguhu hama ariŋi ni yivurahi ha, vami.

Judas Jisasin nuŋandi miku ŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamami
(Mak 14.43-50 naŋga, Luk 22.47-53 naŋga, Jon 18.3-12)

⁴⁷ Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuŋandi simbirasara haŋindu muvat hama payimi. Kamatihi kru sambu tuki naŋga ahutimi miŋata nu naŋga payimu. Gotin kiraŋiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ, naŋga

Israel hatindu aru miku hañiniñ simbiñu payimu. ⁴⁸ Kru Jisasin nuriñandi kumañgimbañi tamatama hama nuriñ ambami, Kru miñahandimindañ vata andira hamañ mikwimikwi siriman, kru kandihama Jisas. Nuñ miñahanadamara, vami. ⁴⁹ Kamavata, Judas sariwayiñandi Jisas kiyimiñi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasin mikwimikwi sami. ⁵⁰ Kandihamatihhi Jisas ambami, Yambiha, pana vana hañandihin andirimiñgata andihavu, vami. Kamavahi kru hañiniñ pata Jisasin miñahandamu.* ⁵¹ Kamatiñu kru Jisas nañga kiyimi miñga nuñandi tuki kuta ha miñasiharami. Kamata Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinzihimiki hañandihin, yivutivihi piriñi miñgata yivumi. ⁵² Kandihamatihira Jisas nuñ nimavami, Nandi tuki kuta ha nuñandi upiñi kiñgiraramina miñgum. Kru sihanañga tuki kuta nañga kurihirimañdiyu hañiniñ, tuki kuta ha nuriñ pisiñgarimandi. ⁵³ Na mambaha ñgandana. Yi yandi yavandakiñ kitiwitin, nuñandi kutikara sambhi sikwi simbiti pata yañ ñguramahu. ⁵⁴ Hara yi kanimatiniñgata, kuyu Gotindu angwimikiñi kindi hañiniñ kandisikwisikwi mayivurahirimandi. Gotindu angwimikiñi ambami, harim kandi vana niñiniñ yivurahimandi, vami. ⁵⁵ Kandihirivi hañindaya Jisas krunzivi kandihaniñi nimavami, Nari tuki kuta nañga ahutimi miñjata yañ sañga kurihahuriha nañga kipa nañga miñgañ miñahandirim payimañandira. Yi imutamut Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiñi miñzita krunavundiñ kuyu ñgundin. Hara yañ kandiñiwimi hañu mamiñahandandara. ⁵⁶ Muhimimuhim vana yivurahami kaniñiniñirim, kru Gotindu kuyu miñjata ambavarava hañiniñ yihimbiviramu maña yivurahami, vami. Kandihamata vana andihu nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasin mitamita tivaramamu.

Jisasin ñgatiñgirumu

(Mak 14.53-65 nañga, Luk 22.54-55 nañga, 22.63-71 nañga, Jon 18.13-14 nañga, 18.19-24)

⁵⁷ Kru Jisasin miñahandamu hañiniñ, nuñ timbuta kru Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku Kaiafasindu taviñi umu. Kamatiñu tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ nañga Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta kiyimu. ⁵⁸ Kamatiñu Pita Jisasin ñgaviramata sihindi umi, hara kutañimari kiyimi. Kamata Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu tavi tapa tapira hañi indihuta, kru tavi karatamatama hañiniñ nañga miñzimi. Jisasin mumibaham vana ha yivurahiti ñgitiñ vata, kiyimi. ⁵⁹ Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ, nañga kru Juda hatindu kuyu miñasirivandu hañiniñ, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusihiranzihira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuñandi ñamba vana mu ñgata, nuñ yivutatamimindañ vata andimu. ⁶⁰ Kamatiñu kru sambhi pata nuñ kuyusihiranguyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasin yivutatamatama ñandi mañgamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu. ⁶¹ Pata ambamu, Kru nima nimavamba ambavarandi, Yi Gotiñ kirañinguhu tavi ha yivukuvimbirata arikikwiri hiviyi taya tararamiriman, vamba ambavarandi, vamu.

* **26:50** Grik kuyuyi avindamata mañambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na mumindihi pana, vamba ambami, vandu. **26:51** Jo 18.26 **26:52** Stt 9.6 nañga, Sk 13.10 **26:53** 2 Kin 6.17 nañga, Dan 7.10 **26:54** Ais 53.7 nañga, Mt 26.56 nañga, Mk 14.49 **26:55** Lu 19.47 nañga, 21.37 **26:56** Mt 26.31 **26:60** Lo 19.15 nañga, Sng 27.12 nañga, Mt 27.40 nañga, Mk 14.55 nañga, Jo 2.19 nañga, Si 6.13

⁶² Kamavahu Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hama tanjuramata, Jisasñ nimavamba kitihumi, Na kuyu kimbi mañambirimana. Nañ kuyu yihivarayu niñandihinirim mumibana, vami. ⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu mañambami. Kamatihi Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama ambami, Nañ Got sihañgiyihiyi hamandu ñimbiyi kitiwin. Harim tihu kandisikwisikwi amba. Got krunavundi nuñandiñ anğa miñimandi vata yihiramami hamanda na. Na Gotindu Niñi, mana, maningga, vami. ⁶⁴ Kamavahi Jisas nuñ nimavami, Nambi ambanaja. Hara yi nariñ ambin, muyivi Krundu Niñi miñgañ ngitira, Got tikatika nanga hamandu kuma kandi sambavu minzirimandi. Kamata ihumbisa nimbu kita ihumukiri himbañi payimandi, vami. ⁶⁵ Jisas kamavahi, Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama kandihuyu ha indarita, aka yahamirata nuñandi mikwiri hañiniñ miñasihirata ambami, Gotiŋ ambasuvi. Harim nari nañga sihinda kru kanimandu vanarim ambavaravarim kru muvirañ ambitiriñ mambayimu. Tihura Gotiŋ ambasuvahi indarira. ⁶⁶ Kamataharim kru kanimañ pamatimindañ, vami. Kamavahi kimbi ambamu, Nu ñamba miñga. Harim kimum, vamu. ⁶⁷ Kamata Jisasindu kipumika hañi simiruhavita nuñ yivumu. Kamata nuñ muvira ñuñgimbarapara tamandama ambamu, ⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandiñ anğa miñimana vata yihiramami miñga. Harim kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ ambavarandu maña amba. Nañ kru yivi nima nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasñ mañgandin vami

(Mak 14.66-72 nanga, Luk 22.56-62 nanga, Jon 18.15-18 nanga, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi minzita kiyihili, simbirasara muhañambi nu kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara Jisas Galilindu hama nañga kindana, vami. ⁷⁰ Kamavahi, kru sihanangandu taminganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana kuyu ha mañgandin, vami. ⁷¹ Kamavata kiyihandata, tapa kindinari nañga hañi uhi, sihinda simbirasara muñambi ngata krunavundi ariñi kiyimu hañiniñ ambami, Kru nima Jisas Nasaretindu hama nañga kindi, vami. ⁷² Kamavahi Pita sihinda ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kandihamañ mañgandin, vami. ⁷³ Kamata sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi tanjuramata kiyimu hañiniñ pata Pitañ ambamu, Kandisikwisikwi, na nuriñandi ñingifindu miñga. Nandi piñgwisamur hambu nañ miñamamañi ndami, vamu. ⁷⁴ Kamavahura Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kamañ mañgandin. Yi kuyu kandi mañambitiñ ngatara yañ Got piñingaram, vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi. ⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuñ mañgandin virimana vamba ambami kuyu hañandihinirim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patiñandi irihami.

27

Jisasñ Rom gavamandu aru miku kiyimiyi timbuta umu
(Mak 15.1 nanga, Luk 23.1-2 nanga, Jon 18.28-32)

26:63 Ais 53.7 nanga, Mt 27.12 **26:64** Sng 110.1 nanga, Dan 7.13 nanga, Mt 24.30 nanga, Lu 21.27 nanga, Si 7.55 nanga, 1 Te 4.16 nanga, Sk 1.7 **26:65** Mk 14.63 nanga, Si 14.14 **26:65** Wkp 24.16 **26:66** Jo 19.7 **26:67** Ais 50.6 nanga, 53.5 nanga, Mt 27.30 nanga, Jo 19.3 **26:74** Mk 14.71 **26:75** Mt 26.34 nanga, Mk 14.30 nanga, Lu 22.61-62 nanga, Jo 13.38

¹ Kamata pihirihi, Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniŋ nanŋa Israel hatindu aru miku hañiniŋ sihananŋa, Jisasinŋ yivutatamindaŋ vata kuyu kahañamu. ² Kamata mituta, Jisasinŋ wirimbinzikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumanŋimbañi tamamu.*

Judas kimumi
(*Simbirasara 1.18-19*)

³ Kru Jisasinŋ nuñandi miku ñiniñindu kumañi tamami hama Judas, ngahi Jisasinŋ ngatiñgiruta pimi ngumu. Kamatihi nuñandi indarimit hambu tivirami. Kamatihi 30 timbahiris silva nuñ Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniŋ nanŋa Israel hatindu miku hañiniŋ ngumu hañandihin, nuri kiyimuyi anŋa miñata umi. ⁴ Kamata ambami, Yi ñamba vana andin. Kru nariñandi kumanŋimbañi tamin hama ñamba vana mañandindi, hara nuñ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuñ ambamu, Kañandihin ariñandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu. ⁵ Kamavahu Judas timbahiris hañiniŋ Gotiŋ kirañinguhu tavihumba hambu kahuvarahi indihumi. Kamata uta nuñambi sikiyi tañgiraramata kimumi. ⁶ Kamatihi Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniŋ timbahiris kandiha miñata nimavamu, Timbahiris niñandihin kru yivutatamatamandu tikwi ñandi. Harim timbahiris kaniñandihin Gotiŋ kirañinguhu tavi niñindu timbahiris nanŋa minzayi mandamimi, vamu. ⁷ Kamata timbahiris kandiharim miñgiya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandihañi kru piri siñgi musa miñandu hañiniñindu pirivisa mu mut miñamu. Pirivisa kandiha kru kutañi ngati kwimitutu tamimandiyu vata, mut miñamu. ⁸ Kamataharim pirivisa kandihañu, Pirivisa Kru Nañgwi Miñgumiñgu vava ñimbi ngumu. Kuha ñimbi kandihañi ndaya yihirasimu, patavata tihu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yihindu. ⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva hañandihin miñamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihamañ mut miñamiñarim yihiramamu. Aru nima yañ ambami maña timbahiris kandihañi, kru piri siñgi musa miñandi hamarim pirivisa mut miñamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandisikwisikwi yivurahami.

Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha
(*Mak 15.2-5 nanŋa, Luk 23.3-5 nanŋa, Jon 18.33-38*)

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu tamingañi tañguramata kiyimi. Kamatihi Pailat nuñ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami. ¹² Kamavahi, Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniŋ nanŋa Israel hatindu aru miku hañiniŋ, Jisasinŋ ihivarinŋguyu sambu ngumu. Kamatihura Jisas kuyu kimbi mañambami. ¹³ Kamatihi nuñ sihinda Pailat kitihuta nimavami. Nañ sihananŋa kuyu yihivarayu nimbu mambaha indarina, vami. ¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu hañandihinirim kimbi kuyu mañambami. Kamatihi Pailat indarihitiñimi.

27:1 Lu 22.66 * **27:2** Pailat Romindu miñga. Rom hati nuñ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriñambi Jisasinŋ mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru muminga kwimirimandi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasinŋ Pailat kiyimiñi timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ngamara. **27:3** Mt 26.14-15 **27:5** 2 Sml 17.23 **27:9-10** Sek 11.12-13 nanŋa, Jer 32.6-15 **27:11** Mk 15.2 nanŋa, Lu 23.3 nanŋa, Jo 18.33 nanŋa, 18.37 nanŋa, 1 Ti 6.13 **27:12** Ais 53.7 nanŋa, Mt 26.63 nanŋa, Jo 19.9 **27:14** Jo 19.9

*Pailat Jisasinj ahuandiñi yivuwirimbuwirimburi ambami
(Mak 15.6-15 nanğa, Luk 23.13-25 nanğa, Jon 18.38—19.16)*

¹⁵ Miñgiya simbi miñgiya simbindu minza hiviyi taya, Got Israel Hatij Mitahj Avingiyimu Aru Hivi hañandihirim indarimarasimu. Kandihamatirasimu hiviyi gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat mingań ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nurinǵambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hańindu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatihu kru kandihamań tihimitahi nuri kinduyi urasimi. ¹⁶ Kanditiwimi hańi, kru muminga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuñandi ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuń ńgamańgarandu. Nu kru ñamba sikwi mińga. ¹⁷ Kamata krunavundi pata tihiruhu, nurinǵ Pailat nimavamba kitihumi, Narińirim kru nininǵ ndimbanzikwi tihimitini urimandi. Jisas Barabasinǵ tihimitini urimandi, mana, Jisas krunavundinǵ anga mińimandi vata Got yihiramami vamba ambandu nimań tihimitini urimandi, vami. ¹⁸ Pailat nurinǵ ńgami. Nuri singirata Jisasinj sańnanğa timbuta ńgatingurim payimu. Harim kandihama vami. ¹⁹ Pailat ńgatingirutingiru hamandu minzimnzi maka hańi minzita kiyihiji nimburi nimavamba, kuyu tamahi payimi. Kru tititaya kiyihiji hamań muhim vana mańandi. Kiviyi nuń akwisihuyi ńgin. Kamata indarihini pimisańnanǵindi. Kanimavamba, kuyu tamahi payimi. ²⁰ Gotinǵ kirañinguhundu aru miku hańinǵ nanğa Israel hatindu aru miku hańinǵ, sihanańga krunavundinǵ mińawinikwinitindi, ambamu, Ambitira Pailat Barabasinǵ mititi payim. Kamata Jisasinj yivutatamam, vamu. ²¹ Kamata, sihinda gavamandu aru miku hama nurinǵ kitihuta ambami, Nari kru arikimbat nińindu nininǵ ndaya yambirim tihimitam vata pikirira, vami. Kamavahi krunavundi sihanańga ambamu, Barabas, vamu. ²² Kamavahu Pailat nurinǵ nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundinǵ anga mińimandi vata yihiramami vamba ambandu nimań yanirim pamatitirim pikirira, vami. Kamavahi sihanańga ambamu, Ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²³ Kamavahu Pailat nurinǵ kitihumi, Mumirim, nu ñamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nuń ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²⁴ Kamatihu Pailat ńgata, yandi kuyu mańindarimandiyu, nanğa sańga aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri mińata krunavundindu tamingañi nuñandi kuma ha ñimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi mańgaviriman. Kańandihin narińandi vana, vami. ²⁵ Kamavahi krunavundi sihanańga kimbi nimavamu, Pimi kandini arinǵ nanğa arinǵandi ñinjisimijira kiyim, vamu. ²⁶ Kamavahu Pailat Barabasinǵ tihimitahi nurinǵirim umi. Kamata sańganzara hańinǵ ambahi Jisasinj pińgirawisimu. Kamata kita Jisasinj ahuandiñi yivuwirimbimandiyu vata, sańganzarandu kumańi tamami.

*Sańganzara Jisasinj ambasuvamu
(Mak 15.16-20 nanğa, Jon 19.2-3)*

²⁷ Kamata gavamandu aru miku hama nuñandi sańganzara hańinǵ ambahi, Jisasinj timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatihu sańganzara sihanańga pata nuñandi kipumikayi tihirumu. ²⁸ Kamata nuñandi mikwiri hańandihin siharumu. Siharata nuń mikwiri ñangwi aru miku ndu mańa ńandi tamaramamu. ²⁹ Kamata siki punzimbunzi

nanğa hañandihin miñjata, aru miku ndu miranğupihupi maña musa miñjata nuñandi miku hañi tamamu. Kamata nuñandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miñandihuramamu. Kamata nuñirim tanda mikwimikwitindi nimavamba ambasuvamu, Avingivi Juda hatindu aru miku, vamu.* ³⁰ Kamatindi nuñ simiruhavimu. Kamata kuki timi miñandihuramamu ha miñjata, nuñandi miku hañi yivumu. ³¹ Nuñ ambasuvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu hañandihin siharata nuñandi mikwiri hañandihin tamaramamu. Kamata nuñ ahuandiñi yivuwirimbirim timbuta umu.

Jisasın ahuandiñi yivuwirimbumu

(Mak 15.21-32 nanğa, Luk 23.26-43 nanğa, Jon 19.17-27)

³² Kamata uta, sanğanzara hañiniñ pihu aru Sairinindu, kru Saimoniñ ngamu. Kamata andihu Jisasindu ahuandi ha kavumi. ³³ Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Ñimbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku muñgiyindu punzindu upi varasimu. ³⁴ Kamata upi kandihañi, Jisasın kañinda miñğuramam vata, wain kuku hañandihin akingim nanğa tarayıwarata kuvirimandi vata, ngumu. Kamatihu kuvirimindihi akindihi mañğuvirami. ³⁵ Jisasın ahuandiñi yivuwirimbuta mituta, sanğanzara hañiniñ nuñandi mikwiri hañiniñ nurıñambi tamarahata miñimiñindan vata, atava imbiramu. ³⁶ Kamata kandi upi hañu minzita nuñ karatamamu. ³⁷ Kamata ahu parapara siñga kirivi ñandi pitita, nuñ kuyu ngatiñğirumu ha yihimbivirata nuñandi miku tarayawi hambu tamamu. Nimata kuyu yihimbiviramu. Kru nima Jisas, Juda hatindu aru miku. ³⁸ Jisas kiyimi tıvi hañi, kru arikimbat sanğa kurıhahuriha nanğa kipa nanğa hañiniñ ndahara ahuandiñi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamañ, kandi sambavu tararamata, muhamañ kakayi sambavu tararamamu. ³⁹⁻⁴⁰ Kamatihu, krunavundi uhuañindindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiwaña nimavamu. Na Gotiñ kirañınguhu tavi hañandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviyi taya tararamama miñga. Harim nambi ngurama. Kandisekwisikwi na Gotindu Ñiñitingata ahuandi ha mitata miñga, vamu. ⁴¹ Gotiñ kirañınguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa tıkatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ ndahara siwimañanzihı andıñdi ambasuvamu. ⁴² Nimavamba ambamu, Nu kru muñiniñ nguramandi. Hara nuñambi mañğurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata miñgiti ngatanda niñambirim indarimañgarimindan. ⁴³ Nu Gotirim indarimañgarata ambandi, Yi Gotindu Ñiñi, vamba ambandi. Harim Got nuñirim mavindamata ngata, nuñ tihu nguramirimandi, vamu. ⁴⁴ Kru arikimbat sanğa kurıhahuriha nanğa kipa nanğa hañiniñ, Jisasindu tıvi hañi ahuandiñi yivuwirimbumu hañiniñ ndahara, Jisasın ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanğa, Luk 23.44-49 nanğa, Jon 19.28-30)

* **27:29** Sanğanzara hañiniñ Jisasın imbiraramata aru miku hamañ kanzi miñayahuramañandimu. Kandihamata hiriviyi aru miku hañiniñ mikwiri kandihamata hañiniñ tamarasimu. Mikwiri ñanğwi nanğa miranğupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miñahandarasimu. **27:30** Ais 50.6 nanğa, Mt 26.67 **27:31** Ais 53.7 **27:34** Sng 69.21 nanğa, Mt 27.48 **27:35** Sng 22.18 **27:38** Ais 53.12 **27:39-40** Sng 22.7 nanğa, 109.25 nanğa, Mt 26.61 nanğa, Jo 2.19 **27:43** Sng 22.8

45 Ina miriyi kiyihi, pirivisa sihananga kivimingwi taringumi. Kamatihi taya uta ina minguta sangindangumi. 46 Kamata ina minguta sangindangumi hiriviyi, Jisas pati avangarata ambami, Eli Eli lema sabaktani, vami. Kandi kuyu niñindu kuyu sapa ha nimata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yan mitana. 47 Kamavahi kru movira ariñi tanguramata kiyimu haniniñ indarita ambamu. Kru nima Elaijan urarami, vamu. 48 Kamavahi sariwayinandi nuriñandi movati hama tivita uta spans visa mijata wain kuku ahivi hañi tamami. Kamatihi wain yavurahi kuki timi muyi simahata, Jisasirim kuvirimandi vata, ngumi. 49 Kamatihi movira ambamu, Mitina ngimingusa. Elaija pata nuñ nguramirimandi vaha, vamu. 50 Kamata Jisas sihinda pati avangarata kimumi. 51 Kamatihi kandihirivi hañindaya mikwiri aru, Gotiñ kirañinguhu taviyi inanandita kirasimi hanandihin, kimba hambu kita sihirata minguta angaminga hambu yivurahami. Kamata arikinzinga yivurahami. Kamatihi piri ni namanama tihi, timba aruru haniniñ pihumbiramu. 52 Kamatihi krunzava haniniñ pirihumi. Kamatihi Gotindu krunavundi movira kuha kimumu haniniñ kandihandiwimi yahamiramu. 53 Yahamirata kiyihuhu, Jisas anga yahamirata mituhi, Gotindu pihu aru Jerusalem indihumu. Kamatihi krunavundi sambi nuriñ ngamu. 54 Sanganzarandu arumiku hama nanga, sanganzara Jisasin karatamata kiyimu haniniñ, ngahu pirimama payihi muhimimuhim vana yivurahahi ngata pinisanarandumu. Kamata nimavamu, Kandisikwisikwi, kru nima Gotindu Niñi, vamu. 55 Navundi Galilindu sambi Jisas nanga kindanginda nuñ nguramandu haniniñ ndahara kiyimu. Navundi kandihaniniñ kutañimari tanguramata tihiraramamu. 56 Navundi kandi ñingi hañindu muhambi, Maria pihu aru Makdalandu ñambi. Muhanambi, Maria Jems nanga Josep niñum. Ara muhanambi, Sebedindu ñinji arikimbat niñum.

*Jisasindu pati ha timba humbañi tamamu
(Mak 15.42-47 nanga, Luk 23.50-55 nanga, Jon 19.38-42)*

57 Kamata kivitti kivitirim andihitih, kru timbahirisindu ariku minga pihu aru Arimateandu minga, nuñandi ñimbi Josep, kandihama payimi. Josep kandihama ndahara Jisasindu simbirasara movati minga. 58 Nu Pailat kiyimiyi, kitiwitin aria vitingata Jisasindu pati ha minjan vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, sanganzara haniniñ pati ha mijata Josepin ngumu. 59 Kamatihi Josep mijata pati ha mikwiri ñanira suñiyi taparami. 60-61 Kamata Josep, Jisasindu pati ha mijata uta sava humba nuñandi kihiyi tamami. Sava humba kandiha ambahi kru timbayi kuhanda musa mijahu sañ kindi. Kamatihihi Maria pihu aru Makdalandu hanambi nanga, Maria muhanambi ndahara ariñi minzita tihiraramamu. Kamatihuhu Josep timba muñgi aru muñandi tihuyaparahi payihi, kumba mika ha yivuvihita umi.

Sanganzara Jisasindu sava karatamamu

62 Avirikimuhimu Hiviyirim muhimimuhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi hañi Gotiñ kirañinguhu haniniñindu aru miku haniniñ, nanga Farisi haniniñ uta Pailatiñ ngamu. 63 Kamata nuñ ambamu, Aru minga, ara kru kuyusihiri nanga hama

27:46 Sng 22.1 nanga, Hi 5.7 27:48 Sng 69.21 27:51 Kis 26.31-33 nanga, 2 Sto 3.14 nanga, Mk 15.38 nanga, Lu 23.45 nanga, Hi 6.19 nanga, 10.19-20 27:55 Lu 8.2-3 27:56 Mt 20.20 27:58 Lo 21.22-23 27:60-61 Ais 53.9 27:63 Mt 12.40 nanga, 16.21 nanga, 17.23 nanga, 20.19 nanga, Mk 8.31 nanga, 9.31 nanga, 10.33-34 nanga, Lu 9.22 nanga, 18.31-33 nanga, Jo 2.19-21

kiññiñgiñi kuyu mu ambamirim indarimitariñ. Ambami, Yi arikiñgivi kita, kwiri hañi anğa yahamiriman, vamba ambami. ⁶⁴ Kamataharim ambina kumba miķa hañandihin yihiñamangaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuñandi simbirasara hañiniñ pata nuñandi pati hañandihin kipa miñata uta krunavundiñ ambirimandiyu. Sava humba ha mitata anğa yahamiri vamba ambirimandiyu. Kamatu nurinandi kuyusihiringuyu kihi hañandihin, nuñandi kuyusihiringuyu kuha ambami hañandihin tarativirimandi, vamu. ⁶⁵ Kamavahu Pailat nurin ambami, Sañganzarañ timbututa ambitira sava hañi karatamata kiyimu. Nari uta nariñandi indarimitiyi muhimimuhim vana andita sava hañindu kumba miķa ha yihivihimangaramara, vami. ⁶⁶ Kamavahi uta sava hañindu kumba miķa ha yihivihimangaramu. Kamata timba himba hañi kungı yivuta tamata, sañganzarañ tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisas anğa yahamirami

(Mak 16.1-10 nanğa, Luk 24.1-10 nanğa, Jon 20.1-18)

¹ Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimanggima hivi hañi paka pihirihihi, Maria pihu aru Makdalandu hañambi nanğa Maria muhañambi, Jisasindu sava ha ngimindan vata, payimu. ² Kamatihuhu Aru nimandu kutikara Gotindu pihuyi kita miñgami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba muñgi kumba miķa yivuvihimi hañandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba hañi minzita kiyimi. ³ Kutikara hamandu kipumika ha ñima miñaparahi siñandi maña siñandimañandimi. Kamatihi nuñandi mikwiri hañandihin ndahara ihumukiri maña kiyimi. ⁴ Kamatihi sañganzara hañiniñ niñambirim piñitihi, nanangarata, kimuhimu niñin maña yivurahamu. ⁵ Kamatihi Aru nimandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim nimavami, Piñimandumara. Yi nariñ ngin, nari Jisas kru ahuandiñi yivuwirimbusimu hamañ ngirim para. ⁶ Nu niñi mangiyi. Nuñambi kuha ambami maña yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niñandihin ngamara. ⁷ Kamataharim nari arikimbat anğa uhavuta nuñandi simbirasara hañiniñ nimavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata anğa yahamiri. Indarimara, nuwisa kasiramata Galilivu uyi, harim nuñ kandihambu ngimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandini nariñ ambavaririm pan, vami. ⁸ Navundi arikimbat piñisanarandimu, hara kinziñzitiñmangaramu. Kamata sariwayinandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara hañiniñ ambavaririm umu. ⁹ Kamatihi Jisas arikimbatin kindiñi ngata nimavami, Kivisihu vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihañi uta, nuñandi tandanzambiri hañi miñahandata nuñandi ñimbi tihuyahamu. ¹⁰ Kamatihi Jisas arikimbatin nimavami, Piñimandumara. Nari arikimbat uta ambitira yaranava Galilivura umu. Yan kandambu ngimandiyu, vami.

Sañganzarandu kuyu

¹¹ Navundi arikimbat uhuhu, sañganzara Jisasindu sava karatamata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi indihumu. Kamata Gotin kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu. ¹²⁻¹³ Kamatihi Gotin kirañinguhu

27:65 Dan 6.17 **27:66** Dan 6.17 * **28:1** Kimanggima hivi ha Sande taya. **28:3** Dan 10.6
nanğa, Mt 17.2 nanğa, Si 1.10 **28:6** Mt 12.40 nanğa, 16.21 **28:7** Mt 26.32 **28:10** Hi 2.11
28:12-13 Mt 27.64

hanjiniṅindu aru miku hanjiniṅ nanḡa Israel hatindu aru miku hanjiniṅ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata sanḡanzara hanjiniṅ timbahiris sambi ṅguta, ambamu, Uta nimavamba ambamara, Kiviyi karihahariṅgarin, nuṅandi simbirasara hanjiniṅ pata nuṅandi pati ha kipa miṅayu, vamba ambamara. ¹⁴ Kamatira gavamandu aru hama kuyu kaniṅandihin indarita narin yivutatamirimitingata, arara nu nanḡa kuyu miṅasirivim. Kamatirinḡ nari kuyu mangavirimandira, vamu. ¹⁵ Kamavahu sanḡanzara hanjiniṅ timbahiris hanjandihin miṅata, aru miku hanjiniṅ ambaramamu maṅamaṅa andimu. Kamatihu kuyu kaniṅandihin Juda hati indarita mitumu. Juda hati kuyu kaniṅandihirim ambavararasimu. Patavata tihu ndahara kuyu siwimaṅa ndaya ambavarandu.

*Jisas nuṅandi simbirasaraṅ simbira miṅimandiyurim ambami
(Mak 16.14-18 nanḡa, Luk 24.36-49 nanḡa, Jon 20.19-23)*

¹⁶ Kamata 11 simbirasara hanjiniṅ Galilirim umu. Uta Jisas apu ambami haṅi yivurahamu. ¹⁷ Kamata Jisasinḡ ṅgata, nuṅandi ṅimbi tihuyahamu. Hara simbirasara muvirandu indarimit arikita kiyimi. ¹⁸ Kamatihu Jisas arihaṅi pata nurinḡ nimavami, Got nuṅandi pihuyindu nanḡa piri niṅindu muhimimuhim karatamatarim yanḡ ṅimbi ṅgumi. ¹⁹ Kamataharim uta krunavundi sihananḡa piriṅisa muvundumuvundu anditira yandi simbirasara yivurahamu. Kamatindi, Yavandu ṅimbiyi, nanḡa nuṅandi Niṅindu ṅimbiyi, nanḡa nuṅandi Maviṅinḡindu ṅimbiyi kukuyi miṅanḡirumara. ²⁰ Kamata yi narinḡ kuyu ṅgumin hanjiniṅ sihananḡa nurinḡ ambaramamara. Kamatira kuyu kandihanjiniṅindaya miṅahandamu. Indarimara. Yi imutamut nari nanḡa kindin. Ututa piri niṅandihin nanḡa muhimimuhim siṅgundirimandi.